

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAFKAS DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
ÇERKEZ DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

ÇERKES DÜNYASININ Ç'ERAŞE TEMBOT'UN «TEK ATLI»
ROMANINDAKİ GÖRÜNÜMÜ
АДЫГЭМ ИДУНАЙ КІЭРЭЦЭ ТЕМБОТ ПРОМАНЭУ «ШЫУ ЗАКЪУ»
КЪЫЗЭРИГЪЭЛЪАГЪОРЭР

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe TUFAN

Düzce, Haziran, 2019

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇERKEZ DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ÇERKES DÜNYASININ Ç'ERAŞE TEMBOT'UN «TEK ATLI»
ROMANINDAKİ GÖRÜNÜMÜ**
**АДЫГЭМ ИДУНАЙ КІЭРЭЩЭ ТЕМБОТ ИРОМАНЭУ «ШЫУ
ЗАКЪУ»КЪЫЗЭРИГЪЭЛЪАГЪОРЭР**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe TUFAN (34075244144)

Danışman: Prof. Dr. Mira KHACHEMIZOVA

Düzce

Haziran, 2019

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Çerkez yazar Ç'eraşe Tembot'un "Tek Atlı" romanında görülen Çerkes kültürüne ait öğeler tespit edilmiştir. Tespit edilen öğeler tek tek gruplandırılmıştır. Aynı zamanda Türkçeye de çevrilmiş olan romanın Türkçe çevirisi de dil ve anlatım açısından incelenmiştir. Türkçe çeviride eksik ve hatalı çevirilerin olduğu belirlenmiştir. Türkçe çevirisinin incelenmesinde atasözlerinin bir kısmının kelime kelime, bir kısmının Türkçede karşılığı olan atasözleri ile diğer bir kısmının ise hatalı çevrildiği gözlemlenmiş ve bu gözlem sonuçları gruplandırılarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada hiçbir desteğini esirgemeyerek bana yardımcı olan hocam Prof. Dr.Mira KHACHEMIZOVA, bölüm başkanımız Dr. Öğr. Ü. Fehmi Altın, jüride görev alan Doç. Dr. Fethi Güngör' e teşekkür ederim.

Ayşe TUFAN

DÜZCE 2019

GENİŞ ÖZET

Bu çalışmada Ç'eraşe Tembot'un Tek Atlı romanında geçen Çerkes kültürel öğeleri belirlenmekte ve romanın Çerkesçesi ile Türkçe çevirisi karşılaştırılmaktadır. Ayrıca kitapta geçen atasözleri belirlenerek Türkçe çevirisi ile karşılaştırılmaktadır.

Kitapta geçen kültürel öğeler; Çerkeslerin yaşadığı coğrafya, Çerkes atlısı, Çerkes kıyafetleri, konuk evi (haç'eş), konuk evinin kuralları, Çerkeslerdeki sosyal sınıflar, düğün ve düğünde yapılan eğlenceler (danslar, oyunlar, yarışmalar vs.) ile düğünü organize eden, düğüne katılanları eğlendiren aynı zamanda düğünün düzenini sağlayan kişi (Ceguak'o) olarak gruplandırılmaktadır.

Yazar, kitabını iki farklı Çerkes bölgesini karşılaştırarak ilerletmektedir. Bu bölgeler Abzah bölgesi ve Ç'emguy bölgesidir. Ç'emguy bölgesi sosyal sınıflar arasındaki çelişkilerin oldukça çetin yaşandığı bir bölgedir. Yazar, bu bölgedeki pşı (feodal bey) ve worklerin (soylu sınıf) fekotl (özgür köylüler) ve wune'utler (köleler) üzerindeki baskılarını Abzah bölgesiyle karşılaştırarak anlatmaktadır.

Yazar, karşılaştırmaya coğrafi görünümünden başlamaktadır. Abzah bölgesinin dağlık, Ç'emguy bölgesinin ise Abzah bölgesine göre daha düz olduğunu belirtmektedir. Köy yerleşimlerinin Ç'emguy bölgesinde pşı-worklerin baskın yapacakları korkusundan daha iç içe olduğunu; Abzah bölgesinde ise daha ferah ve dağınık olduğunu belirtmektedir.

Yazar, eski dönemlerde Çerkeslerin uzun yola gitmek için yaptığı hazırlıkları anlatırken Çerkes atçılığı ve Çerkes atlısı hakkında bilgi vermektedir. Uzun yolculuklara çıkan atlının önüne çıkabilecek engellerle baş edebilmek için yanında neler götürdüğünü, hava koşullarına göre yanına aldığı malzemeleri anlatmaktadır. Yazar bu bilgileri verirken yine sınıflar arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir.

Kitapta eski dönem Çerkes kıyafetleri kadın ve erkek kıyafeti olarak ayrı ayrı anlatılmaktadır. Yazar, erkek kıyafetinin doğaya uyumlu renklerde ve savaşlarda kolaylık sağlayacak tasarımda olduğunu anlatmaktadır. Erkek kıyafetlerinde süsten özellikle kaçınıldığını belirtmektedir. Kıyafet konusunda da sınıflar arası farklılıklardan

bahsedilmekte; özellikle kırmızı çizmenin sadece workler tarafından giyilebildiği belirtilmektedir.

Yazar, Çerkeslerin, kadın kıyafetinin güzel olmasına özellikle önem verdiklerine vurgu yapmaktadır. Yazara göre, erkek kıyafeti ne kadar sade ve erkeğin doğasına uygunsuzsa kadın kıyafeti de o kadar zevkle süslenmiş ve güzeldir. Yazara göre work kızları ziyadesiyle gösterişçi, sırf zenginliğini göstermek için takıp takıştıran zevksizlerdir. Yazar tarafından bu bölümde de sınıflar arası farklar belirtilmektedir.

Haç'eş (konuk evi), sıradan bir konuk evi ya da sadece misafir ağırlanan bir bölüm değil, insanların bir araya geldiği, sosyalleştiği, eğlendiği, derdini anlattığı, sorunlara çözümler bulduğu bir yer olarak belirtilmektedir. Ekonomik duruma ve sosyal statüye göre farklılık gösterse de her evin haç'eşi bulunmaktadır. Kitapta sevilen ve sayılan insanların haç'eşinde misafirin hiç eksik olmadığından bahsedilmektedir.

Sosyal sınıflar arasındaki farklılıklara yoğun olarak değinilmekte ve özellikle pşı ve worklerin diğer sosyal sınıflara karşı gösterdikleri zalimane davranışlar eleştirilmektedir. Tüm bunlar romanın başkahramanı Yerstem'in gözünden okuyucuya aktarılmaktadır.

Eski Çerkeslerde pşı, work, fekotl ve wune'ut olarak adlandırılan dört sınıftan bahsedilmektedir. Workler pşılara bağlı olan soylu sınıftır. Romanda workler, kendi halkı da dahil olmak üzere insanlara her türlü kötülüğü (ev basma, köy talan etme, insanları kaçırıp köle olarak satma vs.) yapabilecek bir sınıf olarak anlatılmaktadır.

Romanda anlatılan dönemde, Rusya'da köle ticareti yasaklanmış olsa da Çerkeslerde ve Osmanlı'da devam etmektedir. Kafkasya'dan kaçırılan kölelerin Kırım üzerinden Osmanlı'ya getirildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca kölelerin nasıl ve nerede satıldığına ilişkin bilgiler de verilmektedir. Kitapta kadın kahraman Suand'ın workler tarafından kaçırılıp köle olarak satıldığı ve Yerstem'in onu kurtarmak için peşinden gittiği bölümlerde kölelik konusunda bilgiler verilmektedir.

Kitapta Çerkeslerde düğün kavramından bahsedilmektedir. Çerkeslerde düğünün sadece iki insanın hayatını birleştirdiği için yapılan basit bir eğlence olmadığı

anlatılmaktadır. Düğünün düzeni, düğün sahibinin tutumu, ceguak' o, teşerip vs. gibi konularda da bilgiler verilmektedir.

Özellikle ceguak' o Çerkes kültüründe geniş yer bulan bir kavramdır. Ceguak' o düğünün düzenini sağlamakta, oyuna çıkma sırasını düzenlemekte, şakalarıyla düğüne katılanları eğlendirmekte ve yanlış yapan olursa work bile olsa yaptığı yanlış şaka yollu olarak kendisine hatırlatmaktadır. Ceguak' o düğüne katılan kişilerin saygınlığını kadın-erkek, work-fekolt ayırt etmeksizin korumaktadır. Ceguak' o bir bakıma hiciv ustasıdır. Düğüne katılan herkes onun diline düşmemek ve insanların içinde küçük düşmemek için toplum içinde davranışlarına dikkat etmektedir.

Kitapta Çerkeslerin toplum içindeki davranışlarına çok dikkat etmesinden ve adının kötü anılmamasına özen gösterdiğinden bahsedilmektedir. Çerkesler insanların kendisi hakkında kötü konuşmalarından çekinmektedir. Bu, bütün Çerkesler (kadın-erkek, work-fekolt) için geçerli bir kuraldır. Bir düğün ortamında bunu sağlayacak kişi ceguak' o olduğu için düğüne katılan herkes ceguak' onun yönergelerine uymak zorundadır. Roman bu kültürel öge hakkında detaylı anlatımlar sunmaktadır.

Düğünlerle ilgili diğer bir bilgi de düğüne katılan gençler arasında yapılan yarışmalardır. Bu yarışmalarda genç erkekler nişancılıklarını, hız ve güçlerini, silah kullanmadaki maharetlerini gösterme fırsatı bulmaktadırlar. Romanda geçen yarışmalar; ok ve tüfekte hedefi vurabilmek, kılıç oyunları, atlı veya yaya olarak yapılan koyun derisini kapma...

Bu çalışmada romanın Türkçesi çevirinin niteliği bakımından incelenmiştir. Çeviri dil, anlam, edebiyat ve atasözlerinin çevrilmesi bakımından ele alınmıştır. Çeviri bakımından ele alındığında;

Yanlış ve eksik çevirilerin olduğu bölümler tek tek belirlenmiş, bütün bir paragraf ya da anlamı ve anlatımı tamamen bozan bölümler ele alınmıştır.

Romanın Türkçe çevirisinde genel olarak Çerkesçe kitaptaki edebi anlatıma rastlanılmamaktadır. Çerkesçedeki anlatımla Türkçe çevirisi karşılaştırıldığında Türkçe çevirinin yavan ve kuru bir anlatıma sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Bazı cümlelerin anlamı Çerkesçe kitaptaki anlamından farklı olarak çevrilmiştir. Bununla ilgili çok sayıda örnek aşağıda yer almaktadır:

Kelime-kelime çeviri yapılan cümlelerde Türkçe anlamına uygun kelimeler tercih edilmemiştir. Örneğin; ‘çan’ kelimesi Çerkesçede hem keskin hem çalışkan hem de atik-çevik anlamına gelmektedir. Bir atın anlatıldığı bölümde kullanılan bu kelime Türkçede daha çok insan için kullanılan bir sıfat olan ‘çalışkan’ kelimesiyle çevrilmiştir.

Cümlelerin eksik çevrilmesinden kaynaklanan anlam farklılıkları mevcuttur. Batım’ın atı için söylediği “Kendisi diğer atlardan farklı olduğu için adı da farklı olsun istedim.” cümlesi “Atımın adını diğerlerinin atlarının adına benzemesin, diye koydum.” şeklinde çevrilmiştir.

Romanın tamamı ele alındığında anlamı ve bütünlüğü bozmayacağı düşünülen paragraflar çevrilmemiştir. Daha çok tasvirlerden oluşan bu bölümler anlatım olarak eksiklik oluşmasına neden olmaktadır.

Çerkes kültürünün anlatıldığı bölümler Türkçeye tam ve doğru bir biçimde çevrilmemiştir. Çerkesçe kitapta bunlar anlatım zenginliği oluşturmuş, okuyucuya zevkli bir okuma sağlamıştır. Türkçe çevirisi ise bu bakımdan yavan kalmıştır.

‘Ceguak’o’ kelimesi gibi sadece Çerkes kültürüne ait kelimeler anlamı sayfanın altına dipnot şeklinde yazılarak aynen kullanılmalıdır. Pşı, work, teşerıp vb. kelimeler bu şekilde çevrilmiştir. Ceguak’o kelimesi de böyle çevrilmelidir. Bu yapılmadığı için Türkçesini okuyan okuyucu için Çerkes kültürünü anlama konusunda eksiklik oluşmaktadır.

Yazar Tembot’un dünya görüşü olarak pşı, work gibi egemen sınıflara karşı olduğu değerlendirilmektedir. Bunu romanın tamamında okuyucuya göstermektedir. Pşı ve workleri anlattığı bölümler göz önüne alındığında onlardan nefret ettiği bariz şekilde görülebilmektedir. Onları anlatırken seçtiği kelimelerden ve anlatım şeklinden bu durum anlaşılabilir. Okuyucu da onunla birlikte pşı ve worklere öfke duymaktadır. Bu Tembot’un edebi anlatımından, anlatımının zenginliğinden kaynaklanmaktadır.

Türkçe çevirisi bu duygudaşlığı yaratamamaktadır. Bu edebi anlatımların olduğu bölümlerin bir kısmı ya çevrilmemiş ya eksik çevrilmiş ya da özet geçilmiştir.

Suand'ın enstrüman çaldığı bölümdeki müzikle ilgili teknik bölümler çevrilmemiştir.

Okuyucunun, karakterlerin kişilik özellikleriyle ilgili fikir sahibi olabilecekleri bölümler çevrilmemiştir. Bundan dolayı Türkçe çeviriyi okuyanlar karakterlerin kişilik özelliklerini tam olarak anlayamamaktadır. Özellikle Yerstem karakteri bu konuda örnek gösterilebilir. Örneğin; Hativ karakteri. Hativ romanın başkahramanı Yerstem'in düşmanıdır. Kendisi de en az Yerstem kadar güçlü ve kuvvetli birisi olsa da gücünü ve kuvvetini insanlara kötülük yapmakta kullanmaktadır. Yazar Yerstem'in ne kadar güçlü, kuvvetli ve adil olduğunu okuyucuya göstermek için böyle bir karakter seçmiştir. Ancak bu karakterin özellikleri Türkçeye eksik çevrildiğinden Türkçe çeviriyi okuyan okuyucu başkahraman Yerstem'i de eksik tanımaktadır. Yazar, Yerstem'in ne kadar güçlü kişilerle baş ettiğini göstermek için Hativ karakterini oluşturmuş olsa da bu karakterin eksik anlatımı dolayısıyla Türkçe çevirisini okuyan okuyucu Yerstem'in romanda ne kadar güçlü bir karakter olduğunu anlamamaktadır.

Yerstem'in Tek Atlı'nın izini sürdüğü bölümler gibi romanın bütünlüğünü bozmayacağı düşünülen bölümler Türkçeye çevrilmemiştir.

Hayvan isimleri, bitki isimleri ve bazı eşyaların isimleri yanlış çevrilmiştir. Örnek vermek gerekirse, Kırım atı Arap atı, tahta çekiç çiçek, deve eşek, en büyük en küçük, kartal karga, tilki örümcek, meşe ağacı ardıç ağacı olarak çevrilmiştir. Türkçede bir hitap sözcüğü olan 'bey' kelimesi zengin olarak çevrilmektedir. Bu hata, bu iki kelimenin ses olarak birbirine yakın olmasından kaynaklanmaktadır.

Çeviri metninde Türkçesi anlaşılır olmayan, anlamını yitiren ya da anlaşılması zor cümleler bulunmaktadır.

Atasözleri bir ulusun yüzyıllar boyunca tarihlerinden süzülüp gelen düşünceleri aktaran özlü sözlerdir. Anlattığı konuyu az ve öz anlatan atasözleri her ulusun dilinde vardır. Atasözleri ait olduğu ulusun düşüncelerini ve hayata bakışını anlatmaktadır. Atasözlerinin çevirisi kültürel bir unsur, formül niteliğinde konsantre sözler olması sebebiyle zordur. Dolayısıyla atasözlerini çevirecek mütercim çeviri

teknikleri yanında gerek dile gerekse kültüre ve o milletin tarihine vâkîf olması önem arz etmektedir.

Çerkes kültürünü anlatan öğelerden biri de atasözleridir. Yazar bütün eserlerinde atasözlerine özellikle yer vermiştir. Bu tutumunun sonucu olarak Tek Atlı romanında da atasözleri yer almaktadır.

Bu çalışmada, Ç'eraşe Tembot'un yazdığı ve Mevlüt Atalay'ın Türkçeye çevirdiği Tek Atlı romanında geçen atasözleri de tek tek belirlenmiştir. Bu atasözlerinin çevrilmiş tarzı ile anlam bakımından Türkçe karşılıkları her atasözü için ayrı ayrı incelenmiştir.

Bazı atasözleri anlamı yorumlanarak çevrilmiş, bazı atasözleri kelime kelime çevrilmiş, bazıları ise aynı anlama gelen Türkçe atasözleri ile çevrilmiştir. Bazı atasözleri ise -mütercim bunların kelime anlamı olarak da atasözü olarak da karşılığını bulamamış olmalı- hiç çevrilmemiştir.

Bu çalışmada, kitapta geçen bütün atasözleri anlam bakımından aynı olanlar, kelime kelime çevrilmiş olanlar, Türkçede var olan atasözleri ile çevrilmiş olanlar, yanlış çevrilmiş olanlar ve hiç çevrilmemiş olanlar olarak gruplandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ç'eraşe Tembot, Tek Atlı, Çerkes

ÖZET

ÇERKES DÜNYASININ Ç'ERAŞE TEMBOT'UN «TEK ATLI» ROMANINDAKİ GÖRÜNÜMÜ

TUFAN, Ayşe

Yüksek Lisans, Çerkez Dili ve Edebiyatı Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mira KHACHEMIZOVA

Haziran 2019, 94 sayfa

Bu çalışmada Çeras'e Tembot'un 'Tek Atlı' adlı kitabı incelenmiş, Çerkesler ve Çerkes kültürü ile ilgili kültürel unsurlar belirlenmiştir. Bu romanda, Çerkeslerin yaşadığı coğrafya, Çerkes atlısı, Çerkes giysileri ve Çerkes silahları incelenmiştir. Çerkeslerin yaşam biçimlerinin önemli bir parçasını oluşturan konuk evi ele alınmıştır. Konuk evinin kuralları, düğünler, düğünlerde gerçekleştirilen çeşitli yarışmalar ve danslar Çerkes kültüründe taşıdığı önem bakımından ele alınmıştır. Ayrıca, kitapta yer alan Çerkeslere ve Çerkes kültürüne ait sosyal sınıflar belirlenmiştir. Bu kitap Çerkes dilinde yazılmıştır ve kitabın Türkçe çevirisi dil, ifade ve anlam açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Kitabın Türkçe çevirisi ile orijinal dili olan Çerkesçesi karşılaştırılarak anlam ve anlatım açısından değerlendirilmiştir. Türkçe çevirideki bazı hataların anlam kaymalarına neden olduğu belirlenerek bunların etkileri tespit edilmiştir. Kitaptaki atasözleri dil ve anlam bakımından ayrı ayrı incelenmiştir. Romanda yer alan atasözleri çeviri bakımından incelenmiş ve beş grupta sınıflandırılmıştır: anlam bakımından aynı olanlar, kelime kelime çevrilmiş olanlar, Türkçede var olan karşılıkları ile çevrilmiş olanlar, yanlış çevrilmiş olanlar ve hiç çevrilmemiş olanlar.

Anahtar Kelimeler: Ç'eraşe Tembot, Tek Atlı, Çerkes

ABSTRACT

VIEW OF THE CIRCASSIAN WORLD ON Ç'ERAŞE TEMBOT'S NOVEL

« SINGLE HORSE »

TUFAN, Ayşe

Master's Program in adyge Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Mira KHACHEMIZOVA

June 2019, 94 pages

In this study, Çeras'e Tembot's book Tek Atlı was examined and the cultural elements about Circassians and Circassian culture were determined. In this novel, the geography of the Circassians, Circassian horsemen, Circassian clothing and Circassian weapons were examined. The guest house, which forms an important part of Circassian lifestyles, is discussed. The rules of the guest house, weddings, various competitions and dances at weddings are discussed in terms of their importance in Circassian culture. In addition, social classes belonging to Circassians and Circassian culture in the book were identified. This book was written in Circassian and the Turkish translation of the book was compared and evaluated in terms of language, expression and meaning. It has been determined that some errors in Turkish translation cause meaning shifts and their effects have been determined. Proverbs in the book have been examined separately in terms of language and meaning. The proverbs in the novel were examined in terms of translation and classified into five groups: the same in meaning, those translated by word, those translated with their equivalents in Turkish, those translated incorrectly, those never translated.

Keywords: Ç'eraşe Tembot, Single Horse, Circassian,

İÇİNDEKİLER/ДЭТХЭР

ÖNSÖZ	ii
GENİŞ ÖZET.....	iii
ÖZET	ix
ABSTRACT.....	x
İÇİNDEKİLER/ДЭТХЭР.....	xi
1. GİRİŞ/ УБЛАПІЭ.....	1
1.1. YÖNTEM/ МЕТОДЭР	1
1.2. KISITLILIKLAR/ КУПКІЫР	1
2. Ç'ERAŞE TEMBOT VE TEK ATLI /КІЭРЭЦЭ ТЕМБОТ - ШЫУ ЗАКЪУ.....	2
2.1. Ç'ERAŞE TEMBOT'UN HAYATI/ КІЭРАЦЭ ТЕМБОТ ИГЪАШІ	2
2.2. TEK ATLI ROMANI/ РОМАНЭУ ШЫУ ЗАКЪУ	2
3. «ТЕК АТЛИ» ROMANINDA ADIGELERE AİT KÜLTÜREL ÖĞELER/ «ШЫУ ЗАКЪУ» РОМАНЫМ АДЫГЭ ЩЫІ АКІЭМ ЕХЪЫЛІ АГЪЭУ ХЭТ ПЫЧЫГЪОХЭР 4	
4. «ТЕК АТЛИ» (ШЫУ ЗАКЪУ) ROMANININ ÇERKESÇESİ İLE TÜRKÇE ÇEVİRİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI / РОМАНЭУ «ШЫУ ЗАКЪУ» ИАДЫГАБЗЭРЭ ИТЫРКУБЗЭРЭ ЗЭГЪЭПШЭН	33
4.1. АПЭРЭ ПЫЧЫГЪУ	33
4.2. ЯТІОНЭРЭ ПЫЧЫГЪУ	64
4.3. ЯЦЭНЭРЭ ПЫЧЫГЪУ	70
5. KİTAPTA GEÇEN ATASÖZLERİ/ ТХЫЛЪЫМ ХЭТ АДЫГЭ ГУЦЫІ ЭЖЪХЭР 76	
5.1. ATASÖZLERİNİN TÜRKÇE ÇEVİRİDE YER ALIŞ ŞEKLİ/ ГУЦЫІ ЭЖЪХЭР ТЫРКУБЗЭКІЭ ЗЭДЗЭКІЫГЪЭМ ЗЭРЭЩЫХЪУХЭРЭР	76
6. SONUÇ/ ЗЭФЭХЪЫСЫЖЪ.....	80
KAΥNAKÇA/ ЛИТЭРАТУРЭР	84

1. GİRİŞ/ УБЛАПІЭ

Мы лэжыгъэм «Шыу закъу» зыфилорэ романэу адыгэ тхэкӀо инэу КӀэрэщэ Тембот ытхыгъэм адыгэм идунай кьэгъэльэгъуагъэ зэрэщыхъугъэм тыщылыплъэнэу мурадэу тилагъ. Ащ паекӀэ кьыхэдгъэщыгъэх :адыгэ шыо-лырыр, адыгэ шыур, адыгэ шыуашэр, адыгэ лашэр, хьакӀэщ-хьакӀэщ хабзэхэр, джэгур-джэгуакӀор- джэгукӀэхэр, «пшы-оркь-фэкьолӀ- пшылӀ -унӀут» социальнэ зэхэтыкӀэхэу тхакӀом лӀубытыпӀэ ышӀхэрэр.

Гухэльэу тилэмкӀэ романыр бзитӀумкӀэ (адыгабзэ ыкӀи тыркубзэ) зэрэщылӀэр кьызфэдгъэфедзэ, зэгъэпшэныхэр тшыгъэх: адыгэм идунай кьэгъэльэгъуакӀэ зэхьокӀныгъэхэр фэхъугъэха, е фэмышъугъэха. Анахъэуи, бзэм ыльэныкьокӀэ, гущылӀэжъхэр зэдзэкӀыгъэ зэрэхъурэм мэхъанэу къатырэм талышлӀагъ.

1.1.YÖNTEM/ МЕТОДЭР

Мы лӀофшӀагъэм зэгъэпшэн зэпэгъэуцун методыр дгъэфедзэ адыгэ ыкӀи тыркубзэ роман текстыхэм лӀоф адэтшӀагъ.

1.2. KISITLILIKLAR/ КУПКӀЫР

КӀэрэщэ Тембот итарихъ романэу «Шыу Закъу» адыгэм идунай бгъу зэфэшхьафыбэхэмкӀэ кьыригъэльэгъукӀын ыльэкӀыгъ. Сыда пӀомэ хэшӀыкӀ ин адыгэ тарихъымрэ, адыгэ щылакӀэмрэ, адыгэ жэрыӀуабзэу адыгэм идунай кьызгъэльэгъукӀырэмрэ афыриӀагъ.

2. Ç'ERAŞE TEMBOT VE TEK ATLI /К1ЭРЭЩЭ ТЕМБОТ - ШЫУ ЗАКЪУ

2.1.Ç'ERAŞE TEMBOT'UN HAYATI/ К1ЭРАЩЭ ТЕМБОТ ИГЪАШИ

Адыгэ литературэм иклассикэу К1эрэщэ Тембот 1902-рэ ильэсым Адыгэ хэкум кыхъухьагъ. Къызщыхъугъэр ык1и иц1ык1угъо зыщигъэк1уагъэр псыхъоу Лабэ къэкощыжыгъэ къуаджэу Коцхъабл ары. Къызэрэхъухьагъэр лэжъэк1о унэгъуагъ. Ятэу Мыхъамэт сатыу 1оф т1эк1ухэр зэригъак1оцтыгъ. Ятэшэу Къазий къуаджэм инэу щалытэу ихъак1эщыпчъэ зэлухыгъэ зэпытэу щытыгъ. Ащ къэбарэу къыщак1уатэхэрэм ядэлуныр Тембот ц1ык1узэ ик1асэу хъугъэ. «Шъэожъыем янэ игъонэмысэу дунаер зехъожъым, нэнэжъ гупсэу Мэзагъо зэк1э гуфэбэныгъэу хэлъыр шъэожъыем ритыгъ... Тембот иакъыл къызэрэк1оу пшысэмэ ядунэе гъэш1эгъон янэжъ хищэгъагъ...т1эк1у нахъ зыкъызе1этым, адыгэмэ къарык1уагъэм щыщ хъугъэ-ш1эгъэ шъыпкъэхэр янэжъ къыфилуатэхэу ригъэжъэгъагъ...Зэгорэм нэнэжъым оред горэ шъэожъыем къыфилуагъ, т1эк1урэ зи ымылоу щыси, ет1анэ къырилугъ:

- Зыщымыгъэгъупш ар, си Тембот, угу иубыт. Абдзэхэ л1ыхъужъмэ арафаусыгъ. Зы оред едзыгъоу Гъуагъэ дзэк1ол1 л1ыхъужъым къытегущы1эрэр зыфэгъэхьыгъэр сэ сят ары» (К1эрэщэ Тембот, Писателым игъэш1э гъогу, Мыекъуапэ, 1980, н,7).

Джаш фэдэу Тхэк1ошхо хъуцтыр ц1ык1узэ адыгэ лъэпкъым идунай хэхьагъ ык1и ащ итхыдэлугатэу хъугъэ.

2.2.ТЕК ATLI ROMANI/ РОМАНЭУ ШЫУ ЗАКЪУ

К1эрэщэ Тембот икъэлэмыпэ къыпык1ыгъэу ытхыгъэмэ ашыш романэу 'Шыу закъор'.

Романэу 'Шыу закъор' 1973-рэ ильэсым Мыекъуапэ къыщыдэк1ыгъ. Мыр аужьрэ тхылъэу фэхъугъ тхак1ом. Къэбарэу ыштэрэр адыгэмэ ятарихъ

блэк1ыгь. Щэ1эфэ зыгьэгумэк1ыщтыгьэ темэу адыгэм иблэк1ыгьэ дунай щыщ кьыгьэльэгьонэу фызэш1ок1ыгь.

Тхылым Ерстэм ыц1эу абдзэхэ зек1ол1ым ышъхьэ кьырык1охэрэр еджак1ом кьыригьэльэгьоу мэк1уатэ. Ащ яшъхьэгьусэхэр, ащ ыгуч1эгьухэр, ащ ыгукьеохэр дигощызэ еджак1ори адыгэм идунэе хэгьэхьэ.

3. «ТЕК АТЛИ» ROMANINDA ADIGELERE AIT KÜLTÜREL ÖĞELER/ «ШЫУ ЗАКЪУ» РОМАНЫМ АДЫГЭ ШЫПАКІЭМ ЕХЫЛІАГЪЭУ ХЭТ ПЫЧЫГЪОХЭР

3.1.ADIGE COĞRAFYASI /АДЫГЭ ШЪОЛЪЫРЫР

Кіэрэщэ Тембот, адыгэ чыгухэр Ерстэм инэплээгъуклэ кырегъэлъэгъу еджаклом. Абдзэхэ чыгумрэ клэмгуе чыгумрэ зэригъапшээ нэлуасэ фешы. Еджаклом ылапэ ылыгъэу нэрыльэгъоу ельэгъу плонэу ыпашъхэ кырегъэуцо адыгэ чыгухэу теплэ зэфэшъхьафхэр зилэхэр.

«Абдзэхэ кыушьхэхэр кызэринэклыгъэми, Ерстэм джы кызэрыхэгъэ чыналъэри чыгу зэнклэ дэдэу шытыгъэп. Тыбг-сыбг хъазыр. Мэзыр джыри кьэбэклы. Клэмгуехэм ялэжьэплэ-псэуплэ шыпкъэм джыри ихъагъэгоп. Ау мэзыр ежъ абдзахэмэ ямэз фэдэжьэп. Абдзахэ мэзыр, нахыбэмклэ, чыгышхомэз члэгъоу гъэпсыгъэ. Мыдрэ клэмгуе мэхэр нахьмэз зэклапхэх, ухэклыни, ухэплъыни умыльэклынэу мэзцуных» (н,14)¹

Абдзахэрэ Клэмгуерэ япсэуклэхэр чыгухэм яепллыкълэкли кырегъэлъэгъу еджаклом. Ом изтети, мэкъу-мэщ лофхэмклэ кьегъэлыгъо:

«Гъэхъунэшхо зырызхэр ыпэ кьэфэх, ау а гъэхъунэхэр лэжьыгъэ шлаплэп, мэкьуплэх. Зэфэнэгъоджэ хэкуитлум ячыгу зэголбыплэр зэгьоклыпл, чылэхэр, зызэщадзыерэм фэдэу, лъэныкьуитлумкли гъунапкъэм лугъэклотыгъэх» (н,14)

«Ерстэм гъэхъунэшхо горэм ихъагъ. Ыгъунэхэр мэкьуплэу, ыгузэгу лэжьыгъэ шлэгъэ тлэклу ильыгъ _ натыфрэ мэщрэ. Гъэтхапэу шытыгъ. Абдзахэ натрыфыр тхэпищ хъугъэ кьодый, мыщ бжызитлу ильэгагъэ хъугъахэ. Мэщри ащ фэд.» (н,15)

---

¹ Мыщ щегъэжъагъэу текстэу дгъэфедэхэрэ кызыхэтхырэ тхыльэу- Кіэрэщэ Тембот «Шыу зыкьу», - Мыекъуапэ, 2002.

К1эмгуе шьофрэ Абдзахэ шьофрэ зэрегъапшэ. Ерстэм зэсэгъэ къушьхьэхэр Абдзахэ нэхьыбэ щы1, К1эмгуе нахь губгъэшъофэу щыт. К1эмгуе шьофрэ Абдзахэ шьофрэ зэрегъапшэ. Ерстэм зэсэгъэ къушьхьэхэр Абдзахэ нэхьыбэ щы1, К1эмгуе нахь губгъэшъофэу щыт.

«Гъэш1эгъоны мы шьофыр зэрэгъапсыгъэр е1о, егъэш1агъо Ерстэм. Сыд фэдизрэ шьоф губгъо къыхьэми, ик1эрык1эу ымыгъэш1эгъон ыльэк1рэп. Есени, гумэк1ыгъо фэмышьуни ыльэк1рэп. Япси, ямэзи, ячыжьэ плъап1и нэмык1 шьыпкъэу гъэпсыгъэ. ‘Бгыльагэ улумыплъэу, нэхэр зыми къымыубы- тэу, ренэу гъошагъэм фэдэу, упсэун плъэк1ына! Зэщыгъо...’ Япсхэми умышла- хэу уагъэпц1эшт: шьоф псы ц1ык1ухэм ящэнджыгъэ уеплъэу ухэмышь, ач1эгъ ет1э саеу ч1эушьэфагъэр ыпэрапш1эу уплъэк1у. Псы ц1ык1оу пш1омыхьатэу ухэхьан, псынжэ зак1э ухьугэу шым ерагъэу саем узэпирыхын. Ащ фэдэп абдзэхэ псыхьохэр, уагъэпц1эштэп: якууагъи ящэнджыгъи_зэрэплъэгъу. Анахьмэзцуным къык1оц1ычърэ псы ц1ык1уи, псы ини мыжъо хьэкъуашьом рычърэм фэдэх, ач1э мыжъок1э пк1агъэ» (н,15)

Тембот къылуатэрэ лъэхьанхэм, адыгэхэр зыщыпсэуштыгъэхэ ч1ыгум ехьылагъэу сыд шыши къыфелo еджак1ом. Еджак1ор еджэкъэсри Ерстэм к1ыгъоу къызэпек1ухьэ абдзэхэ къушьхьэхэри, к1эмгуе губгъохэри, чэщ мафэхэри. Хэгъэгуит1ум ятыгъэ къыкъок1ык1э нэсэу зэрэштэ гурегъало еджак1ом:

«Мыщ ятыгъэкъыкъок1ык1и нэмык1 ыуи, Ерстэм ыгу къэк1ыжьи, къо- к1ыплэ лъэныкъомк1э инэплъэгъу ыдзыгъ. А лъэныкъомк1э тыгъэр къыкъок1ыным ыпэк1э ошъо чапэр шьо техьэ-тек1эу, мэш1о бзый зэмышьогъубэр щэш1эты. Шьофым итэу сыдигъуи 1ук1агъэми, Ерстэм ар ымыгъэш1эгъон ыльэк1рэп: ч1ыгу гьунэпкъ егъэзыплэ фэдэу, ш1огумэк1ыгъоу зыгорэу къыщэхьу. Абдзахэмэ ячылэ щысык1эхэм афэдэхэп. Абдзахэмэ фитэу итэкъухьэгъэ унэгъо щысык1эр нахь як1ас, якъуаджэхэри нахьыбэмк1э псыхьо к1эйхэм як1ыхьагъэк1э ятэкъок1ыгъэх. Мыдрэ к1эмгуемэ ячылэхэр зэхэгук1агъэхэу зэхэсых_щэджэгъуанэм чэгаплэм щызэхэт 1эхьогъум фэдэу къыщэхьу. Чылэшхо дэдэхэу дэхьап1эр ямак1_зыт1у-зыщ нахьыбэ урам

дэхьаплэу ялэп. Чылэ гьунэр зэдыпэбгьоу чэу пытэ дэхьэплэнчэу кьэшлхьагь.

Яурамхэри щыгээзэгьуаеу лонтлэ-шантлэх. Умышлахэу уадэгьошыхьащт.» (н,41)

«Оркь лэгухэмрэ фэкьолл шагухэмрэ зэхэгьошэхэщтэп. Оркь лэгухэм_фэшлыгы, тхьамыкли зэфэдэу_унэ пашьхьэхэм уцыпцлэ кьашхьоу шагу пцлэнэ лэхьу-лэхьу иль, кон-жьон щыплээгьуштэп. Конхэр, лэщы-мэкьошцы, гурхьошцы зыфэплоным афэдэ пэсуальэхэр унэ клыбымклэ нахь дзыгьэх. Фэкьолл шагухэр_ахэр нахь зэхэгуклагьэх, ялэжыгьэлэ конхэри унэлумклэ нахь кьэхьыгьэхэу, нэмыкл пэоляплэхэри унэм нахь кьыфэлагьэу гьэпсыгьэх.»(н,41)

Адыгэ шьолырым итеплэ зэфэшхьаф сурэтэу Клэрэщэ Тембот кьызэригьэлягьорэм фэдэу шлошлхьуныгьэу ялагьэри зэщымыщ теплэ илэу шытыгь. Гушылэм пае, диным илоф адыгэ шьолырым зэфэдэу зэрэщы-мыуцугьагьэр. Адыгэм идунай кьэзышлырэмэ тхьабэ диныр зэрэщыщыр.

Тхьабэ диныр пэсэрэ цыф пстэуми зэрагьэфедэрэм фэдэу адыгэхэми агьэфедэщтыгь. Тхьабэ диным уеплымэ дунаем шызэрахьэрэ лоф пэпчэ зы тхьэ ил. Адыгэхэми ятхьэхэр ащ кьыхэклэу зэфэшхьэфых.

«Цыф клуачлэклэ узпыримыкьуштэу щыленыгьэм хэхьухьэрэм пэпчэ тхьэ лоф хэлэу алытэщтыгьэ ыкли изырызыгьоклэ хагьэунэфыкыштыгьэ. Адыгэхэр лэхьан чыжьэхэм кьащегьэжыагьэу ящыленыгьэ кьаухьумэным пае тхьабэ диным рылажэщтыгьэх. Тхьэ пантеонэу адыгэмэ ялагьэм хэхьэх: Тхьэ // Тхьэшхо, Уашьо, Шыблэ // Елэ, Ерэтыкьу, Тхьагьэлыдж // Тхьэгьэлыг, Ахын, Кьодэс // Кьодэш, Хышхогуащ, Псыхьогуащ, Мэзытхь, Мэзгуащ, Хьапышьутай, Хьаклуасташ, Лэпшэ, Емыщ, Созэрэщ (Псаль 3 (6): Бырсыр Батырбий, 33)

Романыр зыщыклорэ лэшлэгьум адыгэхэм джыри исльам диныр икьоу кьаштагьэп. Клэмгуе мыслымэн ашыным пае мэщыт дашлхьагьэми оркьрэ пщырэ нэпэмыкыр ащ башэу пылэп. Абдзахэ исльам диным ихьагьэп.

Абдзахэ исхэр тхэ ельэлүхэ зыхьуклэ ежь ятхьэбэмэ адлэклэ ельэлүх. Ерстэми идин ыхьожьыгъэп, ежь итхьэмэ яльэлү лъэлон фэе зыхьуклэ:

«Iашэхэр зыдихыгъ, ицый зыщыхыгъ. ГьогурькIо Iэмэпсымэхэр ильэу шьо альмэкъ цIыкIу ионэшъхьэнтэ чIэгъ кычIихыгъ. Iальмэкъым зе- Iабэм зиахьщэ изымыгъотэжыгъэм фэдэу, къэгумэкIыгъэу, гузэжьогъукIэ IальмэкъыкIэр кыIэбэлъэбыхьэ фежъагъ. ЗыфэгумэкIыгъэр зыремыгъуатэм, ыгу хэкIыпэу гъумыгъуи, ильыр зэкIэ кыритэкъугъ. Мышъэшъо пэкIэ цIыкIоу ахэлъыр зельэгъум, псынкIэу кышцти, Iэ щифэу тIэкIурэ ыIыгъыгъ. Ау джыри нэмыкI нэкIэ лыхьэу Iальмэкъым кыритэкъугъэхэм ахаплъэщ- тыгъэ. Ау къохъужьыцIэу тыдэ кIоми кыздырихьакIышцтыгъэр ахэлъыгъэп. Ерстэм ар мэхъэшэгъо гухэкIышхо фэхъугъэу егупшысэу заулэрэ щысыгъ. А тхэ Iанэмэтыр ыгъэкIодыгъэмэ!... арын фэе, KIэмгуге хэгъэгу кызерэхьэу, Iоф гомыIурэ щынагъорэ яутэкIэу кIиублагъэр_нафэ, Мэзытхэ ыгу къеб- гъагъ!.. (н,33)

«‘Тхьэм семьукIи, къохъужьыцэр тэ щычIэсынэгъэщт?’_ ыIоу егупшы- сээ, ыгу къэкIыжыгъ: кызщезьээн дэдэм, зэрихабзэу, иIальмэкъ ильыр кы- рихи ыуплъэкIугъагъэти, кырильхьажьынэу щыгъупшагъ. Армэ Iофэп, зы- щымыгъупшэрэ щыIэп, мэзытхэ ащкIэ ыгу кысэбгъэнэпщтын...» (н,33)
«Ерстэм фитэу жьы кышцэжыгъ. Мышъэшъо пакIэр ыIэпэ дэльэу зы- кьиIэти, нэмаз зышIрэм фэдэу кызэшIоуцуи, тхьэмэ яльэлүгъ. ‘О, Мэзытхэ! О, ЗекIотхэ! Къысфэжъугъэгу, шыгъупшагъэ сфэхъугъ. Сигъогуанэ псынкIэ къысфэшъушI, цIыф бзаджэрэ хэйонэ бзаджэрэ сачышъуухъум! Пыймэ сина- сып атежъугъакIу!» (н,33)

Морэушцтэу тхэ ельэлүх еIошъы къетхы тхылъым: ‘Созэрэщ тхьаш- хом ти Абдзахэ оркъмэ ащерэухъум.’ (н,44) Нэмык пIалъэ горэми Ерстэм янэ: ‘О Созэрэщ, зыгъэпсэфыгъоу чэщыр кызэрэтэптыгъэмкIэ псэпэшхо пшIагъи,’ (н,151) еIошъ.

KIэмгуге зырызэу мэщытхэр шашIы рагъэжъагъ. Оркъэрэ пщырэ Къырым хъаным иунашъо тетхэу яцIыфхэр мыслъымэн ашIынэу ыужь итых. Ац пае ячылэмэ мэщытхэр дарагъэшIыхьэ, ау джырекIэ а мэщытхэм якIуалIэрэ шIа-

гъуи щы1эп. К1эмгуе ис ц1ыфхэм нэхьыбэм джыри мыслъымэн диныр къащ-тагъэп. Ар к1эмгуе мэлахьом игущылэхэмк1э къе1уатэ тхылъым:

«_Сш1эрэп. Ныбжьи слъэгъугъэхэп. Хэт щыщхэми, джэгуальэх, уапэ къифэнэу уащк1эрэп. Емышц уащехъум зыфалорэмэ ащыщых. Ыгъэш1агъоу Ерстэм ынапш1э диццэгъ:

-_Адэ Емышц игугъу пш1ыныр къыпфадэщта, Къырым хъаным иунашъо-к1э ислъам диным шъурагъэхьагъэу а1уагъэба?

_Тырагъэхьагъэу а1уагъэр шъыпкъэ, типщхэри а мыслъымэн диныр ц1ыфмэ арагъэцк1энымк1э пхъэшэ-нэшаех. Ау... тэ титхьэмэ нахь тьсагъ. Тэ, мэлахьохэмк1э, Емышц нахь гук1эгъу хэлъыгъ, пщы-оркъмэ ятхьэ зи гук1эгъу етлэгъул1эрэп. Шъоры, абдзахэхэр, динык1эм шъурагъэхьагъэба?

-_Хьау, тэ Къырым хъаным тыф1орыш1эрэп, титхьэхэри тхъожьырэп»
(н,40)

Зек1о к1он, зэо зэпымычыжъымэ ахэтыным адыгэм идунай ыгъэпсыгъ. Зыщыгугъужьынэу и1агъэр дунаим хэш1ык1эу фырилэм къыхихыгъэ 1эпэ-1эсэныгъэр арыгъэ. Адыгэмэ сымэджэщхэр, (докторхэр) я1агъэп. Ау 1азэхэр я1агъэх. Ерстэм янэ фэдэу уц земыл1эгъужьыбэмэ 1азэгъухэр къахэзыхырэ ц1ыф 1ушхэр я1агъ. Ахэмэ сьд шышрэ узым пае 1азэгъу зэфэшхьэфхэр я1агъ ык1и ахэр зыхахыщт 1азэгъуп1эхэри аш1эщтыгъ. Игъо къызихьэрэм мэз чыжъэмэ к1охэты ц1ыф зынэмысыгъэ п1алъэхэм я1эзэгъупхьэхэр къырахыщтыгъ.

Уци , хьац1-уц1и нэпэмык1 1аджыми 1эзэгъупхьэхэр къахахыщтыгъ. Гущылэм пае Ерстэм янэ бэдж егъэгъу хьашхурэ1у зэцкъагъэмк1э 1азэгъу хьунэу. Ари бэдж къызэрык1оп. Зымыш1эрэм нэпэмык1 бэджмэ ахигъэк1уак1эу бэдж. Ерстэм янэ ит1умэ азфагу иль шъхьафыгъэр дэгъоу еш1э. Бэджыр и1э нэмысэу егъэгъу, ехьаджы ет1анэ зыгорэ фэныкъо хьумэ 1азэгъу фэхьунэу реты. Ар Ерстэм янэ къе1о мыщ фэдэу:

«Шъомп1эжъ: хьашхурэ1у зэцкъагъэмк1э 1эзэгъу. Шъомп1эжъыр шык1эк1э патхьалык1ышгы дэпкъым к1эрыш1агъэу агъэгъу. Джауштэу

пышлагъэу зыгъуклэ, ахьаджнынышы рагъэшъошт. Ау ишлаугъэ къэклыным пае, лэклэ унэсы хьуштэп. лэклэ уанэмысэу, мы зэрэшлыгъэу шыклэ налъэм ашъхэ рябгъэшэенышы, апшгэ шлоптхьалакыны, пыплэни бгъэгъушт» (н,156)

Ерстэм яни, янэ фэдэхэри улагъэмкли, къутагъэмкли нэпэмыкл узхэмкли лазэгъу зэфэшхьафхэр зырагъэлаштыгъ. Улагъэмклэ нахь агъэфедэщтыгъэр гын дагъэр ары. Зэрашлырэри, зэрагъэфедэри тхылым лупклэу къетхы:

Гындагъэ зэрашлырэр: чэтыуклэ уцымрэ шыклэ къищрэ агъэгъун ахэ-джынышы май тхужьожьыгъэ къабзэклэ зэхьашлыхьэщтыгъэ

Гын дагъэр зэрагъэфедэрэри къетхы тхаклом: гын дагъэм хэдан фыжь къабзэр хагъаошы улагъэм тыралхэ, шэфыдэм шыщ къыпатхы ащ ыкылу трагъэпклэ, аш акылукулэ хэедэн шлуцлэ бгъошхоклэ пытэу апхыжы.

Ерстэм янэ уц зэфэшхьаф ладжыми лазэгъу къахихыныр ешлэ. лазэгъу къызхихырэхэр нэпэмыкл къэрэлыгъохэми къырирегъэхы иклалэ. Тхылым зыщлэ къыlorэ уцхэр: чэтыуклэ уц, шыклэкъищ, щэджныныплэ, ахьцэтэш, мыстху, пхэшьо лэшлу, унэжый, имбыр дэжыепытэ, хьабзэгъу уц, къазмэкъ панэм къыпыклэрэ жьгъыбэ гъожьыр...

«Къазмэкъ панэм къыпыклэрэ жьгъыбэ гъожьыр бжыхьэм ар шъоум хашытлэ егъэуцу- цэл узымклэ лэзэгъу» (н,152).

Улэгъэ хылыгъэ зеклоллыр хьумэ зэрихыллэшт лэзэгъухэр къыздырихьаклыштыгъ. Ащ икэбар къыклэлыкlorэ шъхьэм къеушыхьаты.

3.2. ADIGE ATLISI- ADIGE GIYSISI- ADIGE SİLAHLARI/ АДЫГЭ ШЫУР -АДЫГЭ ШЪУАШЭР -АДЫГЭ ІАШЫР

Тхылыр Залэкьо Ерстэм иобразклэ регъажэ. Залэкьо Ерстем итеплэклэ адыгэ шыум ищытыклэ, изыфэпэклэ хабзэр къытегъэлъэгъу.

Адыгэ шыур зыщыпсэурэ дунаем зэрэхэкуаклэрэр, зэрэдиштэрэр, хэшлыхьагъэм фэдэу зэрэщытыр къытгурегъало. Адыгэ шыур хэмытмэ члыгум къыщыклэгъэшт фэдэу къыпщегъэху. Адыгэ шыур Адыгэ члыгум шыщы

хьугъэ мээым хэт чыгымэ, кьушъхьашхомэ афэдэу. Ар Адыгэ чынальэм итмэ, чынальэр екъужьы, ар мээым хэтмэ мээыр екъужьы. Тембот ар мышц фэдэу кьелo:

«Адыгэ шыум исурэт кьешлэк1ыгъэ дунаим диштэу, хэтхагъэу хьушцтыгъэ. К1ызэринэк1ыгъэр Абдзэхэ кьушхьэ кьок1эбгыч1, кьызэрихьагъэр губгъо мээ тэшъу_ тыди ар, хэмытмэ шык1агъэ фэхъуным фэдэу, ныбжьырэ тамыгъэу, шыщ шыпкъэу, кьек1оу хэуцо. Ильэс мин пчъэгъабэк1э зэрысыгъэ чынальэжъым итеплэк1и, ишык1эк1и фэгъэпсыгъэу хьугъагъэ. Ицыек1э убгъу шынынэхъ бгъэжъ тамэм фэогъадэ; ихъазыр бгъуит1уци, тыгъужьыцэ цэкъэнэу, гуштэ уегъэш1ы. Цыяашхъоу адыгэмэ ящыгъын нэрыгъэу шытыгъэри ышъо-к1э чыгыжъ пхъашъомрэ тыгъэмыхъо пхъэ цымрэ ахэк1уак1э» (н,5)

Адыгэ шыур зытет дунаем ек1оу зифэпэныр хэбзагъэ. Римгъэлыеу, зэк1ужьэу зифэпэщтыгъ. Къолэн к1эрак1эу, лыд-пк1ыдэу, егъэлыягъэ гъэк1эрэ-к1агъэу шыгъынхэр зыщальэн ахэбзагъэп. Хъульфыгъэр нахьыбэм ил1ыгъэ кьэзгъэлъэгъоцт шык1эмэ апыл1ыгъ. 1ашэу зыфэныкъоштхэр гупсэфэу кьызэрэрихьэк1ыщтым ыужъ итыгъ. И фэпак1и ац диштэщтыгъ. Ар тхыл1ым мышц фэдэу кьыщелo:

«Адыгэ шыум илаши, ишъуаши гъэш1эгъонэу зэгъэк1угъэу шытыгъ. Гъэк1эрэк1эн фэш1эу зыгори лыягъэу хэльыгъэп. Шъуашэу шыгъи, 1ашэу гол1и гъогууанэк1э е заок1э иш1уагъэ кьэмык1онэу зи хэплъагъоцтыгъэп. Л1ы ебгэ лыегъэнчъэр ишык1эу шытыгъ. Къолэн к1эрак1эу, нэм зыкык1идзэу лыды-пк1ыдэу зыгори кьыхэщыщтыгъэп. Ик1ак1уи, ипалуи ш1уц1эх, ицыяшхъуи ч1апц1э, хъазыр 1упэхэр бжъэ ш1уц1, кьэмэ 1апшъэри ац фэд, мыжъоупц1эу, метэу бгырыпхымрэ шхомрэ атральхьэщтыгъэри кьупшьхъэу е гъуч1эу аш1ыщтыгъэ, тыжъынэу аш1ыми, мылыдынэу саурк1э ч1агъэбыл1хьэщтыгъ. Ац- к1э зыгъэк1эрэк1эныр зыфэлъэк1ыри, зыфэмыл1эк1ри зэфэдагъ _л1ы шъошэ лыегъэнчъэр яхэбзагъ» (н,5)

Адыгэхэр зыщыпсэуштыгъэ чынальэм епхыгъэу гъэш1эным зэо-банэм хэтыгъэх. Ац кьыхэк1эу 1ашэ зэфэшъхьаф 1аджи агъэфэдэщтыгъ. Щабзэ-щэбзащэ, къамэ, сэшхо, кьэлат, нэмык1хэри.

Щабзэ-щэбзащэ: Щабзэр тло зэхэтыгъ; иклоцилгыр бжъакъом хэшлыкыгъ, ыкышъо телгыр чыг пытэм хашлыкыщтыгъ. Щэбзащэр

апэрэмклэ къупшъхэм хашлыкыщтыгъ ау зэуакломэ ашъо джанэ зыщальэн зырагъажэм ашъо джанэм пхырыклын пае щылычым хашлыкын рагъэжъагъ. . ((Кая) Кауа,2015:294)

Къамэ: адыгэмэ зи зыгуамгъэкыщтыгъэ къамэр пыйр благъэ щытмэ е зиухъумэн фае зыхъуклэ ягъэфэдэщтыгъ. Бгъуитлумкли чанэу, дэгъоу епсыхагъэхэу ашыщтыгъ. Къамэ игъэклэрэклэ зезыхэрэм исоциальный статус епхыгъагъэу пстэуми тамгъэ телгыгъ. Гъэклэрэклэн пае дышгэм нэхъри тыжыныр нахъ къыхахыщтыгъ. ((Кая) Кауа,2015:295,296)

Нэпэмыклэ лъэпкъмэ зэрахъау ахэмэ къахахыгъэ лашэхэри ежъ зэрэфаехэу зэблахъужыгъ. Ахэр ежъ зэрагъэфэдэщтым еклоу ашыжыгъ. Тхылым ар дэгъоу еджаклом къыгурегъало:

«Тыгъэкъокыплэ лъэныкъом щызэрахэщтыгъэу, мээныкъом фэдэу, къэгъэщыгъэ сэшхо шыклэри нахъ лэрыфэгъоу адыгэмэ зэрахъокыгъагъ: клэплэшъумэ, пигъэзэу дэгъоу бзэнэу, урыпиджэнэу хъуми лэрыфэгъоу, нахъ маклэу къэгъэщыгъэу, нахъ кыхъэу адыгэ сэшхор хахыгъ. А тыгъэкъокыплэ лъэныкъом якъэмэ къэгъэщыгъи адыгэ къэмэ бгъуитлуцэу, гъунэгъоу узыжэ-хэбанэрэм, бгъэбзэнкли, урыпиджэнкли мэхъаджэу зэрахъокыгъ. Жэклэ-паклэ аупсынэу хъумэ, къэщтэгъошлоу чан псыгъо цыкылуи къэмэ члэгъым саплэм илэу члалъхъажыгъ» (н,8)

Адыгэ хульфыгъэм имыло-мышлагъэклэ ащ фэдэу зифэпэщтыгъэп. Къэзыуцухэрэ дунаим зыригъэклун пае, е зекло кло зыхъуклэ е нэмыклэ адыгэ хэгъэгухэм кло зыхъуклэ зыфэныкъошт лашэри, зыфэныкъошт гъогугъомылэ-хэри рэхъатэу къырихъэкышъуным тегъэпсыхъэгагъ ишыуашэрэ ишыуанэ зэтэлэрэ.

Адыгэр зыщыпсэурэ чыплэ гъэшлэным зэо-банэхэр итыгъэх. Зэо-банэм еклоу хульфыгъэхэр лыхъусэжъ гъэпсыгъэклэ зафэпэщтыгъ. Ар Шхъалахъо Абу къетхы: ‘Адыгэмэ япыймэ зыщаухъумэнэу гъогу лыхъухэ зэхъум зэо

щыгъынрэ лашэрэ ежь яфэныкъуагъэ ехылаагъэу зэрагъэээфэжьын фае хъугъэх. Адыгъэ шыуащэр непэ зэрэрахьэрэм итарихъ Х.,ХІ. Ллэшлэгъу' еІо.' (Шхьалахъо Абу: Адыгэфолклор; 21)

Тхылъым ар къызэрихыгъэщырэр:

«Тыгъэкъоклыплэ лъэныкъом тыдэкли щызэрахьэу альэгъуштыгъэ хульфыгъэ щыгъын шлыклар, абэу бгъур, ежьыхэр зэрэфаем тегъэпсыхьагъэу зэрахьоклыгъ_бгымрэ пкъымрэ къызэклиубытэу, шыуымкли къолаеу клэээхэо быхъоу_ цьер хахыгъ. Бгъэджыбэм ычлаплэ хъазырылъэхэр тырадагъ, пхъэ хъазыр пшлыклухыр_ бгъуитлумкли ирыеу_ащ ралъхъажьыгъ. Хъазыр пэпчъ зышхончогу, гынрэ пцашлорэ зэклыгъоу, хъазырэу ильыгъ. Пцлашлор шхъадж ишхонч фэшлоу гъэчъыгъэу, хъэдэн плуаклэ къещэклыгъэу, шхончым зэрэрифыхынэу хъазырым лукоу лулыгъ...»(н,7)

«Нахьыпэм хъазырхэр нахъ лъагэхэу лэтыгъэхэу тырадэщтыгъэх_цапэклэ лыліэсын альэклынэу. Зэогу зэжьогъум, шхончыр псынклэу зэрауэндным тегъэпсыхьэгъагъ. Елэни пцашлор цапэклэ къылуичыни, хъазырыр лэклэ къырипхъотыни, гын огъур шхончым ритакъоштыгъэ (хъазырэуогъэ псыгъоклэ цыем епхыгъэр пымылбыжьэу ытлупщыштыгъэ), пцэшлуащэр цапэклэ шхонч паклэм луигъэтлыхьэти, щэефыхымклэ псынклэу рифыхыштыгъэ. Мэкъу бэгъуагъэм рагъэуцогъэ лэтитлу зэфагум, шыр етлупщыгъэу чъэ пэтэу арэу псынклэу шхончыр ыуэндыхьызе, шэогу он зылъэкхэрэр пасэм шылаугъэу къаложьы.

Зэолл-зеклоллым ицые лэгъуапэхэри лэнтэгъум къыблэмыклэу клаклоу аригъэшлыштыгъэ_сэшхом рыонымклэ пэрыохъу фэмыхъунэу.

Блыгучлэмэ ачлэтэу хъурэ хъазыритлум остыгъэ пхъэупсэфэ гъугъэрэ штамылрэ арилъыгъ_ машлор псынклэу рызэхагъэнэнэу. Шъо бгырыпх паклэм пылбыгъэ мыжьоупцлэр, гъучл пытэу ашыти, витыгъазэу ыкли ештаоу агъэфедэщтыгъэ. Ештаомклэ штауклым мэшлотхъуабзэ къыхаутыни, уаеми лэшлэхэу машлор зэклагъанэщтыгъэ.

Шьо бгырыпхым ыбгьуитлуклэ, мыжьюупцлэу пылхэм азфагоу, гьучлэу е тыжынэу кьэмланитлу пышлэгьагь_ зым улагьэм шафэн гын дагьэр. Адрэм лэшэ щыфэдагьэр арылгыгь» (н,7)

Мыхэмэ анэмыклэу адыгэхэр зыхэт социальнэ статусым епхыгьэу зыфэпэклэ шьхьафхэри ялагь. Ищыгьын уеплызэ пщыми, оркьми, фэксоллми е унэлутми кьэошлэ. Пщырэ оркьрэ зыщальэрэ щыгьын гьэнэфагьэхэ адырэ адыгэ цыфмэ зыщальэнэу хьуштыгьэп. Зыфэпэными хабзэ хэлыгь: пщы- оркь купым ялашэкли яшьюашэкли зэральэклэу загьэклэраклэштыгьэ, ау фэксоллхэми адрэхэми акьуачлэ кьехэми пщы-оркь купым афэгьэнэфагьэ щыгьынхэр («цокьэ маистэ пльыжыыр» ары анахь кьыхигьэщырэр) зышальэным фитыгьэхэп. Уисоциальнэ статус епэсыгьэу зыпфэпэн фэягь. ‘Шьюашэ фыжыыр оркьмэ, шьюашэ пльыжыыр ‘лэй’ зыфалорэ зэуакломэ зыщальэштыгь. Адырэ цыфхэми мы шьутлум нэмыклэу, егьэлыгьэ хэмылэу, кьанэрэр зыщальэштыгь. Нэхьыбэм шлуцлэр ары хахыштыгьэр.’ ((Кая) Кауа,2015:276)

Ар Тембот лупклэу кьытегьэлыгьэу. Пщы, оркь, фэксолл, унэлутхэр кьызэрилорэм зырызэу уяплымэ тхылбым кьыгьэлыгьагьохэрэр ыхэклэ кьычлэтхагь:

«Оркьмэ зызэрэфапэрэр: Щыгьыр зэклэ клэкьэцлэу клэраклэу фэпагьэ. Хьазыр лупэхэмрэ бгырыпх-кьамэхэмрэ дышэпсыклэ гьэлагьэх, икьэлат ллэпсы дышэ шьэгьэшьюагьоу цыешхьо члапцлэм кьыхэлыдыкьлы. Ицокьэ маистэхэри мыхьокьыгьахэхэу пльыжыыбзэ тэпых. (н,24)

Оркьыр гьогу зытехьэрэм, фэксолл пэло лхьэнчэ цыкьлур зышильэштыгьэп_ пэло льягэ ышыгу иупышкьуагьэу щыгьыгь. (н,29)

Фэксоллымэ зызэрэфапэрэр: Оркь шыу лэфынчьэхэм афэдэу, ахэр пэло кьыхьэ шьорышыгы, ыбг ипсыгьуагьы фэсакьынэу, бгырыпх мытлатлэу, лэшэ дэмышэу хэтыни, яонэшхэри гьогуонэ чыжьэм фэгьэпсыгьэ зэпытэу зэрэщэни игьо ифэштыгьэхэп. Фэксоллхэм яши, ежыыхэри нахьыбэмклэ нахь лэмльэмхэу, нахь зэпкьырыль-зэхэлулагьэх.(н,30)

Цыф зэхэхьаплэ зежьэрэм, оркьрэ фэксоллрэ зэхэзымыгьэклэуагьэу зынэшанэ щылагь: маистэ-цокьэ пльыжыыр ары. Оркьхэм янахьыбэмэ цокьэ

пльыжьыр ащыгъыгъ, ау зы фэкъол1 горэми цокъэ пльыжьыр К1эмгуе щепльэгъул1эщтэп_ фэкъол1-пщыл1хэм ар зыщальэн фитыгъэхэп, ар пщы-оркъ хэбзэу уцугъэу щытыгъ.

Унэ1утмэ зызэрэфалэрэр: Щыгъыри ащ фэд: оркъым кыч1ыдзыжьы- гъэ цые купльыжь. Цыяк1эхэмрэ гъуапэхэмрэ, хьэмэ пашхык1ыгъэ фэдэу. Патхъэу, дыжьып1эм дыжьып1эр ык1ы1оу. Ыбгъэ пц1анэ, бгъэц т1ыргъоу. Цыябгъэм кыдэщы. Оркъ хъурышъо пэложы, зэхэц1ыц1эпагъэу, мэкъуи къури хэмылтыжь щымы1эу щыльэшъуагъ» (н,43)

Ябзыльфыгъэмэ щыгъын к1эрак1эхэр, дахэ зык1эхьук1ыщт щыгъынхэр ащальэщтыгъ. Пшъашъэмэ ящыгъынхэр:

Шъохъстэн: Шъынэ е пчэнышъом хаш1ык1ырэ, пшъашъэмэ зыщальэрэ щыгъын ч1эгъ к1эль. Пшъашъэхэр т1эк1у ины зыхьухэк1э зыщальэти унагъо ихьэхэфэ нэсэу ащыгъщтыгъэ. ((Кая) Кауа,2015:264)

Чэсэй: Щыгъын ч1эгъ к1эль. 1эшхъэ пымытэу лъэк1уанджэ к1ы1ум кынынэсэу адыщтыгъ. ((Кая) Кауа,2015:265)

Джанэ: 1эшхъэхэр к1ыхъэу, джэнак1эхэр быхъоу адыщтыгъ. Данэм, алтэсым, ластычим хахыщтыгъ. ((Кая) Кауа,2015:265)

Джэнэ хъафыбгэхэр нэхъ бэрэм данэрэ къэтэбэ щэк1кэ адыщтыгъ. Адыщтыгъэ джанэмэ яшъо фыжьэу, пльыжьэу, ш1уц1эу хъуштыгъ. Ахэр дышъэк1э хадык1ызэу агъэк1эрэк1эщтыгъ. ((Кая) Кауа,2015:265)

Адыгэ пшъашъэхэр ц1ыфмэ ахэхъэнэ зыхьук1э дышъэпа1о зыщальэщтыгъ. ((Кая) Кауа,2015:266)

Пхъэц1уакъэ: пщы-оркъ пшъашъэмэ зыщальэщтыгъ. ((Кая) Кауа,2015:271)

Хъульфыгъэм ищыгъын, ишыуанэ мыш фэдэу зезыхъэрэ адыгэхэм япшъашъэхэр агъэк1эрэк1эным пае зыми енэгущтыгъэхэп. Адыгэ пшъашъэм идэхагъэрэ ихъупхъагъэрэ кыыхегъэшы щыгъ щыгъыным.

Щыгъыным имызакъоу яок1э-ш1ык1эхэмк1и дахэ зэрэхъуштхэр аш1эщтыгъ. Пшъашъэхэр ащ фэдэу агъэсэщтыгъ. Тембот ари кыыхегъэщы:

Пшъашъэмэ зызэрэфапэрэр: «Ябзыльфыгъэ шъуашэ зыплъэгъурэм, шыгъыным идахи, иголу зрашлэрэр нэрыльэгъу пфэхъу. Къэтэбэ шлуцлэмрэ алтэс плъыжымрэ зэрагъэклуни, шэк1 къолэнымрэ шъо зейклымрэ къеклоу зэгуильхъани, дышъи тыжыни дахэу бзыльфыгъэ шъуашэм хагъэпчлэни ашлэштыгъ. Ар, етлани, къалэк1эхьэрэр клэрак1эу къолэн-пк1элэнэу пшъашъэр зэпалуным язэхэш1ык1 блэмык1эуи шытыгъэп. Цыфыр голу зык1эхъуклын шъошэ дэхагъэм блэк1эу рагъэлыеным зыщаухъумэни ашлэштыгъэ ахэмэ, мэз атакъэм фэдэу, тхыпхъэ земышъогъубэр зэклоу, голю ябзыльфыгъэ шъуашэ хахын альэк1ыгъ. Сыдми япшъашъэ дахэу афэпэнымк1э Адыгэхэр, альэк1ыщтымк1э зи зышъхъасын шылагъэп. Шъошэ дахэм цыф ш1ык1э голуи, пкыы къодэнэ ищыгъэ дахи рагъэгъусэжыным язэхэш1ык1 нэсыщтыгъэ. Гъэшлэрэ хъопсаплэу ялагъэу ищыгъэ бжыш1уагъэмрэ клэрэк1э псыпсымрэ ясурэтэу япшъашъэхэр агъэк1эрак1эштыгъэх.» (н,6)

Оркъ пшъашъэхэми языфэпак1э шъхъафы. Зэрэоркъ пшъашъэр къыгъэ-лъэгъоным ыужъ ит, дахэрэ зэк1урэ пылъэп. Тхылъым ар дэгъоу къыгурегъало еджак1ом:

«Егъэлыегъалу п1оным нэсэу, дышъэ-тыжынынэу апылпыр нахъыбэу ахэр къахэщы. Ядышъэ палохэр пэсэрэ ш1ык1эу, танджы плъышъоу, пэло лъэгэ шыгу папцлэх. Нат1эм къышъхъащыхъэу къяинэк1ы фэд, онтэгъущэу ашъхъэ къырищэхэу пшъашъэхэм яныбжык1эгъэ-псынклагъэ агъэк1оды, шъузы плъышъор къатрагъао. Зэк1э шъуашэу апылпыми а фэдашъор атеоштэ. Дэхагъэм зигульытэ нэмысрэм иш1ык1эу, къолэн клэрэк1э егъэлыегъалоу уахаплъэ. Саехэм дышъэ хэдык1ыгъэ тхыпхъэхэр шъомбгъуащэхэу. 1ужьущэу. Бащэу атеупцлагъэу атель. Тыжын бгырыпхыхэри шъомбгъожышхоу онтэгъущэх. Сыдми дэхагъэм пымылъэхэу, дышъэрэ тыжынынрэ зэралэр къагъэлыгъоным пылпы фэдэу къыпщагъэхъу» (н,63)

Пшъашъэхэр джэгу сатырым 1утхэу пхъэ цуакъэ ащыгъыщтыгъэ.

Бзыльфыгъэми хульфыгъэми илэ кызызэрихъэу къабзэу, голю зыкъыгъэлыгъонынр игугъугъ. Цыфмэ апашъхъэ ихъэнхэ зыхъук1э зыфэсакъыжыщтыгъэх. Ящыгъынхэр зэлэтхыгъэу, ш1оиеу цыфмэ закъарэ-

гэальэгьуныр хьайнэпаггэ ащыхьуцтыг. Ерстэм еж ымылажгэу икылунэхэр тлэтлаггэу оркь клалэмэ кызалгэгьум укытэжыгь. Мыло-мышлэу цыф ипашьхэ ихьаныр ахэбзаггэп.

Адыгэхэр зыщыпсэуцтыггэ чынальгэм еклоу, а уахьтэм зэрахьэцтыггэ лэмэ-псымэхэр ежхэм яфэныкыуаггэ раггэклоу делээжыггэх. Непэ дунаем зэльашлэрэ адыгэ уанэмрэ, адыгэ шымрэ ащ кыыхэжы. Адыгэ залоклэ апэ дэдэу агу кьэклрэр адыгэ шырэ, адыгэ уанэрэ, адыгэ шыурэ. Ахэр адыгэм ипсэуклэ епэсыггэу зэрахьэцтыггэ. Ар тхыльым нафэу кьеггэлгэаггэо:

«Уанэри еж ызеклоклэ гьогууанэ нахь теггэпсыхьаггэу хахыгь. Зынэсыггэ, зыхэхьэггэ хэггэгу пстэуми ащызэрахьэцтыггэ онэ лубыху лгэ-быхьужьым ычыплэ адыгэ онэ зэндэ шлыклэ шгьафыр хахыгь—кохэр нахь кызэкклиубытэнэу, гьогуонэ чыжгэ теххэмэ, кьелэнлэклэу ымыггэпшгын-хэу. Псы зэрээрихьан шгопсылы, псышхо зэпырысыкыын фаеми ищыклэ-ггэц тпчэнышгэ шгонтитлуи ионэгу шгххэнтэ члэггэ еггэклуужыггэу щытыгь.

Гьогууанэ чыжгэ теханэу хымэ хэггэгу ихьан, бысым щымыгуггынэу зыхьурэм, ошхы-уаем зыщиухьумэным пае, джэнэ члэггэчлэлым ыкылукулэ шэфыдэ шгольыр апллэлурэ абггэрэ кырацэккынэу зыдалыггыцтыггэ.

Шгэу зытесри _адыгэ шылгэпкыыр_ ежхэр зэрэфгэцтым теггэпсыхьа-ггэу, мыиныщгэу ыкли мыцлыклуцгэу, гьогуонэ хыльгэхэр ыулоккынэу лгэп-шгэрыхьыггэклэ ыпшгэ умыкложынэу хахыггэагь.

Яклаклуи, яшгьарыхьони, ятэхьутэйи, зэпэбгэц шгонч клэракгэоу а тгэ-хьутэм еггэпытыллэжыггэр, ащ фэдэкьабзгэу кьулаеу, лэшлэхэу, зэон-зек-кыным фэггэпсыггэу шытыггэх.» (н,8)

Сыд щыщрэм фэдэу оркхэр шыкли, шыуанэкли адырэ адыгэмэ зэрафэмьдэхэр кьахэщыцтыгь. Ари кыгурггэало еджаклом:

«Оркь шыур гьоггэхэштгэп. Апэрэ нэшанэу илэр_иш. Ренэу шыурышгэс зеклоным зэрэхэтыр пшлэнэу, оркыым иш зеклош ггэпсыггэу, ыныбэ клэльэшгэуаггэу, пщэр темыльгэу фэкьоггэушгэу. Апкышгэолкли оркхэр, щылэклэ морадэу зыхэтхэм епэсыггэу, яшхэм афэдэу ггэпсыггэх, бгы псыггэо

пллэлубгьор къябэклы, кьэцгьонэ тепльэмрэ кьэцгьонэ шэнымрэ кьахэщы.»
(н,29)

Яуанэрэ, яшыу гьэпсыклэрэ кьызхэклэрэ а уахьтэхэм адыгэмэ ящылэкл.
Ар зекло клоным, гьогуунэ чыжьэ тэхьэным тегьэпсыхьагьагь. А фэдизэу
ишыуанэрэ, ишрэ, илэшэрэ зыгьэпсыгьэ адыгэм игьомылапхьи ащ диштэу
ыгьэпсыгьагь. Сыд фэдизрэ кьыздырихьэклми зи щымышлынэу гьомылапхьэ-
хэр зыдиыгыщтыгь. Гьогуунэ клыхь зытехьэрэм бысым шымыгугьунэу еж
ежырэу зыфырикьужьынэу игьомылапхьи зыдихьыщтыгь. Ари тхылбьым
морэуштэу кьело:

«Ягьомылапхьи ащ тегьэпсыхьагьэу щытыгь. 'Гьомылэжь' алоу, ильэс-
рэ щылыгыгьэми мыклодынэу, шхын клочлэшхо хэльэу ялагь. Щэтэпхьэпэ гьэ-
гьугьэри, адыгэ кьоехьураери ащ тегьэпсыхьагьагьэх.» (н,8)

3.3.KONUK EVİ- KONUK EVİNİN KURALLARI /ХЬАКІЭЩ- ХЬАКІЭЩ ХАБЗЭХЭР

Хьаклэщыр Адыгэ культурэмклэ янахь чыплэ ин зыубытырэмэ ащыщ.
«Шыу Закьу» тхылбьыми ар ыбгьу пстэумкли кьелуатэ. Зэрашлырэр, хьаклэщыр
зие унагьоми исоциальный статус... нэпэмыклэхэми ялытыгь.

Фэжьолл унэгьо цыклым ихьаклэщ мыщ фэдэу кьелуатэ:

«Хьаклэщ-шэщ зэпытыр пэмычыжьэу унэшхо пашьхэм щытыгь. Пхьэ
плэклор цыклоу кьогьум кьотым ошэкур-чыхлэн зеклоцшыщыхьагьэ иль.
Ошэкурым клэным хэшлыкыгьэ шэкл купль тебзагь. Чыхлэным клэбзагьэри_
буракан шэкл кьолэн льэпкь.» (н,44)

Нахь унагьо фэшлыгьэмэ яхьаклэщ нахь зтегьэпсыхьагь. Кьэклонакло
бэ зилэм елытыгьэу хьаклэщыри нахь ин ыкли нахь зэгьэзэфагь. Фэжьолл
унагьоу, ау лытэныгьэ зыфашлырэ Таур ихьаклэщи мыщ фэдэу кьелуатэ
тхылбьым:

«Хьаклэщыр унэ лэхьу-лэхьушху. Бгы кьуашхоу клэшэо гузэгум
щызэпырыдзыгьэри ашломакэу, хьаклэщ гузэгу шьыпкьэм клэсэн пкьэумы-

тлыр хызыри клагъэкъожьыгъ. А клэсэным ышъхыагъ хъураеу къеклоклэу пхъэлунэ заулэ хэлугъ, а пхъэлунэхэм шьошлэ лэмэпсымэхэр апылгагъ.

Шэклоритлу дэпкытлум клэрыт, зым ыкыбклэ алрэгъу клэраклэ елуллыгъ. Техъон-клэлынэу щыхыагъэу плэклорхэм арылтым атебзагъэр шэкл лъап. Къырымы ис унэгъо фэшлыгъэмэ яшъхыаныгъупчъэмэ алулэу плъэгъущтым фэдэ тхылтыплэ шъхыаныгъупчъэхэм алуллагъ.

А унагъом шэкложъхэр къызэрэхэклыгъэр пшлэнэу, шыхыабжъэхэр. Къушъхъэ ачъэжыбжъэхэри дэпкъмэ ялуллыгъ. Хьаклэщыр цыф клоплэ-щысыплэу зэрэщытым инэшанэу, пхъэнтлэклу кыхъэхэри пхъэнтлэклужые-хэри бэклаеу ит. Пхъэнтлэклу кыхъэхэм апаклэ пхъэклэн джэгуплэ пхъанэхэ – ри ахэбзыкыгъ. Гъоплъэ къумгъан-лэджэн зэрыти зэпэлыдыжъэу пчъэкъуахэм къот. Тхыпхъэ дахэу шлыгъэу плоблэ клэраклэхэри дэпкъымэ апылгагъ.» (н,89,90)

Хьаклэщхэр чыжъэ къыклрэ хьаклэхэр зэрагъэлъыщтыгъэ пэщ зэкъуа-гъэп. Ежъ яхыллагъэу, дунэем ехыллагъэу, хъурэр-шлэрэр зыщызэрагъэш-лэщтыгъэ чыплагъэх. Ащ нэмыклэу теубытагъэ ашлын фае лэфхэри, шъэф гупшысэхэри хьаклэщмэ цагъэцаклэщтыгъ. Ежъ ашъхъэклэ ялофхэр е хэгъэгу лэфхэри хьаклэщ гущылэм кыхэхъэщтыгъ. Хьаклэщым зэфэшъхьафэу лэф-бэр щызэшлуахыщтыгъ. Ар Тембот дэгъоу къырегъэльэгъуклы:

«Ащ фэдагъ пэсэрэ адыгэ хьаклэщыр. Хьаклэщ къодыеу щытыгъэп ар. Зэныбджэгъухэм зэрэльэгъуплэ зэхэсыплэу ялагъэр хьаклэщыр ары. Хьульфыгъэ лэфхэр зыщыраухъухъэри арыгъэ. Мэзрэ чэщрэ уишъэф щымылу алощтыгъэ, ау шъэф лотаплэу ялагъэр хьаклэщ зэгъоклыр арыгъэ. лэф шъэфы-би щызэкъуадзэщтыгъэ аш. Зэшъэогъуитлу яшъэф лотэплэ нэрыгъэу ялагъэри а хьаклэщыр арыгъэ.

Гупшысэплэ гущылэплэшхоу ялагъэри хьаклэщыр арыгъэ. Дунэе еплыкыклэ зэфэшъхьафхэращ щызэутэклыщтыгъэх, хэт игулыты, изэхэшлыкыли зынэсрэр къызщылгагъоу, лы губзыгъэр апэу нало къызщыхъуштыгъэри арыгъэ.» (н,53)

Хьаклэщхэр гупшысаплэ, шэф лотаплэ кьодыгъэп. Ащ культурэм илэхьэ щыщ орэдыжхэр, пшысэхэр, таурыххэр кыщалоштыгъэх, къаклэлъыклорэ клалэмэ адыгэ гур зэхырагъэшлэщтыгъэ. Ари адыгэм идунаеу лупклэу кьегъэлыагъо тхаклом:

«Анахъэу хьаклэщым пчэгуплэр щызылыгъыгъэр пшысэ, таурыхъ, орэдыжхэр арыгъэ. Хъугъэ-шлэгъэ пшысэ хырахыишъэмэ ахалпъэу клалэхэм лыгъэ шэн-гухэлъхэр агу кыщырагафэщтыгъэ. Нибжьырэ гуклэе гупшысэу орэдыжъмэ ахэгъэщагъэмэ аклэдэлулхэу, лыгъэ зыхэлъхэр шынагъуи, тхьа-мыклагъуи апэуцужьынэу агу теубытагъэ щызэкъуадзэщтыгъэ а хьаклэщым.» (н,54)

Хьаклэщ уилэ кьодыеклэ хьурэп ело тхаклом. Уихьаклэщы цыфхэр къэклон фай. Цыфмэ урадзэу, лытэныгъэ кыпфашымэ, цыфыгъэ кыппа-хынэу кыпщэгугъухэмэ уихьаклэщ нэклэу къэнэщтэп. Ар морэуштэу кыырегъэлыэгъу еджаклом:

«Ау хьаклэщ пстэури зэфэдагъэп. Унагъо пэпчъ хьаклэщ илагъ, ау зыхьаклэщ ренэу нэклэу щыти мымаклэу ахэтыгъ. Зыхьаклэщ цыфмэ клуаплэ ашыщтыгъэр зылыгъэрэ зицлыфыгъэрэклэ агу нахъ зыфаклорэр арыгъэ.» (н,54)

Чыжьэ кыклингъэми, благъэ кыклингъэми хьаклэщым исхэр бысымым егъашхэх, къадеклоклы:

«Унагъом гъомылэу ильым илэшлур апэу зынэсыщтыгъэр хьаклэщыр арыгъэ.» (н,54)

Хьаклэщым исхэр яныбжь эпэсыгъэу тлысыплэ агъоты. Нахьыжхэр щысых, ныбжьыклэхэр щытых. Цыфхэр зэхэсэу щысхэу къахэхьэрэ хьаклэм нэхьыжъым щегъэжьагъэу чэзыуклэ сэлам рахы. Тхьаматэм ыпашъхъэ шьутлыс къариломи ныбжьыклэхэр тлысырэп. Тхылъыми Таур фэтлысыгъэхэп. Лыжь тхьаматэхэр хьаклэм тлэклэу зызигъэпсэфыклэ «фэсапщ» ралонэу хьаклэм дэжь ехьэх. Таур ар къэзылорэр: «Ерстэм, емыклу кысфэмышл, ти адыгэ хабзэклэ сэ

мышц сыкыхьаклэу хьугьэр тэрэз дэдэп. Сэщ фэдэ лыжь тлысыжьыгьэхэр кызыхьан фэягьэр, хьаклэм ищысын-изыгьэпсэфын икьугьэ уж ары» (н,90)

Хьаклэр зэблэгьэгьэ унэм ипшъашгьэ хьаклэм шлуфэс рехы, шхэгьум кьумгьан-лэджэн кырехъашгьы хьаклэм щегьэжьагьэу исхэм алэ ярегьэт-хьаклы.

Тхылтым хьаклэм фагьэуцугьэ ланэм тельхэр нафэу кылорэп. «шхын зэмлэужыгьоу» ело нылэп. 'лэнэ щырыщ кьахьыгь' зилорэм еджаклом кыгурэло: дэшхыныр зэблахьу кьэсри ланэри зэблахьу. Пчэгум зы ланэ ин кырагьэуцоу пстэури ащ пэтлысхьэрэп. Куп купэу мэтлысых, куп пэпчь ланэ зырыз кьафахьы. Купхэри яныбжь елытыгьэу мэтлысых.

Шьонхэм ацлэ кьело, 'шхын зэмлэужыгьоу' зэрилорэм фэдэу ацлэхэр кымылоу зыблыригьэхрэп. «Бахьсымэ, шьоушъуат» ело. Джы кылорэ ланэм темытыгьэми 'бахьсымэ' ыцли кьело. Еджаклом кырегъашлэ адыгэмэ 'бахьсымэ' ыцлэу шьон горэ зэрялэр. Адыгэ хьаклэщым ешхэ-ешьор зэрэщызеклорэр морэуштэу кьегьэлягьо:

«Шхын зэмлэужыгьоу лэнэ щырыщэу кызэклэлъыклоу бэклае кьахьыгь...

Шьонымкли бахьсымэ щылагьэп, щылагьэр шьоушъуат. ланэ пэпчьы бжьэ зырыз алыгьыгь. Сыдми чэзыу тегьэклы фэдэу, хэлубэхэти, бжьэр зыблагьэклыщтыгьэ.» (н,93)

Чылэм зыгорэм хьаклэ кыызфаклоклэ а чылэм дэс цлыфхэм хьаклэр зэрагьэлыгьунэу кьэклох. А хьаклэр Ерстэм фэдэу цлэрыло горэмэ нэпэмыкл кьэрэлыгьохэм ащыхьурэ-ащышлэхэрэр зэрагъашлэ шлоигьохэмклэ еупчлых, щэгущылэх.

Хьаклэщ гущылэм хэтэу Ерстэм кылорэмэ анахь гьэшлэгьоныр: Адыгэмэ джыри ахьщэ зэрахьэрэп. Яфэныкьуагьэхэр зэрахьожьы, ахьщэми бащэ хашлыкырэп.

Адыгэм ехылаагъэу Ерстэм кыlorэ хабзэхэр: «Абдзахэмэ, абдзахэ щытыгъонэу, щыхъункlэнэу фежьэрэмэ псынклэ дэдэу апэ пакъэшт, укlы тыралъхъашт, псыхадзэ ашlышт, тlоипкlы нэпкъым радзыхышт.» (н,48) Тхылъым кызыригъэлаагъорэм уеплъымэ мыхэр абдзахэ щекlокlрэ хабзэхэр ары. Кlэмгые мыш фэдэ хабзэхэ ильэп. Кlэмгые хабзэ зыгъэуцухэрэр пщы-оркъ купыр ары. Ахэми яlоф: тыгъон-хъункlэн. Ежъмэ _пщы-оркъмэ_ ашъхъэ кырымыкlомэ, тыгъорэр, хъункlэрэр ежъхэр арымэ ащ зи рalуалlэрэп.

3.4.DÜĞÜN- DÜĞÜNÜ YÖNETEN KİŞİ- DÜĞÜNDE YAPILAN YARIŞMALAR / ДЖЭГУ-ДЖЭГУАКlОР -ДЖЭГУКlЭХЭР

Адыгэ джэгур кыlotэнэу Ерстэм чылэм кыдэмыхъэ рапшlэ регъажъэ тхакlом. Джэгум къакlorэ цlыфмэ алокlэ Ерстэм. Джэгур зиери, джэгур зыфашlыри, тещэрыплэу хахыгъэри... зэklэри зэхихыгъэу, джэгур зэрашlыщтым ыгъапэу, анахъ ыгъэшlагъоу ыльэгъу шlоигъори 'пшъэшъэ зэкъо къашъор'ары.

Еtlани джэгу унэм макlо. Джэгур зыщашlыщт унэ шагур нэрыльэгъу фэдэу еджакlом кыгурегъало:

«Джэгур зэхэхъэгъахэу хъуау-пщаоу зэхэтыгъ. Пчъэлупэ шагушхом дэфагъэп, lупэ чэур зэрэпсаоу раklи, урамри хагъэхъожьыгъ_ чэур lофыжъа, джэгур ары нахъ lофыр! Зы кон цlыкlуи унэ гупэ хъазырэу пчэгупlэм кы-хъагъэу щытыгъэти, ари зэщаути, ахы lощым дэжъ шагъэукlorэигъэу щылъыгъ. Ары, джэгу зашlрэм, адыгэхэр зыми еблэжъыщтыгъэп, унагъоу зышlрэри зыми шъхъасыжъыщтыгъэп.» (н,60)

Джэгу зэхэхъэklэмэ хабзэ хэль еlо тхакlом. Хэт шыши зыщытыштыр, къэшъогъу чэзыур, оркъ-фэкъолl уцупlэхэр, сьдми.. пстэуми зы хабзэ хэль. Фаер зыщыфаем klоу уцушъурэп:

«Унэ гупэм, лъэгущ klэсэнхэм апэлутэу, пшъэшъэ гъэklэрэклагъэхэр сатыр къолэнэу рекlокlэу щыт, унакlэхэм адэжъ сатыр пэklитlум кыщалауан-тlэшъы, мээныкъошхоу джэгу пчэгупlэр къагъэгъунэ. Урам лъэныкъомкlи лъэсыр lужъоу зэхэгуагъэу рекlокlэу щызэхэт, пчэгупlэ кургъыр зэфашlыжъы. Лъэсхэм акlыбklэ шыу зэтес сатыритlу пэлo шlуцlэ мэз lужъоу

къашъхъащыг. Шыумэ а1к1ыбк1э к1элэ-гъуалэхэр итэкъухъагъэу, гумэк1эу плъэп1э тэрэз лыхъухъэу зэхэзек1ошхоу щызэхэпхъагъ. Шъэо жъыхэри плъа-п1эк1э урамыбгъу чыгмэ къатет1ысхъэ, чэу бжъапэхэр къоч1э ш1уц1агъэу зэлябгъэ.

Оркъ пшъашъэу ахэтыгъэхэри сатыр гузэгум, нахъ ч1ып1э пэрытым шы-тыгъэх. Хъульфыгъэ сатырэу 1утым изэфэдит1у шъыпкъэу анахъ плъэп1э тэрэ-зым оркъ шыухэр щызэхэтыгъ.

Пэрыт хъульфыгъэ лъэсымрэ пшъэшъэ сатырымрэ хъыерэп, сысырэп, лъэкъомыхъожъэу, чыгъэм фэдэу, 1эдэбэу, загъэбжъыш1оу зэхэт. Шыухэр, яшхэр ч1ып1э изагъэрэпшъы, гумэк1ыгъо зэхэзеу.» (н,60)

Адыгэхэмк1э джэгур нэбгырит1у унагъо ехъэ пае зэхащэрэ чэфып1э къодыеп. Ар ц1ыфмэ уахэхъэнэу, ц1ыфыгъэ щыплъэгъунэу, щызепхъанэу, хэбзэшхо хэльэу зыщызэрэгъойщтыгъэ п1элягъ:

«Ары, пасэм адыгэмэ джэгур аш1оджэгъоныгъэп. Ау сым1э сэмэркъэу чэфып1э къодыеуи еплъыщтыгъэхэп. Гуш1уагъок1э ц1ыф зэхэплъэгъып1э за-къоу я1агъэр джэгухэр ары.» (н,61)

Джэгур нысэ къэзыщэрэм е джэгу зыщаш1ырэ унэм иджэгугъэп, зэрэчылэу яджэгугъ. Чылэм дэхэм джэгум къек1ол1эгъэ хъак1эхэр ялагъ. Хъак1эм ифэ1о-фаш1э ахэр ары еплъыщтыгъэхэр. Джэгу унэм 1анэ къырахъажъэщтыгъэп. Ерстэми Батым ихъак1. Ар Тембот къырегъэльэгъу еджак1ом:

«Ешъон-ешхэн гугъуи я1ажыгъэп: нысэщэ джэгэу аш1рэм ешъо-ешхэ 1офи хэльыгъэп. Ешхэ-ешъор_ ‘нысэщэ хъалыжъор’ къызырахъыжъэщтыгъэр нысэищ джэгур аухэу, нысэр унэшхом ращэгъэ уж ары ны1эп. Джэгу 1офыр зауыгъэ ужым, ешхэн-ешъонхэти, зэбгырык1ыжъыщтыгъэх.» (н,61)

Джэгур джэгу къодыеу алыгтэщтыгъэп адыгэмэ. Ц1ыфмэ уахэхъэн-уа-хэк1ыным ихабзэк1э зыбгъэсэн фаеу узщыхъущтыгъэ ч1ып1эхэр арыгъэ. Хэт шышы орэхъу фаеми, _пщи-оркъи ц1ыфмэ аш1ол1ык1ыщтыгъэ, ядэигъэ рам-

гэлоным ыужь итыгъэх. Ежь яцлыфхэмклэ пхъашэу зэкlorэ оркхэри а шлоллыклым кызытыригъэуцоцтыгъэ. Хабзэм тетэу зеклон фае ышыщтыгъэ:

«Цыфхэр кызерэплъыштым, цыфмэ фалоштым нахь шлоллыклынхэу хабзи шынагъуи шылагъэп. Адыгэмклэ цыфмэ идахэ алоным нахь лъапли шылагъэп, илае алонри хьадэгъущэм фэдэу щыхъуштыгъэ.» (н,61)

«Джэгум унэшьошхорэ хэбзэшхорэ хэлыгъ. Цыф лъытэнымкли, зэхэтыклэ лэдэбкли, зеклуаклэкли, шытыклэкли, къэшъогъу чэзыумкли, кытэ-хэклэ-теклыжыклэмкли _цыфыгъэ хабзэу адыгэмэ ахэлыгъээр зэклэ анахь пхъашэу, анахь ябгэу шызэрахъэщтыгъэ. А хабзэхэр зезгъэклонэу, дэх ямылэу зэрахъаным фэсакъынэу тхэмэтэ пашэу ялагъэри джэгуакlor арыгъэ.

Джащ фэдэу цыфыгъэ хабзэу джэгум шызекlorэм пшы-оркхъалымэхэри фэlorышлэн фаеу хъуштыгъэх. Фэкъоли, пшылли цыфклэ зымылътэщтыгъэхэу, цыф лэжъакломклэ хъашхурэлу мэхъаджэу шытыгъэхэр а фэкъол-пшылхэм зы джэгу адыхэтын, адыгэгъэ-цыфыгъэ хабзэри адызэрахъэн фаеу хъуштыгъэ. Шыпкъэ, пшырэ оркхэрэ, хабзэу шылагхэмклэ, атефэрэ чыплэ пэрыт джэгуми щаратыштыгъэ, клухъэ-кыхъэу адызэрахъан фаери адызэрахъэщтыгъэ, ау ащ нэмыклыклэ джэгум хабзэу хэлым ебэкъон фитыгъэхэп. Кло, 'фитыгъэхэп' тэлоклэ, пшы-оркхэмэ ятетыгъоу зыщытыгъэ лъэхъаным джэгу зэхэтыклэ хабзэр аукъоми, пшырэ оркхэрэ хэт ыгъэпшынэн ылъэклыныя, ау а мэхъэджэ лъэпкъыри зышлоллыклын зы клуачлэ шылагъ_цыфмэ ягубгъэн арыгъэ. Цыфхэм губгъэнэу, емыклоу кыпфальэгурэр егъэзыгъэкли, лашэкли агу ибгъэзыжын плъэклыныеп. Цыфыбэр кызырэяплъырэм оркхэмэ ятетыгъо ыльапсэ бэклэ епхыгъэу шытыгъ. Ащ кыхэклэу зэхэтыклэ хабзэу адыгэмэ ахэлыгъэмклэ хэукъуагъэ амышыным, цыфмэ губгъэн къафамышыным ахэри фэсакъын фаеу хъуштыгъэ.

Оркхэр сыд фэдизэу гуклэгъунчъэу ежь япшылхэм афэщытми, сыд фэдизэу яунэлутхэм цыфыгъэнчъагъэ мэхъэджагъэ адызэрахъэми, цыфыбэмэ апашъхэ итэу зыхъухэрэм, шыклэ лэягъэ къахэмыфэным, цыфмэ апашъхэ

губгээн кьамыхьыным физэплэкьын фаеу хьуштыггэх. Ацлэ лаеклэ луным лэшэу шлоллыкьыштыггэх.» (н,62)

Джэгуаклор адыгэ культурэмклэ анахь шьхьэла зыубытырэ лэхэмэ ашыш. Джэгуаклом тетгышохо и1. Джэгу зэхэхэм, Адыгэ пстэури (пщи, оркьи, фэкьолли) зышлоллыкьырэ ‘цлыфмэ хьайнэпаггэ уахэхьухьэныр’ джэгуаклом ылэмычлэ члэль. Сэмэркьэу гушылэклэ е гушылэ дысклэ уиггэу-кьытэжьын елэкьы. Арышгы джэгуаклом пстэури фэlorышлэн фаеу мэхьу.

Джэгуаклом илофмэ ащышмэ язрери джэгур зафэу зеришэныр, лытэныггэ зыфашлын фаемэ лытэныггэ арихын, кьэшьоггэу чэзыур зэриггэ-клон, сэмэркьэу гушылэхэр ышызэрэ джэгум кьеклоллаггэхэмэ чэфэу уахьтэр ариггэхьыныр арыггэ. Джэгуаклом ыкьуачлэ кьеггэлыаггэо мы сатырхэм:

«Ащ кьыхэкьлэу, адыгэ джэгум цлыфыггэ хабзэу щызеклорэм оркьхэми зыраггэкьун, фэкьолл джэгуаклоу пчэгум итми фэlorышлэнхэ фаеу хьуштыггэ. Етлани адыгэ джэгум джэгуаклохэм лэкьышхорэ нэхьоишхорэ щырялаггэ. Нахь джэгокло цлэрылохэм упщкли уоркькли мыхьун зекьуакьлэр кьыпкьламыггэклонэу щытыггэ_ гушылэ щэрыорэ сэмэркьэу дысрэкьлэ чылэр кьыбдаггэхьашхын альэкьыштыггэ.» (н,63)

Тхылым кьылуатэрэ джэгум фэдэ джэгушхомэ ‘пшьэшгэ зэкьокьашьо’ кьышашы. Ерстэми кьыдэзыыхьыггэ хабзэри мы кьэшьуакьлэр ары. А хабзэр абдзахэ щылэп. Клэмгуге щызэрэхьэ. Загьорэ джэгушхо дэдэхэм щаш- лэу мэхьу. Нахь дэгьурэ нахь дахэрэкьлэ зэдаштэу хахрэ пшьашьэр изакьоу кьаггашьо, икьэшьон зиухьрэм, клалэмэ ащыщэу ежь зыфае кьэшьоггэур хехьыш, ащ кьыдэшьожьы.

Джэгур зышлэрэр фэкьолл унаггэу, зэкьокьашьо кьызэраггэшлэщтри фэ-кьолл пшьашьэу хьумэ ашлоиггэу. Ау джэгур зыфашлэрэр гошэнысэш, оркь пшьашьэ горэ хараггэхьынэу оркьхэм кьаиггэ ашынкли мэхьу... Пшьэшгэ зэкьо кьашьори оркьрэ фэкьоллрэ зыщзэпеорэ лофэу мэхьу.

Джэгум кьэшьон-джэгун нэмыкл джэгуклэхэри щашыштыггэ. Шьхьадж ылэ кьызэрихьэу иллыггэ кьыггэлыэггэоним пае ‘лыггэ зэныкьокьу’

джэгуклэхэри агьэпсыщтыгъэ. Мыхэр: Псэгъэеон,(шабзэк1э, къэлатк1э, шхончк1э), шыу рыджэгу, сэшхо зэпэгъодз, шыу шьозехь, лъэс шьозехь...

3.5.FEODAL BEY- SOYLU- ÖZGÜR HALK- TOPRAĞA BAĞLI KÖLE- EV HİZMETİNDE KULLANILAN KÖLE / ПЩЫ-ОРКЪ- ФЭКЪОЛ1- ПЩЫЛ1- УНЭ1УТ

Пэсэрэ адыхэ ц1ыфхэр класс классэу гошыгъэу пэуштыгъэх. Ахэр пщы, оркъ, фэкъол1, л1экъольэщ, пщыл1,унэ1ут е1ошь еугошы. ((Кая) Кауа,2015:380)

Тхак1ом, еджак1ом анахь ригъэльэгъунэу зыфаер адыгэмэ ящылэк1э-псэук1э-зэхэтык1. Акли анахь кыыхырэп К1эмгуе ис ц1ыф зэфэшъхьафмэ япсэук1.

Абдзахэ исхэмрэ К1эмгуе исхэмрэ зэригъапшзэ адыгэ ц1ыфым ипсэук1э еджак1ом кыирегъэльэгъу. К1эмгуе исхэмэ ятхьамык1агъо пщы-оркъ тетыгъо зэр1эмк1э хаплъээрэ къегъэлагъо. Оркъмэ яжъалымагъэ, яц1ыфхэмк1э зэрэхъашхьурэ1ур зэфэшъхьаф хьугъэ-шлагъэхэмк1э къегъэлагъо.

Тембот пщы-оркъ купыр иджагъу. Ар Ерстэми кыирегъало нэпэмык1 фэкъол1, пщыл1 характэрми кьарегъало. К1эмгуе фэгъэхьыгъэ сьд щыщ кы1оми мы ц1ыф зэхэдз зыш1ырэ хабзэр кыыхегъэщы:

«Мы ч1ыплэхэм адэжь Ерстэм зыт1о-зыщэ шыу нэгъуаджэхэм ащылу-к1эу хьугъэ. «Оркъхэр, ц1ыфмэ захэтым, оркъхабзэ зак1эх, мэзым зыхэтым, тыгъужьых»_ абдзахэмэ зэралорэр Ерстэм ежь ышхьэк1э ыгъэунэфыгъ. Кьыппэльэшыныху, шыу закъоу узагъотрэм, уахьунк1эным т1уи е1эщтыгъэхэп. Ет1ани ежымэ абдзахэ гьунапкъэм щаш1эрэ бзэджагъэхэр абдзахэмэ атральхьаныр яхабз. Ащ кыыхэк1ык1э а гьунапкъэхэм оркъ шыу нэгъуаджэхэм шалууп1энхэм абдзахэхэм лъэшэу зыщадзыеу фэсакъых. Ерстэми, адрэ абдзахэмэ афэдэу, мы ч1ыналгъэм зыгорэми пэуцогъу фэхьунэу фэягъэп. Джыдэдэми, зы бзаджэ горэм щыхьагъу сыкъимыш1ыгъот ы1оу гумэк1ыгъо т1эк1ур ыгу имызэу къак1оштыгъэ.» (н,15).

Оркъи, пщыл1и, унэ1ути ятеплэ дунэем щызэрэтетым епэсыгъэу зэфэшъхьафы мэхьу. Мыхэр зырызэу тхак1ом, еджак1ом кыигурегъало. Оркъмэ ятеплэрэ фэкъол1мэ ятеплэрэ зэригъапшзэ къегъэлагъо:

«Фэкьол1хэм лэжьэным нахь зэреубытылаагьэхэм инэшанэхэр кьатрехьэ. К1о, ныбжьык1эхэр_ ныбжьык1эх, апкьышшолк1и кьызэрэхьугьэ бжьыш1уагьэм итых, ау фэкьол1эу лэжьэн 1оф кьиным зэхилотагьэу, зил1ыпкь иуцуагьэм ищылак1эм фэдэр итеплъ.

Оркь шыу 1офынчьэхэм афэдэу, ахэр пэло к1ыхьэ шьорыш1ыгыи, ыбг псыгьуагыи фэсакьынэу, бгырыпх мыт1ат1эу, 1эшэ дэмышхэу хэтыни, яонэшхэри гьогуонэ чьжьэм фэгьэпсыгьэ зэпытэу зэращэни игьо ифэцтыгьэхэп. Фэкьол1хэм яши, ежьыхэри нахьыбэмк1э нахь 1эм-лэмхэу, нахь зэпкьырыль-зэхэ1улаагьэх» (н,30)

Ябзыльфыгьэхэри зыхэт классым епэсыгьэу ятеплъэки, ялок1э-ш1ы-к1эки адырэ адыгэ ц1ыфмэ кьахэщыщтыгьэх. языфэпак1и, ящыгьынхэмк1и, пчэгум кьызиыхьэхк1э аубытырэ ч1ыплэмк1и зэрэшхьафыр кьэлаагьоштыгь. Ари кьегьэлаагьо тхак1ом:

«Оркь пшьашьэу ахэтыгьэхэри сатыр гузэгум, нахь ч1ыплэ пэрытым,щытыгьэх. Егьэлыагьау п1оным нэсэу, дышгьэ-тыжьынэу апылбыр нахьыбэу ахэр кьахэщы. Ядышгьэ палохэр пэсэрэ ш1ык1эу, танджы пльышшоу, пэло лээгэшыгу папц1эх. Нат1эм кьышгьащыхьэу кьяинэк1ы фэд, онтэгьущэу ашхьэ кьырищэхэу пшьашьэхэм яныбжьык1эгьэ-псынклаагьэ агьэк1оды, шьузы пльышшор кьатраагьао. Зэк1э шьуашэу апылбыми афэдашшор атеоштэ. Дэхагьэм зигульытэ нэмысрэм иш1ык1эу, кьолэн к1эрэк1э егьэлыагьа1оу уахаплъэ. Саехэм дышгьэ хэдык1ыгьэ тхыпхьэхэр шьомбгьуащэхэу. 1ужьущэу. Бацэу атеупц1аагьэу атель. Тыжын бгырыпхыхэри шьомбгьожьышхоу онтэгьущэх. Сыдми дэхэгьэ зэгьым пымылхэу, дышгьэрэ тыжьынрэ зэря1эр кьагьэлаагьоным пылгы фэдэу кьыпцаагьэхьу.» (н,63)

Пшы-оркь тетыгьо уахьтэхэм ахэмэ ябын-унаагьуи шхьэк1афэ фэп-ш1ын феягь е1о тхылбым. Тещэрып1эу фэкьол1 унаагьом кьырацэл1эгьэ ны-сэмк1э кьегьэлаагьо ар тхак1ом. Гоцэнысэр кьызхащэгьэ унаагьор фэкьол1 е1ошгы пхьатэ пихьэрэп. Кьыздигьэгущы1эхэрэп, ахэхьэрэп-ахэк1рэп ык1и ифэ1о-фаш1э пстэури фагьэцэк1эн фаеу ельэгьух кьызхащэгьэ фэкьол1 унаагьор. Гоцэнысэм ифэ1о-фаш1э бгьэцэк1эными хабзэ хэлыгь. Гоцэнысэм

ыпашхьэ щызепхьэшт хабзэр, ышхьац зэрэфэублэщтыр, зэзыребгьэтхьа-к1ыщтыр... пстэуми хабзэ ахэлыгы. Ар гоцэнысэм кьыдэклаугэ оркь шьу-зым игущылэк1э кьыгурегьало еджак1ом:

«Гоцэнысэм шхьэк1эфэ шхьащэ зэрэфэпш1ыщтыр, 'зиусхьан' лытэ гущылэр хэбгьафэзэ узэрэдгущылэщтыр. Изегьэфэпак1, ышхьац зэрэфэуб-лэщт ш1ык1эр. Зызэребгьэтхьа-к1ыщтыр_ гоцэнысэм зиуфэу кьин ымыльэгьу-ным пае, лэджэныр зыпшьяшьяэм 1этыгьэу ы1ыгыщт, адрэм кьумгьяныр ы1ыгыщт. Псыр зэрэтепк1эщт ш1ык1эми 1оф пыль: 1э джабгьук1э кьумгья-ныр, 1э сэмэгумк1э кьумгьян ныбэр п1ыгьэу, псыр кьимгьэчьящэу, емыгьэут-хэу дахэу тепк1эн фай. Ет1ани, 1эплэжк1ыр 1э закьомк1э фэпщэихьуштэп_пхьэтэпэмыхьы фэдэу хьушт. 1эплэжк1ыр 1ит1ум ательэу шхьэгьэщ мак1э фэпш1эу фэпщэин фае.» (н,105)

Гоцэнысэм 1оф фапш1э зыхьук1э учэфэу, угуш1убзыоу, у1ок1э-ш1ык1эмэ лытэныгыэр кьыхэщэу фэпш1эн фай. Угубжы фэдэу, угу емы1оу укьыдек1ок1ын фаеп. 1оф фапш1эми икьурэп, пш1эрэ 1офым ущыгуш1ук1ын фай. Гоцэнысэм ыгу кьыобгьэнэу узек1он фаеп. Гоцэнысэм 1анэ кьыфэб-гьэуцу зыхьук1э узфэсакьын фаехэри нафэу кье1о тхыллым:

«1анэр зэрэфызэтеплхьашт ш1ык1эри! Пастэр зэрэтеуубэщти, лыр дахэу, тхыпхьэу пастэм зэрэхэбгьэпк1эщти! Мэлым щыщэу 1ахьэу фыхэпхьыщти, чэтыпкьэу фэбгьэзэщти! 1анэр зэрипхьащтэу, зэрэфэбгьэуцушт ш1ык1эми 1оф пыль: 1анэр жэхэбгьэк1отаци, пэчыжьящэуи фэбгьэуцу хьуштэп. Зыбгьэуцурэми, угу фэмыш1у фэдэу, 1энэ льякьомэ 'т1акь' ябгьалоу фэбгьэуцу хьуштэп, шьэбэ ц1ык1оу, уелэсэк1эу шхьэк1афэ фэпш1эу фэбгьэуцун фай. Ет1ани, пщыгьупщэ мыхьущтыр_пчэн лэпсыр ары. Мафэжэс нысак1эм пчэны лэпс 1убгьэфэн фай.» (н,105)

Гоцэнысэм ифэ1о-фаш1эр 1анэ фэбгьэуцоу, ышхьац фэужьык1э икьурэп. Псыунэм к1оми хабзэ епхын фай. 1унэ1ут бзыльфыгьэк1э псыунэм бгьэк1оныр ежь зыфаем фэдизэу лытэныгыэ фэмыш1ыгьэу елытэ. Псыунэм кьумгьян дэхьыными хабзэ хэль е1о тхыллым:

«Хабзэмк1э унагъом япшъашъэ къумгъаныр псыунэм дихъыни, гошэнысэр къызык1ыжк1э, къыхыжынэу арыгъэ.» (н,105)

Мы классмэ апэмык1эу джыри зыкласс я1агъ адыгэмэ. Ари анахъ тхъа зэуагъэу, анахъ тхамык1агъом хэтыгъэ унэ1утхэр арыгъэ. Ахэр оркъхэм ц1ыфэу радзэщтыгъэп. Унэ1утхэр ямылку щыщэу, ябылым пэлытэу алытэщтыгъ. Ари гуузэу Ерстэм зэхеш1э ык1и еджак1оми къельэгъу. Абдзахэ ис унэ1утхэмрэ к1эмгуе ис унэ1утхэмрэ зэригъапщэзэ къырегъэльэгъу тхак1ом:

«Абдзахи унэ1ут зилэ зырызхэр исых, ау абдзахэмэ яунэ1утхэр, унагъом исмэ ащыщ хъужыгъэ фэдэх, адрэ ц1ыф лэжъак1омэ къазэрэхэщрэ щылэп. К1эмгуерэ бжъэдыгъурэ ацильэгъурэ унэ1утхэр ары Ерстэм гъэш1эгъон псэлух фэдэу фэхъурэр. Ахэмэ яунэ1утхэр ц1ыфмэ ахэк1уак1ахэрэп. Ц1ыф пльышъом ит ц1ыф ныбжыкъу къодыхэу къыщэху. Шъхъафитынчъэ егъэзып1эу зэрытхэм ц1ыфыгъэ нэшанэр зэк1э щак1оц1аутыгъэм фэдэх.

Мары мы цумэ апэ итэу к1ори, зэбгъук1орэми ц1ыф сэлам къарихыни и1офыгъэп, ыгуи къэк1рэп_ышъхы ытхи уфагъэу, цоу зыпэ итхэмэ афэдэкъабзэу эпэгъогъохы, ежъ игук1ае горэхэр ыгъэунэшк1оу, ицокъэжбит1у ыльэшъоу мак1о. Ц1ыфыгъи, ц1ыф гухэлъи, ц1ыф шъхъак1уи_ц1ыф нэшанэмэ ащыщ хэмылгы фэдэу къыпшъэху. ‘Былымым фэдэу, шалъэрэр ищыгъын, ежъ зыдэ1эбэхыжыными ыгу къыфидэчыжъэрэп...» (н,43)

Цы1ф пстэум зытет дунэем хихырэр и1ок1э-ш1ык1эхэмэ къахэщы. Игупшысак1и, иплъак1и, ит1ысык1э-тэджыжык1и ар къыхэщы.

Оркъмэ дунаер ежъ алэмыч1э илгы фэдэу, загъэш1ожъэу, загъэбгъакъэу, защыхъужхэу, янапш1эхэр дэщэягъэу, адырэ ц1ыфхэр пхъатэ памыхъау хэтых. Ау пщым ыпашъхэ зихъэхэрэм загъэц1ык1оу, заут1ы1оу щытых. Пщым къелыжыгъэр ышхыныр щытхъугъошхо щыхъоу, ‘пщым и1а- нэ къыфигъэк1отэжыгъ’ зыфалок1э зыгорэ дэдэ хъугъэ п1онэу ай щыгуш1у- к1эу, зыш1ош1ыжъэу щытыгъ. Ар Ерстэм игущылэк1э къытегъэльэгъу тхак1ом:

«Ау Ерстэм анахъ ыгъэш1агъоу гузылгытагъэр оркъхэмрэ фэкъол1хэмрэ яплъэк1э-ш1ык1эхэр зэрэзэфэмыдэр ары. Оркъхэр шъхъэ 1этыгъэу,

зашлошлыжыэу, пагэу зэшлосых, япльакли цлыф лэжыаклоу алэ илхэмклэ гуклэгур зымышлэрэ мэхьэдждэ пльакл.» (н,30)

Фэкьолхэр лэжыэным ыужь ит. Унэлутмэ афэдэ дэдэу лаеп зытетхэр. Ау ахэри мэстапэм пысых фэд. Оркьрэ пщырэ щыхыагьу кьамышлыным клэхьопсхэу зымы ынэ клэмыоу зыфэсакьыжыхэу псэуным ыужь итых. Ежы яхэку, ячылэ гупсэфэу дэсышъухэрэп. Ренэу зэплэклыжыын фаеу, зыфэсакьыжыын фаеу мэпсэух. Щыхыагьу кьызэрашлыщтым гуцафэ фашлэу хэтых. Ащ кьыхэклэу ячылэхэми гупсэфэу, зыщыгугъужыхэу адэсышъухэрэп. Ахэр пый хэгьэгу ифагьэмэ афегьадэ Ерстэм:

«Фэкьолхэм яплэкклэ-шыклэхэр пый хэгьэгу ифэгьэ цлыфмэ афегьадэ Ерстэм. Оркь бгьакьэмэ ащыщ горэ кьашыхьаным, губгьэн тхьамыклагьо горэ кьяхьулэным, пщы-оркьмэ яфэшлэн лыягьэ горэ кьатыралхьаным е оркь хьунклакло кьатебэнэным ищынагьо ашъхьащытэу, фэкьолхэр ренэу сакьын фаеу мэхьух. Ащ эпэсыгьэу, япльакли, яшыкли сакьыныр, тхьамыклагьом пэплээн гумэклэгьо тыгьугьэр хэгьэцагь.» (н,30)

Мыщ фэдиз гугьум хэтхэми фэкьолмэ шъхьэгьэшлэжыныри ханэрэп. Ежыхэми лыитэныгьэ зыфашлыжы. Цлыфыгьэм, лыгьэм ыужь икыхэрэп. Шъхьауфэ-тхыуфэу зашлэу, загьэцлыклоу, заутлуоу щытхэп. Ар Ерстэм игуапэ мэхьу ыкли тхакломи кьыхегьэщы:

«Ау Ерстэм анахь гьэшлэгьон щыхьугьэу зылыплэщтыгьэр мэлахьом илоклэ-шыклэхэр арыгьэ. Пщылыплэу зэрытым эпэсыгьэу тхыуфэ-шъхьэу-фэу зэрэщымытыр, зигьэллэу, зэшлотэу, зымыгьэцлыклоу цлыфым шъхьэклафэ зэрэфишлэрэ. Етлани, анахьэу _ игушылэ зэрэфэсакьыжыырэр. Джары Ерстэм анахь дэзыхьыхэу цлыф шыклэу клэмгуемэ арилъэгьуллагьэр_ ягушылэрэ зэрэзеклощтымрэ ренэу фэсакьыжыынхэр. Нахьыбэу ар зэрилъэгьуллагьэри фэкьолхэр ары. Ахэр язеклоклэ-шыклэхэмклэ ренэу зэплэклыжы фэдэхэу. Гушылэ пклэнчэ лыягьэ алоным зыщадзыеу, шьырытэу зэплэзэрытых. Етлани ахэр ренэу зыфэсакьыжыхэу зэрэщытхэм пае гуклэе шьэф горэм хэгьэцагьэхэ фэдэу кьыщэхьу Ерстэм. Ерстэм ар бэрэ гупшысаплэ фэхьу. Абдзахэхэр ащ фэдэп, ягушылэкли, ялоклэ-шыклэхэри нахь шъхьарытлупщэу гьэпсыгьэ. Луш

дэдэуи кьэгушылэщтых, лыгы, цыфыгы, шыклэшлуагы ахэль, ау сэмэркьэу лоржьор егъэлыегъалуи кьашыщт.» (н,37)

Унэлутхэм локлэ-шыкли ялажыгъэп. Ахэмэ ежхэми цыфмэ захамылытэжъэу, агу клодыгъэу ари кьахэщэу псэущтыгъэх. Ежъ ежырэу зэплъыжынэуи, тлэку зыпыплъыхъэжынэуи агу кьыдэчыжыщтыгъэп. Къаралорэ агъэцаклэу, ашхын агъотымэ щыгушлуклэхэу, пщым кьыфищирэр ибылымтыгъоу, ежыри былыммэ ахалытэу зы цылыф лъэпкыгъ унэлутхэр.

Ахэр тхьамыклагъо дэдэм ифагъэхэу псэущтыгъэх. Зыльэгъурэм ыгу егъоу, тхьамыклэ-псэклэод цыфыгъэх. Мы пычыгъом кьыгъэлягъорэр Клэмгуе ис унэлутхэр ары. Абдзахэ исхэр унэм щыщы фэдэу ахэсых ело. Тхылымыи морэущтэу кьегъэлягъо:

«Шъхьафитынчъэ егъэзыплэу зэрытхэм цыфыгъэ нэшанэр зэклэ щаклоцлаутыгъэм фэдэх.

Мары мы цумэ апэ итэу клори, зэбгуклорэми цыф сэлам къарихыни илофыгъэп, ыгуи кьэклрэп_ышъхьы ытхи уфагъэу, цоу зыпэ итхэмэ афэдэкъабзэу епэгъогъохы,ежъ игуклае горэхэр ыгъэунэшклоу, ицокъэжбитлу ыльэшьоу макло. Цыфыгы, цыф гухэлъи, цыф шъхьаклуи_цыф нэшанэмэ ащыщ хэмылы фэдэу кьыпшъэхъу. Былымым фэдэу, щальэрэр ищыгъын, ежъ зыдэлэбэхыжынми ыгу кьыфыдэчыжърэп...» (н,43)

Мыхъо-мышлэу адыгэм идунай хэхъухъэщтыгъэхэр ыушъэфрэп Клэрэщэ Тембот. Ау ахэр зэрипхырэр блэклыгъэ зэманэу класс зэпыщтыныр зишэныгъэу, социальнэ зэфэмьдэныгъэу щылагъэр ары. Ащ фэд адыгэ тарихым игухэкл нэклубгъом ащыщэу цыф щэн-щэфыныр.

Тхылым кьылуатэрэ уахътэхэм уеплымэ адыгэ чыналъэр гъэр чыплэу щытыгъ. Адыгэмэ нэхьыбэм алофым пылгыгъэхэри оркъхэмрэ оркъ пыщэгъухэмрэ. Клэлэцлыклуи, пшъашъи, изакъоу агъотырэ хэт щыщи атыгъу. Ахъунклэ, гъэр ашы, ащэ. Нэхьыбэм зыщашэрэри, зэрэщэрэри Къырымрэ Тыркумрэ. Тхылым гъэр шыным фэгъэхьыгъэ щысэ ладжи хэт: хъунклакло-хэр чылэм теошъы, чылэр зэрэчылэу агъэсты, япшъашъэхэр атыгъу. Мы бзэджэ-

шлэгъу купым адыгэхэри ахэтых. Ахэр ары ыкли гьогур азгэальэгъу- рэр. Ащ нэмыклэу Ерстэм гьогум техьэгъэ къодыеу адыгэ фэкьолл клэлэцлыкьу горэр адыгэ оркъ шыуитлумэ къатырехыжьы. Етлани Суанди, ыши гьэр ашлышь ащэ, Суанд Ерстэмрэ Батымрэ къагъотыжьы, къащэжьы; ыши ежьыр ежьырэу гьэрышлэм къыклэчыжьыгъэу къагъотыжьы.

Гьэр узшашлышт чыплэхэр, гьэрхэр щызэращэрэ гогухэр морэуштэу къегэальагъо тхаклом:

«Мы чынальэ зэгьоклыплэхэр ары цыф нэгьуджэхэм анахь язеклуа-плэхэри. Анахь гьэр зещэплэ гьогу льягъохэри мы чыплэхэм реклох. Хымэ хэку къырашырэ гьэрхэр налоу зэращэнклэ щтэхэрэп. Ау адыгэ гьэрхэр зэра-щэу зыхьурэм, адыгэ чылэхэр нахь лужьоу зэрыс чыплэхэмклэ ащэным зыща-дзые. Мы хэку гьунэпкъэ зэголбыплэхэм афэдэ нахь чынальэ зэгьоклыплэхэр ары адыгэ гьэрхэр зыщызэращэрэр. Лабэ къыщегэжьагъэу, Мэхьошымрэ Еджэрыкъуаехэмрэ ячыгу зэголбыплэклэ къырыклоу, Абдзэхэ-Клэмгуе гьу-напкъэмклэ, етланэ Абдзэхэ-Бжьэдыгъу гьунапкъэмклэ рыклоу, адклэ Шапсы-гъэ клоцлырыклэу, хы лужьом еклужьэу. Ау Шапсыгъэ гьэр клоцлырашыныр къын хьазырэу щытыгъ, шапсыгъэмэ ащыщ пыщэгъу уилэн фэягъ.» (н,14)

Етлани гьэрхэр зэращэрэ гьогур мыш фэдэу къело:

«Лэбапэ ыхэклэ Пшызэ къуашьоклэ зэпращынри къолаигъэп, адыгэ укьимышлэу зещэгъоягъ. Адыгэ гьэрым ипхьэрэу цыф къызэрежьэу ильэуж зэу къагъотыщтыгъэ. Арэу шапсыгъэ пыщэгъуи зимылэу, иклэклыплэклэ къуашьоклэ Пшызэ икыным шлоллыкыхэрэмэ Лабэклэ къагъэзэщтыгъэ. Лабэ зэрэзэпырыклэу, Нэгъой хэкум ихьэщтыгъэх, къалыплъэн, зылотэн щынагъо щымылэжьэу, Уарп ыпшэклэ Пшызэ икыгъошлоу илагъэм еклущтыгъэх. Ащ адклэ къырагъэзыхыжьыни, Пшызэ иджабгъу лужьо алыгъэу Нэгъой хэкум итэу ягьэрхэр Каплу е Темэн къалэ ащэщтыгъэ. Нахь гьэрыбэ зэзгъэулугъэхэр, ащи аблэклэу, хытлуалэм зэпращэу Къырым, Къаффа ащэу хьущтыгъэ.» (н,15)

Тхылыр зыщыклорэ лъэхъанхэм цыф лъэпкъ ладжыми гьэр шлыныр адэжьрэп ыкли цыф гьэр зышлыхэрэр агъэпщынэжьы. Романым зы пычыгъо горэм Ерстэм ар къыщело. Клэклэу къапломэ ыlorэр: Урыс чынальэм

уизыхьэрэм умыщын, Урысхэм гьэр ш1ыныр адэжьрэп, гьэр пш1ынэу уежьэми уагьэпщынэшт е1о. Ау адыгэ хэкухэмрэ Тыркуемрэ джыри гьэр зещэным ык1и щэн-щэфыным ыужь итых.

Ежь адыгэхэми адыгэ ц1ыфхэр гьэр аш1ы, тыркум, кырымым щазэ 'гьончэджыпхэ аш1ы.'

Гьэр щэн-щэфыр адыгэмэ бэу кьазэрэхафэрэм кыхэк1эу 'гьончэджыпхэ аш1ы' ы1оу гущы1ак1э кыхэхьагь адыгабзэм. Ащ имэхьэнэ хьурэр: гьэр аш1ыгьэ ц1ыфыр ащэшты кыратырэ ахьцэмк1э шэк1 кьащэфы.

4. «ТЕК АТЛИ» (ШЫУ ЗАКЪУ) ROMANININ ÇERKESÇESİ İLE TÜRKÇE ÇEVİRİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI / РОМАНЭУ «ШЫУ ЗАКЪУ» ИАДЫГАБЗЭРЭ ИТЫРКУБЗЭРЭ ЗЭГЪЭПШЭН

4.1.АПЭРЭ ПЫЧЫГЪУ

1

Тхылъым и фэныкъяугъэ ыкӀи ихэукъоныгъэ ыцӀэкӀэ регъагъажэ. ТыркубзэкӀэ зэдзэкӀыгъэм уеплъымэ кыӀорэр: зы шыу закъу. А ӀуакӀэм имэхъанэ ымыгъэкӀодыми ‘Шыу Закъу’ гушыӀэм хэль Ӏэдэбятыр егъэкӀоды. ‘Шыу Закъу’ гушыӀэ купыр зэридзэкӀын пае игъэфедэн гушыӀэ нэпэмыкӀхэри хэт тыркубзэм. Ахэр игъэфедэгъагъэмэ романым ыцӀэ нахь дэгъу хъуныгъ. Романыр зэрэщытэу къапштэмэ фэныкъяугъэу ыкӀи хэукъаугъэу хэльыр бэ. Тхылъым хэт фэныкъяугъэхэр ыкӀи хэукъаугъэхэр зырызэу кыыхэд гъэщыгъ, кыыхэдгъэщыгъэхэр ыхэкӀэ къэтыгъ. Адыгабзэмрэ тыркубзэмрэ зэдгъапщэзэ бзэмкӀэ ыкӀи къэӀотакӀэмкӀэ хэукъоныгъэхэр ыкӀи фэныкъяугъэ фэхъугъэхэр кыыхэдгъэщыгъ.

«Блэнэ зэхэлъыкӀэр итеплъ, мыжъо къуашкӀэхэу зэхэпцӀагъэм фэдэу, шъо чӀэгъым лыпӀэ кӀуакӀэхэр щызеклоу, пытэу, гъурэу зэхэль.» [22:5] [5:5]² еӀо адыгабзэкӀэ тхыгъэ тхылъым, тыркубзэкӀэ зэдзэкӀыгъэм: Блэнэ мыжъо къуашкӀэхэу зэхэпцӀагъэм фэдэу, шъо чӀэгъым кыыхэщырэ напцэхэр пытэх, къекӀы.

«Ӏы ебгэ лыегъэнчъэр ишыкӀэу щытыгъ. Къолэн кӀэракӀэу, нэм зыкыкӀидзэу лыды-пкӀыдэу зыгори кыыхэщыщтыгъэп.» [22:5] [3:5] Мы пычыгъор тыркубзэкӀэ зэдзэкӀыгъэм хэтэп.

² Мыщ щегъэжъагъэу текстэу дгъэфедэхэрэр кызыхэтхырэр тхыльэу- КӀэрэрэщэ Тембот «Шыу зыкъу», - Мыекъуапэ, 2002. ЗэдзэдзэкӀыгъэр ЕнэмылкӀо Мэулыд Тек Атлы (1979) Анкара.

«...хьазыр 1упэхэр бжэ шлуц1, кэмэ 1апшэри ащфэд.» [22:5] [5:5] Хьазырыр кыхимыгэхэу кэмэ закьор келошъ. Кьупшэхэм хэшлыкыгэх е1о тыркубзэк1э зэдзэк1ыгэм.

«...мыжьоупц1эу, метэу бгырыпхымрэ шьомрэ атыральхьэщтыгэри кьупшэхэу е гьуч1эу ашыщтыгэ, тыжынэу ашыми, мылыдынэу саурк1э ч1агъэбыльхьэщтыгъ.» [22:5] [5:5] Зыфилорэ гуцы1эхуыгэм изэдзэк1ык1э тэрэзу хьуггэп. Шьор зи кыхигэхэрэп. Цяшхьори джэнэч1ы1утель е1ошъ зэредзэк1ы. ‘Саурк1э ч1агъэбыльхьэщтыгэ’ зыфилорэри ‘к1аклом ч1агъэбыльхьэщтыгэ’ е1озы зэредзэк1ы.

«Л1ы шьошэ лыеггэнчэр яхэбзагъ.» [22:5] [5:5] Гуцы1эхуыгээр зэридзэк1ыггэп. Ашыгьуми хьульфыгэ фэпак1эм ехьылагэу кьылохэрэр фэныкьуагэ и1эу мэху тыркубзэм еджэхэрэмк1э.

«Ар кьызхэк1ырэр дахэмрэ зэгьымрэ амыш1эу, кьагурымы1ощтыгэу арэу п1онти, япшашгэхэр агъэк1эрэк1энымк1э зи кьоганэ ялаггэп.» [22:6] [5:6] е1о К1эрэщэ Тембот, ау тыркубзэк1э зэдзэк1ыгэ тхылхым ы1орэр адыгабзэк1э кьэп1ожьымэ кьик1рэр: Пшашгэхэм загъэк1эрэк1эн пае кьоган ялаггэп.

«...мэзатакэм фэдэу, тхыпхэ земышьогьубэр зэк1оу, го1оу, ябыльфыгэ шьуашэ хахын альэк1ыгъ» [22:6] [5:6] Гуцы1эхуыгээр тыркубзэк1э зэдзэк1ыгэм хэтэп. Ар хэмытмэ адыгэ культурэм хэт шьуашэм икьэбар фэныкьо мэху.

« Ащ ык1ы1ужьэу ежь яхэггэгу к1оц1ык1и адыгэ лъэпкь зэфэшхьафхэм язэрэхь-зэрэши, пщы-оркьхэм яхьунк1э зэпымыуи ренэу ашхьащтыгъ.» [22:6] [5:6] Мы гуцы1эхуыгэу тыркубзэк1э зэдзэк1ыгээр адыгабзэк1э кьэп1ожьымэ мыщ фэдэ мэхьанэ кьегьоты: мэххэм ахэс адыгэ лъэпкьхэм азрагу ит мыухыжьын пыигээр, пщы-оркьхэм яхьунк1агьуи л1эш1эгьубэ адыгэхэр мак1э зышыгэ бэлахьмэ ашыщыгъ.

«Сьдрэ псэушьхьи, зыхэт щы1ак1эм ышхьэ зэрэщиухьумэным теггэпсыхьагэу, ышьуи, ишык1и, изек1уак1и гьэпсыгэу зэрэхьурэм фэдагъ

адыгэ шыум игъэпсык1эу хъугъэри.» [22:7] [5:7] Гущылэухыгъэм кы1орэмрэ, тыркубзэ тхылъым кы1орэмрэ зик1и зэтефэрэп. Ащ кы1орэр адыгабзэк1э къэплужьын хъумэ: Зыхэт щылак1эм и бэлэхъэмэ зашаухъумэн пае; иши, ишъуаши, изэк1уак1и зэфагъэ хэлъын фае.

«Шъо бгырыпх пак1эм пылгыгъэ мыжъоупц1эр, гъуч1 пытэу ашыты, винтыгъазэу ык1и ештаоу агъэфедэщтыгъэ. Ештаомк1э штаук1ым мэшл-тхъуабзэ кыыхаутыни, штамылым хырагадзэщтыгъэ, ар остыгъэе пхъэупса-фэм к1агъэнэжъыни, уаеми лэш1эхэу маш1ор зэк1агъанэщтыгъэ.» [22:7] [5:7]

«Зым улагъэм щафэн гын дагъэр, адрэм лэшэ щыфэ дагъэр арилъыгъ.» [22:7] [5:7]

«..к1эплъэшъумэ, пигъээу дэгъоу бзэнэу, урыпыджэнэу хъуми лэрыфэгъоу, нахь мак1эу къэгъэщыгъэу, нахь к1ыхъэу адыгэ сэшхор хахыгъ.» [22:7] [5:7]

Мы пычыгъуишыри зэридзэк1ыгъэп. Ар зэдзэк1ыгъэ зымыхъук1э тыркубзэм еджэрэ еджакомк1э фэныкъуагъэ мэхъу. Адыгэ культурэм хэт лашэхэр зэримгъэшлагъэ мэхъу. Пэсэрэ псэук1эхэм ехьылагъэу ш1эныгъэхэмэ ахэны.

«Жэк1э-пак1э аупсынэу хъумэ, къэштэгъош1оу чан псыгъо ц1ык1уи къэмэ ч1эгъым саплэм илгъэу ч1алъхъажьыгъ.» [22:8] [5:7] Зыфилорэ гущылэухыгъэр; шъорэ нэпэмык1 зыгорэхэр паупк1ын пае нэмык1 чанхэри ялагъ е1ошъы зэредзэк1ы.

«Уанэри ежъ язек1ок1э гъогууанэ нахь тегъэпсыхъагъэу хахыгъ. Зынэ-сыгъэ, зыхэхъэгъэ хэгъэгу пстэуми ащызэрахъэщтыгъэ онэ лубыхъу лъэбы-хъужьым ыч1ыплэ адыгэ онэ зэндэ ш1ык1э шъхъафыр хахыгъ_кохэр нахь къызэк1иубытэнэу, гъогуонэ чыжъэ техъэхэмэ, къелэнлэк1эу ымыгъэп-шъынхэу. Псы зэрэзэрихъан шъо псылъи, псышхо зэпырысык1ын фаеми ищы-к1эгъэщт пчэнышъо шъонтит1уи ионэгушъхъэнтэ ч1эгъ егъэк1ужьыгъэу щы-тыгъ.» [22:8] [5:8] Мы пычыгъор щэ зэтыриути мыщ фэдэу зэридзэк1ыгъ: 1. Уанэхэр гъогу к1ыхъ утехъанк1э ек1у. Уанэхэр быхъугъэп. Зэжъоу ык1и зандэ ашыгъагъ гъогу к1ыхъ узтехъак1э уимыгъэпшъын пае. 2. Псым пае

псышгуалгэ. 3. Псышхо зэпырык1ын хьумэ яонэ ч1эгьымэ 'келекхэр' (псыкьэб кьек1ы) ч1элъыгь е1о. Пчэнышшо гугьу хыгьахьэрэп.

«Гогоунэ чыжэ техьанэу хымэ хэгьэгу ихьан, бысым щымыгугьынэу зыхьурэм, ошхы –уаеи зыщиухьумэным пае, джэнэ ч1эгьч1элъым ык1ы1ук1э шэфыдэ шьолъыр апл1элурэ абгьэрэ кьыращэк1ынэу зыдалыгьыштыгьэ.

Шэу зытесри_адыгэ шылъэпкьыр_ ежхэр зэрэфэештым тегьэпсыхьагьэу, мыиныщэу ык1и мыц1ык1уцэ, гьогоунэ хьылъэхэр ык1ок1ынэу лъэпшээрыхьыгьэк1э ыпшэ умык1ожьынэу хахыгьагь.

Як1ак1уи, яшхьарыхьони, ятэхьутэйи, зэпэбэщ шхонч к1эракьоу а тэхьутэйи егьэпытыл1эжыгьэр, ац фэдэ кьабзэу кьулаеу, лэш1эхэу, зэон-зек1оным фэгьэпсыгьэу шытыгьэх.» [22:8] [5:8]

Ыпшэ тет параграфищыр тыркубзэк1э зэдзэк1ыгьэ тхылъым хэтэп. Ащыгьум тыркубзэм еджэрэ еджак1омк1э адыгэ культурэм анахь ч1ыпэ ин зыубытырэ адыгэ шымрэ, адыгэ шыумрэ, адыгэ уанэмрэ якьэбар ымыш1э мэхьу.

Адыгэм ипсэук1эрэ зэрэдунаеу зэльаш1эрэ адыгэ уанэмрэ адыгэ шыумрэ язек1уак1э икьэ1отэн фэныкьо мэхьу.

«Сыдми, унэ к1эрак1э даш1эени, мыжэо кьалэ агьэчьыни Адыгэхэр пый мыухьыжхэм игьо рагьэфагьэхэп, ау Адыгэ шыум илаши ишъуаши дэгьоу агьэпсыгьагь. Зытегьэпсыхьагьэри а зы 1офыгьор ары: зек1о гьогоуанэр ык1ок1ын, зэогьум мыогьунэу ы1эшэ 1эрыфэгьу гьэпсыгьэн, пыйи зыпэт1ысырэм, пхьэцыи фэдэу, уцрэ чьыгрэ кьахэмыщэу ахэк1ок1эн. Зэк1э а шхьэхьыж-псэхьыжз зэо-банэу зыхэтыгьэм тегьэпсыхьагьэу шытыгь.» [22:8] [5:8]

Мы пычыгьом кьы1орэмрэ тыркубзэм едзэк1ыгьэм кьы1орэр зэтефэрэп. Тыркубзэк1э зэдзэк1ыгьэм кьы1орэр адыгабзэк1э кьэп1ожьымэ: адыгэмэ пыйбэ зеря1агьэм пае мыжэо кьалэ агьэчьынэу, унэ к1эрак1э даш1эенэу уахьтэ я1агьэп. Уахьтэ загьотык1э я1ашэхэр аукуьэбзыщтыгь, джыри уахьтэ агьотымэ чыжэ хэгьэгухэр кьак1ухьащтыгь. Зэо уахьтэм уцмэ е пхьашьомэ кьулаеу захагьэбылхьэщтыгь. Мыхэр мыухьыжын заомэ кьахэк1ыгьэх.

«Ишгуашэкли лыягэ хэмылыгыэми, клэрэклэ хыазырэу фэпэггагэ.» [22:8] [5:8] Мы пычыгьор зэридзэклигыэп.

Куплыр шэплэу зэридзэклигы. [22:8] [5:8]

«Ильэс щэклим блэклигыэнэп плонэу ныбжыкклэ клячлэклэ зыщыгугъужыныр кыхэщы, ныбжыкклэ гушхуагэри ипльакл. Ау клочлэшлу бгъакъэу дысы пльаклэп, лушыгэ пльаклэу, бэм лыгъуазэу, бэр ышлэным фэнацлэрэм фэд. Лыхъусэ шлыклэмрэ ипльаклэ ишэбаггэрэ зэпэсыгуаеу, зыфэбггэдэн умышлэу апэ гу зылыптэу хэлгыгэр ары.» [22:9] [5:8] Мы пычыгьом ыныкьо тэрэзэу зэдзэклигыэп, ыныкьюи зи зэридзэклигыэп. Зэдзэклигыэ тлэклири мэхээнэнчэ хьугэ. Ерстэм итеплэрэ ицлыфщытыклэрэ тэрэзэу кыбгурылорэп.

Пщырэ-оркхэрэ 'зыщыльэш' ело Тембот, Енэмыкьом ар 'бэ' ело.

«Пшысэмэ къащалотэрэ иныжэ нэзакьом фигдадэхэу, пщы-оркхэри цлыфылышх нэджэ-луджэжхэу кышлэшлыщтыгэ.» [22:9] [5:9] Мы гущылэхыгэр мыщ фэдэу зэридзэклигы: пщы-оркхэр пшысэмэ къащалотэрэ иныжэмэ афигдадэщтыгэ, анэгу ухэмыплэшъун фэдэу псэушхэ лажэу щыхъуштыгэ.

«Ишыуанэ зэтрильхэу гьогу техьан ыльэклинэу зэхьуми, апэрэ кляуплэу хихыгэр Клэмгуге хэгэгугу арыгэ.» [22:9] [5:9] Мы гущылэхыгэр зэридзэклигыэп. Гущылэхыгэм тхаклом кыргэжэагэ кэбарым клэух фешлы. Мыр хэмыты зыхьуклэ кэбарыр ныкьо кэнэ.

«Шыпкэ, ячлыналэ тешэ ежэ зэсэгэ кьушхээхэм афэмыдахэу, шлогумэклигыоу гьэшлэгьон горэухэпльагэ.» [22:10] [5:9] Зыфилорэ пычыгьор ахэр зыщыпсэурэ чыплэхэр Ерстэм шлогэшлэгьон, кьеклы.

«Ары апэрэ клогьум кызэрэщыхьугэр-иныбжыкклэгьоу, цлыфэу ыльэгьурэр ипльышэо закьоклэ ыштэу, зыфэдэ шыпкхэр зэхифыным изэхэшлыкл нэмысыгэгоу зыщытыгэм кызэрэщыхьугэр.» [22:10] [5:9] Параграфыр клэклэу зэридзэклигы. Ащ зэридзэклигыэр адыгабзэклэ кэплэжэмэ : Ерс-

тэм К1эмгуе апэрэ к1огьум кьызэрэщыхьугьэр мыщ фэдагь. Джырэк1э ц1ыф-мэ яплышьо кьыгурымы1он п1альэм итыгь.

«Сьдми, апэрэ к1огьум ыльэгьугьэр ш1огьэш1эгьонэу, К1эмгуе хэку дихьыхыгьэу хэтыгь.» [22:10] [5:10]

«Ятэ щэ1эфэ, лэжьэным нахь еубытылагьэу ы1ыгьыгь.» [22:10] [5:10]

Ыпшьэ тет гущы1эхыгьэр зэридзэк1ыгьэп.

«Ыкьо нахьыжыт1умэ афэмыдэу, нахьык1эр, Ерстэм, лыгьэк1э нэ-кьокьоным нахь фэнэрыгьэу зэрэщытыри ыльэгьоу, ау зи ымы1оу ятэ к1алэм кьылыплъэщтыгьэ.» [22:10] [5:10] Мы гущы1эхыгьэм уеплымэ Ерстэм ежьри ахэтэу зэшищ мэхьух ау тыркубзэк1э зэдзэк1ыгьэм зэшит1у е1о. Имэхьэнэ зэрехьок1ы. Ет1ани романым кьык1элъык1орэ нэклубгьомэ Ерстэм ышит1у агугьу кьеш1ы.

«Шэк1он, псэгьэон зэнэкьокьухэм, шыурьджэгумк1э илэгьумэ апэ к1оу кьэбар кьылысыми, хьатэу щымыхьушьоу щытыгь.» [22:10] [5:10]

«Ау щытмиятэсакьэу, пльырэу изек1уак1э, и1ок1эш1ык1эхэм кьызэ-ралыплъэрэр зэхиш1эщтыгьэ.» [22:10] [5:10]

Ыпшьэк1э кьэтыгьэ гущы1эхыгьэхэр зэдзэк1ыгьэп. Ащыгьуми ятэрэ ыкьорэ зэрзэрэфэщытхэр тыркубзэк1э зэдзэк1ыгьэм еджэрэм гуры1орэп. Адыгэмэ як1элэ гьэсак1э ыльэгьурэп.

«Зэхихыщтыгьэ Ерстэм ятэ идауш Абдзахэ зэрэщы1урэр зыфэдэр: яхэ-гьэгу щынагьо кьызыфыкьок1ырэм, анахь лыгьэ кьызхафэрэмэ ащыщэу ыц1э ралоштыгьэ. Арти, лыгьэ блэнэгьэ т1эк1у-шьок1оу ик1алэ кьыдэхьурэр ащ ебгьэгьэш1эгьожьынэу щытыгьэп. К1о, ар тым имыгуапэ хьуныя_зэригуапэр инэплъэгьук1э кьэпш1энэу щытыгь,ау кьызхигьэщыщтыгьэп. Ерстэми, ныб-жык1э дэдэу щытыгьэми, ар кьыгуры1оштыгьэ, ятэ ыпашьхьэ щызыщытхьу-жынк1э ш1ол1ык1ыщтыгьэ.» [22:11] [5:10] Мы параграфым имэхьэнэ зэблэ-хьугьэ . К1эрэщэ Тембот ы1орэр нэмык1, Енэмыкьо Мэулыт кьы1орэр нэмык1. Тэк1у мэхьэнэк1э зэтефэми мэхьэнэ шьхьафхэри кьырегьэк1ы. Гущы1эм пае,

«Арти, лыгъэ блэнэгъэ тлэклу-шьоклоу иклалэ кьыдэхьурэр ащ ебгъэгъэшлэгъожьынэу щытыгъэп.» зыфилорэ гущылэухыгъэр адыгабзэклэ кьэплэожьмэ: Морэущытэу зыхьуклэ иклалэ иблэнэгъэ тлэклу-шьоклухэм зи клырымилорэр бгъэшлэгъожьынэу щытэп.

«Икьэлотэжыккэ шлыккэхэмккэ ащ лъэшэу ынапшлэ зэрилатрэр кышлухэщыгъ.»

«Ар Ерстэм бэрэ ыгу кьэккыжы, гупшысэшхоккэ хэт.»

«Ау сыд фэдэкли ынэ клигъаплъэщтыгъэхэп.» [22:11] [5:10]

Мы гущылэухыгъэхэр зэдзэккыгъэп. Ащ кьыхэккэу тыркубзэккэ зэдзэккыгъэм имэхьэнэ зэпыугъэ мэхьу.

«Ккалэхэр ялыккэ иуцоу зыхьурэм, тымрэ ыкьохэмрэ зэдэмыштэ зэнэ-кьокьоу азыфагу кьыхьэ хабзэри мыдырэмэ яунагъо илгыгъэп.» [22:11] [5:10] Мы гущылэухыгъэм имэхьэнэ зэблихьуи зэридзэккыгъ. Ащ кьылорэм уепльымэ: Ккалэхэр ины хьугъэу джыри ашхьэ акьыл зыцимышьэгъэ уахьтэхэми яунэ мыхьун гущылэ, зэо-банэ кьиуцоштыгъэп, ело.

«Ккло, тиллакьо ыцкэ зэраригъэлэоштэу, цыфыгъэу, лыгъэу кьыхэфэщтыр_ ар ежь илгыгъэ кьызэрихь. Ар лыгъэнчэ хьун фэдэу щытэп.» [22:11] [5:11] Тыркубзэм мы пычыгъор хэтэп. Ащыгъуми тыркубзэм еджэрэ еджаккlor ятэ Ерстэм зэрэщыгугъурэр кьыгурылорэп.

«Ащккэ Ерстэм пшысэжь-таурыхьыжьмэ ядэлуным зыгу фэцагъэ хьугъэ цыфым фэд: хымэ хэгъэгу зихьэрэм, пшысэ хьырыхьышъэм хэфагъэм фэдэу мэхьу, цыф шлыккэ зэмышьогъубэу ыльэгъурэр, хьугъэ-шлэгъэ гъэшлэгъоныбэу зыхафэрэр гъэшлэгъон псэлух фэхьоу ахэты, ахэгъуазэ шлоигъоу ахэплэ.» [22:12] [5:11] Мы пычыгъор тыркубзэм тэрэзэу щыхьугъэп. Имэхьанэ зэблихьущагъ Енэмыкьо Мэулыт. Пшысэм хэт фэдэ мэхьу ело. Тыркубзэккэ зэдзэккыгъэм кьылорэр мыры: ыгу етыгъэу пшысэмэ ахэт, хымэ хэгъэгу зихьэрэм, гупшысэ зэмышьогъубэм ахэхьа, ыльэгъурэ зэмышьогъубэ цыфхэр, ышхьэ кьырыккlor е зэхихьрэ хьугъэ-шлагъэхэм агъэшынэ, мыхэр зыккэхьурэр кьыгъотынэу егупшысы.

«Арэу гугъу-гумэкI фэмышьоу, гупшысэшхокIи пымыльэу, гьэшIэгьон фэхьопсэ къодыеу хымэ хэгъэгухэм зэряплъыщтыгъэм фэдагъэп КIэмгуерэ Бжъэдыгъурэ Ерстэм зэрафыщытыгъэр.» [22:13] [5:12] Мы пычыгъор кIэкIэу зэридзэкIыгъ. ЗэридзэкIыгъэм къыIорэр мыщ фэд: КIэмгуерэ Бжъэдыгъу хэгъэгумрэ якъэкIухьэн хымэ хэгъэгу къэкIухьэм фэдагъэп.

«Ахэмэ ащыхъурэ-ащышIэхэрэр Абдзахи къыльэлэсы, ягумэкIрэ яфэмэ-бжымэрэ ренэу къатрехъэ. Пщырэ оркърэ яжъалымэгъэ хабзэ Абдзахи къыльысыным ищынагъо ренэу ашъхъащыт.» [22:13] [5:12] Мы параграфыр гущылэухыгъэпэпчъэу зэридзэкIыгъэп; пстэуми еджи ежъ къыгурыIуагъэр зэридзэкIыгъэу фэд. Тыркубзэм уеджэмэ мэхъэнэр башэ зэблэхъугъэ мыхъугъэми литэратурэм хэт къэлөкIэ дахэр, уигу къынэсырэ къэлэуакIэр тIэкIу щыкIагъэ хъугъэ.

«Фэмышухэу гугъу-гупшысапIэу иIэри_оркърэ пщырэ ятетыгъо пытэпIэ лъапсэу иIэр ары.» [22:13] [5:12] Мы гущылэухыгъэм нахъ къыхэпхын фаер: оркърэ-пщырэ тетыгъо яIэр альапс. Ау тыркубзэкIэ зэдзэкIыгъэм мыр къыхэщырэп.

«Абдзахэ цIыфхэмкIэ ар гурыIогъуаеу щытыгъ.» [22:13] [5:12] Мы гущылэухыгъэр зэридзэкIыгъэп. Абдзахэ цIыфхэр пщы-оркъ Iофым зерэплъырэр фэныкъо мэхъу мы гущылэухыгъэр хэмытмэ.

«Еплъышъы, оркъхэр япчъагъэкIэ цIыфэу исым ызыпшIани икъурэп.» [22:13] [5:12] Тыркубзэм 'ызыпшIан'эр 'ипшIан' ыIуи зэридзэкIыгъ.

«Ары шъхъай, афэдэ шIыкIэр зэрэмытэрэзри къыгурэлө-шыу зэкъо кIуачIэкэ Бжъэдыгъурэ КIэмгуерэ ежъ ихабзэ ащигъэуцунэу фежъэным зи къызэрымыкIыщтыр зэхешIыкIы. Хымэ унагъо унэшъошIы хъакIэу уиуцоныр_емыкIу къыпфалъэгъун нахъ, шIушIэу къыпфашIыхэнэп.» [22:13] [5:12] Мы пычыгъом итыркубзэ имэхъэнэки, игупшысаки, КIэрэшэ Тембот къыIонэу зыфаер къыубытырэп. Тыркубзэм къыIорэр джыри зэ адыгабзэкIэ къэпIожьынэу хъумэ мыщ фэдэ мэхъэнэхэр къекIы: ары шъхъай, ахэмэ ащыщ гори ыукIыгъагъэп, етIанэ ахэр уукIыным зи къызэрэхэмыкIыщтыр, зитIу зыщ

ууклэ бгьалэклэ Клэмгуе-Бжэдыгъу оркъмэ яжъалымагъэ узэрэпэ-мыуцужъыщтыр къыгурылуагъ.

‘Оркъмэ япыщэгъугъэ шлу хэпхыщтэп.’ ятэ Ерстэм къырилуагъ. Мы еушый гуцылэр зэ’ шлу хэпхыщтэп’ ылуи зэридзэклыгъ, етлэнэрэ зэдзэклыгъом ‘Оркъмэ япыщэгъугъэ ушыгугъу хъуштэп’ ылуи зэридзэклыгъ. [22:14] [5:13]

2

«Абдзэхэ къушьхьэхэр къызэринэклыгъэми, Ерстэм джы къызэрихьэгъэ чынальэри чыгу зэнклэ дэдэушытыгъэп. Тыбг-сыбг хьазыр. Мэзыр джыри къебэклы.» [22:14] [5:13] Мы гуцылэхуыгъэм уеплымэ мыры къылорэр: мыдэжхэр Абдзахэ фэдэу къушьхьэхэп.

«Мэзыр нэм къызэрихь» ело тыркубзэм, Адыгазэклэ тхыгъэм а фэдэ гуцылэхуыгъэ горэ хэтэп. [22:14] [5:13]

«Гъэхъунэшхо зырызхэр ыпэ къефэх, ау а гъэхъунэхэри лэжыгъэ шлапэп, мэкьуплэх. Зэфэнэгъоджэ хэкуитлум ячыгу зэгольыплэр зэгьоклыпл, чылэхэр, зызэщадзыерэм фэдэу, лъэныкъуитлумкли гъунапкъэм лугъэклотыгъэх.» [22:14] [5:13] Мы параграфым’гъэхъунэ’ зыфилорэ чыплэхэм итыркубзэ: ‘кору’ елошь зэредзэклы. ‘кору’ итыркубзэ уеплымэ ‘мэзцлыкы’ еплонэу чыплэ маклэ ыубытэу, цыфхэр епльызэрэ агъэклэрэ чынальэхэр ары. Мы хэукъоныгъэр тхылъыр ухыфэ хэт. Етланэ къэклорэ гуцылэхуыгъэхэри зэридзэклыгъэп. Мы пычыгъом, тхаклом уасэ зыфэпшыын фае игупшысэхэри хэт. Шъхьафэу узгъэгупшысэхэри хэт. ‘Ари шъыпкъэ’ озгъалорэ гупшысаклэхэри хэт. Ау тыркубзэклэ зэдзэклыгъэм еджэрэр ащ шыгъуазэ хъушъурэп. Гуцылэм пае; ‘зэфэнэгъоджэ хэкуитлум ячыгу зэгольыплэр зэгьоклыпл, чылэхэр, зызэщадзыерэм фэдэу, лъэныкъуитлумкли гъунапкъэм лугъэклотыгъэх.’ гуцылэ ухыгъэм къыхигъэунэфыкырэ гупшысаклэм еджэрэм идунае шлэныгъэм къыхегъахьо, тыркубзэклэ зэдзэклыгъэм еджэрэр мыш фэдэ гупшысаклэхэм хэны.

«Мы чынальэ зэгьоклыплэхэр ары цыф нэгъуаджэхэм анахь язеклуаплэхэри.» [22:14] [5:13] Адыгабзэклэ тхыгъэ тхылъым чынальэр ‘зэгьоклы’

elo, тыркубзэк1э зэдзэк1ыгэм ‘к1уап1э’ elo. Ет1ани кык1элъык1орэ гущылэухыгэм ‘Адыгэ гэрхэр ахы зыхук1э кьалъэгунк1э штэщтыгэх’ elo. Еджак1ом ышъхьэ зэхегьэхьэ. Адыгэ гэр зыхьырэм зыкьаримыгьэлъэгун пае гьогу зэгьок1ыр хихын фаеба? е1ошь упч1эр кьэуцу.

«Анахь гэрзещеп1э гьогу льягьохэри мы ч1ып1эм рек1ох. Хымэ хэку кьыращырэ гэрхэр на1оу зэращэнк1э щтэхэрэп.» [22:14] [5:13] Мы гущылэухыгьэри ‘мащтэх’ elo зэредзэк1ы. Ау адыгабзэк1э тхыгэм кьы1орэр: адыгэ гэрхэр блащынк1э мащтэх, хымэ гэрхэр блащынк1э щтэхэрэп.

«Лабэ кьыщегьэжъагьэу, Мэхьошымрэ Еджэрыкьуаехэмрэ яч1ыгу зэго-льып1эк1э кьырык1оу, Абдзэхэ-К1эмгуе гьунапкьэмк1э, ет1анэ Абдзэхэ-Бжъэ-дыгьу гьунапкьэмк1э рык1оу, адк1э Шапсыгьэ к1оц1ырык1эу, хы 1ушъом ек1ужьэу.» [22:14] [5:13] Мы гущылэухыгэм гэрхэр зэращэрэ гьогур кьело, тыркубзэм кьы1орэр мыры: Лабэ гэр щаш1ыгьэ Мэхьошхэмрэ Еджэрыкьуаехэр мы гьогум тетэу хы 1ушъом ращал1э elo. Мэхьошхэмрэ Еджэрыкьуаехэр гэр хьугьэ фэдэу кьыбгурега1о тыркубзэм едзэк1ы гэм.

«...кьалъыплъэн, зы1отэн щынагьо щымы1эжьэу, Уарп ыпшъэк1э Пшы-зэ ик1ыгьош1оу и1агьэм ек1уцтыгьэх» [22:15] [5:14] Мы пычыгьор зэридзэк1ыгьэп.

«Гьэш1эгьоны мышьофыр зэрэгьэпсыгьэр elo, егьэш1агьо Ерстэм.» [22:15] [5:14] Мы гущылэухыгэм итыркубзэ адыгабзэк1э кьэп1ожьынэ хьумэ: мы губгьэр кьэзыухьураерэ кьушъхьэхэр гьэш1эгьоны» зыре1ожьы Ерстэм. Кьык1элъык1орэ гущылэухыгьэ «Сыд фэдизрэ шьоф губгьо кыхьэми, ик1эрык1эу ымгьэш1эгьон ыльэк1рэп.» [22:15] [5:14] зэридзэк1ыгьэп.

‘Зэщыгьо’ гущылэри зэридзэк1ыгьэп. Зы гущылэ закьом сыд хэль п1о мэ: ыпэк1э кьы1охэрэр кьаушыхьатыжьы.

«Мыщ ятыгьэкьыкьок1ык1и нэмык1 ыуи, Ерстэм ыгу кьэк1ыжьи, кьок1ып1э лъэныкьомк1э инэплъэгьу ыдзыгь. А лъэныкьомк1э тыгьэр кьыкьок1ыным ыпэк1э ошьо чапэр шьо техьэ-тек1эу, мэш1о бзый зэмышьогьубэр щэш1эты. Шьофым итэу сыдигьуи 1ук1агьэми, Ерстэм ар ымыгьэш1эгьон

ыльэк1рэп: ч1ыгу гьунэпкэ шьыпкэм тыгээр кыкьок1эу кыщэхьу. Абдзэхэ тыгэм икыкьок1ыгьо плэгьуцтэп. Апэ рапш1эу пэч1ынэт1э бгышь-хьапэхэр кыгьэнэфыцт, ет1анэ, мафэр зэрэхьунэу хьугьахэу, тыгээр кьэлэгьожьыцт. Абдзэхэм сыдигьуи бгы тхьц1э горэ ынэмэ апэ1ут. Ау кьушьхьэ осхэмрэ мыжьокьыр кьоч1э-бгыч1эхэмрэ тыгэ бзыйхэр зэрашьиджэгоу, гьэш-1эгьонэу Абдзэхэ щыплэгьуцтым фэдэр мы шьофхэм ащыплэгьуцтэп.» [22:16] [5:14] Мы параграфым хэт гущы1эухыгэ пстэуми ямэхьэнэхэр зэблэхьугэ хьугэ. Хэмыт гущы1эухыгэхэри кыхигьэуцуагь. Загьорэ гущы1эухыгэхэр зэридзэк1ыгэп, загьорэхэри ежь кыгуры1уагьэхэр кыри1отык1ыжьыгь. Нахь гуры1огьу хьун пае тыркубзэк1э зэдзэк1ыгээр джыри зэ адыгабзэк1э кьэп1ожьымэ : Мы дэжьым иприродэ сьд щыщрэмк1и шьхьафьыгэ. Кьок1ып1э льэныкьомк1э плэагэ. Тыгээр кыкьок1ыгьагьэп джыри. Ау кьок1ып1эр шьо техьэ-тек1эу щытыгь. Тыгээр кьушьхьэмэ кьакьомык1эу, ч1ыгумрэ ошьогумрэ зэхэт фэдэ кыпшыхьурэ ч1ып1эм щызэрэкьок1рэр егьэш1агьо. Апэ кьохьап1эмк1э щы1э кьушьхьэ льягэхэр кьэунэфы, ет1аны мафэр зэрэхьунэу хьугьахэу, тыгээр кьэлэгьожьы. Абдзахэ тыгээр гемафэм нэмык1 кьушьхьэ, к1ымафэм нэмык1 кьушьхьэ кыкьок1ы. Ау абдзахэ, тыгээр кыкьок1 зыхьук1э кьушьхьэ осхэмрэ, мыжьокьыр кьок1э-бгык1эхэмрэ тыгэ бзыйхэр зэрэшьиджэгурэр щы1агьэп мы ч1ып1эм.

«Гьончэджыпхьэ ашы» [22:16] [5:15] Зэридзэк1ыгэп. Тыркубзэм едзэк1ыгэ тхылым мы гущы1эм имэхьэнэ хигьэунэфык1зэ еджак1ом гуригьэ1он фэагь. ‘Гьончэджыпхьэ’ зыфилорэр: гьэр аш1эу ащэрэ цыфхэмк1э кьашэфьурэ шэк1 кьик1ырэр.

«Зилыпкь иуцуагьэр гьэрэу 1уащынэу кыпылыщтхэп: зыдащэцт гьэр сатыу ш1ып1эхэм ащ фэдэхэр 1ук1ыгьуае ащэхьу, ащэфрэп, сыда п1омэ ащ фэдэхэр нахьыбэм кьалэк1эк1ыжьых, гьэрып1эм егьээзэгьыгьуаех.» [22:16] [5:15] Мы пычыгьор к1эк1эу зэридзэк1ыгь: инхэр гьэр ашыщтыгьэп. Ахэр зэрашагэ цыфмэ кьалэк1эк1ыжьых, е1о.

‘Тыгьугьыгьухэр’ зыфилорэр тыркубзэк1э зэдзэк1ыгэм ‘цыфылышх’ е1о зэрэдзэк1ы. [22:16] [5:15]

«кыптебанэхэми, зыгорэк1э уябэнэжыын плъэк1ын...» [22:16] [5:15]
 Мы гушы1э купыр : шабзэк1э е сэшхок1э кыптебанэхэмэ зыуухъумэным пае
 зыфэбгъэхъазырын, е1о.

«Зэзакъо тыгъурыгъумэ запэк1афэм, Ерстэм а шынагъор зыфэдэр дэгъу
 дэдэу кыгуры1уагъ.» [22:17] [5:15] Гушы1эухыгъэм кыыхигъэщынэу
 ш1оигъор, аркъэным ифэным ишынагъу. Ау тыркубзэк1э зэдзэк1ыгъэм
 кы1орэр к1эк1эу къап1омэ: Шынагъор зышыщыр кыгуры1уагъ. Мыщ фэдэ
 зэдзэк1ыгъэ зыхъук1э Тембот кы1онэу зыфаем имэхъанэ мэк1оды.

«Ар л1ыгъэми, блэнагъэми япхыгъэп, ош1э-дэмыш1эм уимыгъэкъэу
 псынк1эу упэгъок1ын плъэк1ыныр ары анахъэу зэпхыгъэр. Ары Ерстэм ар а-
 нахъ ит1эхъап1эу ылгытэу к1ышытыри.» [22:17] [5:15] Мы купым итыркубзэ,
 адыгабзэм кы1орэм мэхъанэк1э кыпэуцужы. Адыгабзэм ‘Мыр уил1ыгъэ
 епхыгъэп, хэт ушыщми кыохъулэнк1и мэхъу’ е1о. Тыркубзэм ‘Ерстэм
 Аркъэным шыщынэныр зэрипэсрэп.’ е1о.

‘Гуцафэ ыш1ыгъ’ гушы1э купыр ‘шынагъэ’ ы1у зэридзэк1ыгъ. [22:17]
 [5:15]

«А мэз 1апчъэу гъогур зыч1ахъэрэмк1э мык1оу, нэмык1 гъогу дэх лъа-
 гъо горэк1э кыухъэмэ нахыш1уба зыфи1оныр Ерстэм ыгу кырирдагъ.»
 [22:17] [5:16] Гушы1эухыгъэр к1эк1эу зэридзэк1ыгъ. Тыркубзэм кы1орэр
 мыры: мэзым хэмыхъэу нэмык1 гъогум тетэу к1омэ Ерстэмк1э дэгъу хъуштыгъ.

«Гъогоу зэрык1орэр гъэхъунэ гъунэм готэу мэзышхо 1ушъо дэдэм ре-
 к1ок1ы.» [22:17] [5:16]

‘Гъэхъунэ’ гушы1эр ‘мэц1ык1у’ ы1уи зэридзэк1ыгъ. Ащ кыыхэк1эу мы
 гушы1эухыгъэм тыркубзэм едзэк1ыгъэм кы1орэр мыры: мэц1ык1у 1ушъом
 блэк1эу джыри гъогу шъхъаф шы1агъ.

Романым хэт ‘гъэхъунэ’ гушы1эр романыр ухыфэу ‘мэц1ык1у’ ы1уи
 зэридзэк1ыгъ. Тыркубзэм едждэрэмк1э ар мэхъэнэнчъэшхо мэхъу. Мэзым кы-
 хэк1ышъ мэц1ык1ум хэаажы фэдэу кыгурэ1о еджак1ом.

«Бгынэжыгыгээ фэдэу, уц кыитеклэжыгыгээу зы гьогур дэхэу мэзым хэ-
хэу ыпэ кыифагь.» [22:17] [5:16] Мы гушылэухыгээр зэридзэклыгээп.
Ащыгьуми тыркубзэм еджэрэм Ерстэм зытет гьогур гурылогьу фэхьурэп.

«Ау ахэмэ сабий ягьусэнкли мэхьу.» Гушылэухыгээм хэт ‘сабий’ гу-
шылэр ‘бзылфьыгь’ елошъ зэредзкы. [22:18] [5:16]

‘Зэогьум шышъхэе мыгъаз’ гушылэжыр гушылажъ фэдэу зэримыдзэ-
клэу и мэхьэнэ тлэку кыыхигъэхьагь. Имэхьэнэклэ кылорэри: ‘щынапх’ кы-
ралонклэ щыни иш ышъхэе нэмыкл бгьуклэ ыгъэзагээп, ело. [22:18] [5:16]

‘Е улын, е улэн’ зыфилорэ гушылэжыри ‘лэнными лыгъэ хэль’ ылуи
зэридзэклыгь. [22:18] [5:16]

«Афэдэ адыгэлл шлыклэ-еплбыклэхэм япэсыгъэклэ Ерстэм щынагьоу
ыпэ кыитэджагьэм фыдэхыныр зэу щигъэзыягь. Сыд кьехьулэщтми, лүклэ-
гъахэшъ, ‘шышъхэе мыгъазэу’ пэгьоклынэу тыриубытагь. Ыгукли ышъхэкли
ащ зытыригъэпсыхьагь.» [22:18] [5:16] Мы параграфыр гушылэухыгээ пэпчэу
зэридзэклыгээп. Ащ ынэрынэ ежыр еджи, кыгурылуагээр кылотэжыгь.
‘Шышъхэе мыгъазэу’ зыфилорэ гушылэжыми игугьу кышлырэп.

«Апэрэ лүклэгьоу тыгьурыгьухэм яаркьэныо зыпэклафэм ыужъ, ащ фэдэ
щынагьом зэрэпэгьоклыщт шлыклэхэм бэшлагьэу ягупшысагь ар. лашэкэ упэ-
гьоклын умылэжкынэу, ошлэ-дэмышлэ щынагьоу хэгьозагьэти, ащ
ипэгьоклклэ кьулаигьэ лыхьоу гупшысапэ фэхьугьэу бэрэ хэтыгь. Ащклэ зэу
хигьэунэфыкыгьэмэ ащыщыгь: шыр ибгьэдыдыклэу, ичьэрыгьэу узэрихьэу ащ
фэдэ мээ лэпчэе щынаплэм ушлокынэу уфежэныр ары мыхьухэщтыр.
Аркьэныр кызыптефэрэм, шэу чьэрэр псынклэу кырыун, зэлэбэжыгьуи
уимыфэу аркьэныр щигьэлъэдэн, укьыридзыхын. Аркьэныр кыызэрадзыгьэм гу
зэрэлгыптэу, шлэхэу шыр кьэбгьэуцун фае нахь, ибгьэллы хьухэщтэп. Ащ
узлүклэрэм анахь уищыклэгьэщтыр_ джабгьулэр фитэу, мыгужьоу псынклэу
кьамэр кыырипхьотын, амал зэрэфэхьуклэ аркьэныр зэпиупкыныр ары. Кло,
ащ ыужъ, аркьэным ищынагьо улэклэжыгьэу зыхьурэм, пыймэ
узэрапэгьоклыщтыр_ уилыгьэ кыызэрихь. Ащыгьум аркьэнымклэ
узэклэмылулагьэу, пымрэ орырэ зэфэдэ амал шьулэу, шьхьадж иллыгьэ

кызырхыу узэпэгъоклыны плъэклышт.» [22:18] [5:16] Мы параграфыр к1экэу зэридзэк1ыгъ ык1и имэхьэнэ ыгъэк1одыгъ. Адыгабзэк1э тхыгъэм характер шъхьалэу хэт Ерстэм илушыгъэрэ илыгъэрэ кыбгурегъало. Зек1о горэ л1ым кыпэк1эфэшт шынагъохэм зызэрэфигъэхъазырырэр; Ерстэм игупшысак1эр кыбгурегъало. К1эрэщэ Тембот итхыгъэмэ ахъэль к1уач1эр тыркубзэм едзэк1ыгъэм егъэк1оды. Ерстэм иепл1ык1э тэрэзуу кыбгуригъалорэп.

«Ят1онэрэу; Ерстэм шынагъоу зэгуцафэрэм зызэрэфигъэпсырэр: икъэлат лумп1ырыльэр, шъодэн л1эпсыр кыриши, кыгъэт1эхъагъ_ ари кыхыгъош1у зэрэхунэу. » [22:19] [5:17] Мы пычыгъом итыркубзэ уепл1ымэ къэлат гугъу хэтэп. Къэлатыри аркьэн елошь зэредзэк1ы. Романыр еухыфэ а хэукъоныгъэр зэрехьэ, 'къэлат' зыфилорэ лашэр 'аркьэн' ело.

«Шым ик1о тэрэзк1э Ерстэм мэз л1апчъэм ч1эхъагъ. Чыгыжышхохэр гъогу бгъуит1уми зэльы1утэу, чыг шъхьэк1э зэхאוу, жъау мэзахэу шытыгъ мэзл1апчъэу зыч1эхъагъэр.» [22:19] [5:17] Мы параграфыри к1эк1эу ык1и имэхьэнэ ыгъэк1одэу зэридзэк1ыгъ. Мыщ фэдэ романхэм абзэмэ ялэш1угъэ кызыхэк1ырэ къэлотак1эхэр егъэк1оды тыркубзэм едзэк1ыгъэм.

«Гузажъоу Ерстэм гъогужьымк1э дилонт1эхи лъэхъульэшъэу ежъагъ. Ау ш1эх дэдэу шым ик1о техъажьын фаеу хъугъэ_гъогужьым ышъхъагъы чыг къутамэхэр кыщхъащыгъольхъагъэу, зымыуфэу урык1он умыльэк1ынэу шытыгъ.» [22:20] [5:18] Тыркубзэм уепл1ымэ гъогур зэрэжыныр ары нылэп кыбгуригъалорэр. Пычыгъом хэт купк1ыр егъэк1оды.

«А шыур апэу зельэгъум, кьежъэрэм фэдэу, сакъэу къапльэу ч1ып1э итыгъ.» [22:20] [5:18] Тыркубзэм 'сакъэу къапльэу ч1ып1э итыгъ' пычыгъор хэтэп. Ар зыхэмытык1э тыгъурыгъум илок1э-ш1ык1э кыбгурылорэп.

«К1элэжъ пл1эубгъу, пкыеу кьобэ-бжъаб. Мыт1ыры.» [22:21] [5:19] Ет1ани кытпэк1эфэшт мы характерыр Тембот зэритхыгъэу итэп тыркубзэк1э зэдзэк1ыгъэм. 'Мыт1ыры'закъор ары зэридзэк1ыгъэр. Мы характерыр, тхак1ом Ерстэм ык1уач1э кыгъэльэгъон, кыхигъэщын пае кыхегъэхьэ, Ерстэм илыгъэ, ык1уач1э епэсыгъэ пый: Ерстэм илэгъу, ащ фэдэу мыт1ыр ык1и зэуак1у, ыгу ш1у имыльми ари щынэрэп.

Хьатыу пае ыlorэ ‘шыу хэтэкложь’ гущылэ купыр’ Тыдэ пчыхьэ щы-хьуми, ащ нэф щегъэщы.’ елошь зредзэклы. Тыркубзэм хэт ащ фэдэ гущылэжь. Ау мы характерым нахь еклурэр тыркубзэклэ уегупшысымэ ‘серсери’ гущылэр ары. Хэтэкложьым нахь кыпэгъоклы. [22:21] [5:19]

«Зынаплэ иклыгъэу губжыгъэ плъакли, пыеу кыильыгъэм инэплэегъу мэхъаджи Ерстэм пэклэфагъ. Хьадэгъур зышгъхарыхьэгъэ цыфым игульгъу нэплэегъуи ащылэегъугъ, ау мы клэлэжьым иплъаклэ фэдэ джырэ нэс луклагъэп.» [22:21] [5:19] Мы пычыгъом изэдзэклыклэ ыкли хьугъэп ыкли фэныкьуагъэбэ хэль. Тыркубзэм кыlorэр адыгабзэклэ тхыгъэм зыкли тефэрэп. Тыркубзэм едзэклыгъэм кыlorэр мыры: ышьо пычыгъагъ. Ынэхэр машлом фэдэу стыщтыгъ. Азраил зыльэегъугъэмэ ящынэ иплъаклэ члэлыгъ.

Тембот мы пычыгъом Ерстэм клэхэклыгъэхэр, ыльэегъугъэ заулэр, щылаклэм хишлыкыгъэхэр тигъэлэегъунэу иклас. Ау тыркубзэм мыщ игугъу кышылэрэп. Ащ нэмыклэу тхылыр зэрэцтэри кьапцтэмэ, романым идэхагъэ фэныкьуагъэ фэхьу. Мы пычыгъом тыркубзэклэ еджэхэрэр Тембот итхэ-клэшхуагъэ хэных.

Ерстэм зекло хэт, ау хьаулыеу зэрэхэмытыр кыуегъашлэ. Сыда плэмэ: ыпэ кыфагъэ мы оркъ цыфым иплъаклэ еплыызэ зэрэмыщлыфышлур къешлэ.

«...мэхъэджэгъэ машлор ынэмэ папцлэу кьарылыдыклэу, ыцунтхэным фэлумацлэу, а кыльэегъугъэр лэклэхьаным ылулпс кыфечьэу, ынэхэр занклэу, дысэу кытедыгъэ фэдагъ » [22:21] [5:19] Мыщ фэдэ романхэм ялэшлугъэ кыххэзгъэклырэр характерэу хэтхэм якьэлотакл. Ыкли Ерстэм ицлыфшлыклэ ыкли тхаклом хэль талантыр озгъашлэрэ, кыбгурызгъалорэр мыщ фэдэ кьэлотаклэхэм ахэль куугъэр ары. Уеджэ зыхьурэм унэ кыпегъэшлшы, шьыпкъэ дэдэу упашгъэ итэу ори уахэт фэдэу кыпщэхьу. Ау тыркубзэм уеджэмэ тлэклу фэныкьуагъэ фэхьу ыкли а куугъэр хэплъагъорэп, икьэлотакли мыщ фэдэ романмэ емьпэсыгъэу тлэклу мыщыу.

«Щынагъоу кыпэклорэр зыфэдэр кыгурылоным блэклэу, Ерстэм ыгу-кли зыхишлагъ: ‘Ащ ыгу шлу ильэп...’» [22:21] [5:19] Мы пычыгъом тыркубзэклэ тхыгъэм зи мэхьэнэ илэп. Тыркубзэм кыlorэр мыры: ищынэ

кыздиклрэр кыгурылуагъэ фэдэу мы гуцылэм диригъэштагъ. ‘Ащ ыгу шлу ильэп...’ Оркмэ апае алорэ гуцылэр ыгу кэккы Ерстэм: ‘мэзым зыхэтым тыгъужьы...’ тыркубзэккэ тхыгъэ параграфыр зэккэ кьапштэмэ Ерстэм кьыпэккэрэ шыум шыцынагъэ фэдэу кьыпщегъэху.

«Теплын! Тащыщэу зыкыуачлэрэ зилыгъэрэ теклорэм инасып!» ылуи, ежьыми иш ышхъэ ымылонтлэнэу тыриубытагъ.» [22:22] [5:19] Тыркубзэккэ зэдзэккыгъэм уеплымэ кьылорэр мыры: тызэрэльэгъун, тащыщэу хэтми ыпэ лашэ кьырихэу, псынклэ хъумэ ар кьытеклон, ело.

«Ау щытми, иллыгъэрэ ыкыуачлэрэ джыри зэ ыушэтыжыным илэшлу Ерстэм ыгу ерышэу зыкышлэты, а иш зэрэккэрэм тетэу мыхъыжъэу, сакъэу зэккэкъузагъэу ипый пеккэ...» [22:22] [5:20] Пычыгъом итыркубзэ уеплымэ : сыди орэхъу уфаеми... елошь кьырегъажъэ. Ащыгъум Ерстэм ыкыуачлэ ыушэтыным пае кьыпэккэфэрэ цыфхэмккэ еж зэрипэсрэмэ язао фэдэу мэхъэнэ горэ кьегъоты. Етлани ‘а иш зэрэккэрэм тетэу мыхъыжъэу, сакъэу зэккэкъузагъэу ипый пеккэ...’ Мы пычыгъори ккэккэу зэрелдзэккы: мыхъыжъэу, сакъэу, зэккэкъузагъэу... зыфилорэмэ агугъу кьышырэп. Ащыгъуми сыдми, мэзым щызэпэлуклагъэхэу, зэжэхэбэнэнхэу ушъхъагъу лъэхъух фэдэу мэхъу.

«А ккэлэжъыр щыхъагъу ымышлэу, ыужьыккэ щылэхэмрэ ккэлэу кьа - гъэккыи гъэмрэ ялоф ыпэрапшлэу зэхифмэ нахъышлунба зыфилоным егупшысэу, зытыриубытэщтыр ымышлэу Ерстэм чыплэ итыгъ.» [22:22] [5:20] Параграфыр ккэккэу зэридзэккыгъ. Ащ кьыхэккэу имэхъанэри фэныкыуагъэ фэхъу. Тыркубзэккэ зэдзэккыгъэм кьылорэр мыры: шыур щыхъагъу ышлын нэхъри ккыи гъэ ккэлэцкыкум сыдккэ епхыгъэхэми ар зэригъашлэмэ нэхъышлу хъуштэу егупшысагъ.

«Сыдми Ерстэм ккэлэжъ бгъакъэр шым ридзыхи, ыбгъэ егъэзыхыгъэу чыгум хилулагъ. Псынклэу шъо щылбырыр иджыбэ кьырипхъоти, ылитлу ыккыбыккэ щызэтырипхагъ, ятлонэрэ щылбырымккэ ылъэкъуитлуи пытэу ыпхыгъ.» [22:23] [5:21] Параграфыр ккэккэу зэридзэккыгъ. Тыркубзэм кьылорэр

мыры: Ерстэм ошлэ-дэмышлэу лым тебани иджыбэ кырихыгэа щылбырымклэ ылэхэр ыпхыгэ.

«Ерстэм ыгэашлэгъуагэ: ащ фэдизым клэлэжым зы гущыли, зы гуелэ макъи кыжэдэзыгэеп, ымышлахэу кылузыгэа ‘хыи!’ лыуз щэлу макэм нэмыклэу.» [22:23] [5:21] Адыгабзэклэ тхыгэа тхылтым ‘ащ фэдиз’ ело, тыркубзэклэ зэдзэклыгэм ‘маклэ ыукъундыигэ’ ело. Ерстэм пыеу кыфыкьоклыгэа клалэм илыгэа щытху фешы, ихъакъ реты. Тыркубзэм мыр башэ кыгэалъагэрэп.

‘...ылу егэзыхыгэау зыщылъми...’ зыфилорэ гущылэ купым итыркубзэ уеплымэ ‘тхыцлашьоклэ тель...’ ело. [22:23] [5:21]

«...ипыеу хилулагэмклэ ыгу кэушъэбыжыгэ.» [22:23] [5:21] Мы пычыгэр тыркубзэклэ зэдзэклыгэм хэтэп. Пыйми гуклэгэу зэрэфишлрэр кэзгэалъагэрэ мы пычыгэр хэмыты зыхуклэ Ерстэм ицлыфшыклэ гурылогэу пфэхурэп.

«...икэлат ллэпси дышгэа шъэгэа шъуабгэоу цыешхо члапцлэм кыхэлыдыкы» [22:24] [5:21] ‘Кэлат’ зыфилорэр мы пычыгэо закьом ‘гюрз’ ело зэредзэклы етланэ кьаклорэ ‘кэлат’ гущылэхэр ‘аркээн’ ело зэредзэклы. ‘гюрз’ зыфилорэм итыркубзэ: гучл клапсэм пылъ гучл хурай.

‘клалэм хуугэр ымышлэу...’ ело адыгабзэклэ тхыгэм, тыркубзэклэ тхыгэм ‘клалэм гьогур ымышлэу’ елошь зэредзэклы. [22:24] [5:22]

«Ерстэм, зи кэмыхуугахэ фэдэу, мыхыжъахэу, гумэчлынчэу шыклом тетэу клэлэ клэраклэм фэкло.» [22:24] [5:22] Мы гущылэхыгэм итыркубзэ адыгабзэклэ кэпложымэ: Ерстэм инэлуасэм фэдэу клалэм еклотыллэ.

«Клэлэжэ зэклоцлпхагэм дэжэ кырищэлагэах. Адрэр, сэдэу зишылыми, ыбгэа кыдигэзыежыгэау щылъыгэ. Къяплъыгэеп ыкли зы гущыли кылуагэеп: кээхуулэгэа шъхьаклом шлоклэу адыклэ кээхуулэжыщтыр шломылофыжэ фэдэу, зимыхуунклэу щылъыгэ. ‘Ар бзэдэжэ дэд, ау лыгэа хэль!’ _ джыри Ерстэм ыгу кыридзагэ.» [22:25] [5:23] Параграфыр тхылтым

зэритэу зэридзэклыгээп, еджи ежъ кыгурылуагээр кырилотыкыжыгы. Имэхэнэкли, тхылтым хэт характэрхэм ягэуцуклэкли фэныкыуагээ фэху клэкли кырилотыкыныр. Сыда плэмэ: Ерстэм пый кыфэхуугээ клэлэжыр кызырыкло клалэп. Мытыр ыкли шхыакло ил. Ерстэм ыкыуачлэрэ иакылырэ нахь дэгъоу кьегэлыагээ пый кыфэхуугээр мыщ фэдэу кызыпкыуатэклэ. Ары нахь кызырыкло хуноклако горэр зэклоцлипхэу гьогум тырильхэмэ Ерстэм ыкыуачлэ ащ кыхэщыщтэп. Ау тыркубзэм едзэклыгээм ар кыхэщырэп, ащ епхыгээу Ерстэм ыкыуачлэ зынэсрэр кыбгуригьалорэп. Ар тыркубзэклэ зэдзэклыгээм зэу фэныкыуагээу хэт.

3

«Ллэкьольэш. Пщыллыбэп илэр, нахыбэу дэсыр фэкьолл.» [22:26] [5:24] Сабыйм кылорэр мыры ау тыркубзэклэ тхыгээм кылорэр: ллэкьольэш, пщы башэ дэсэп тичылэ.

«Пыибэрэ джэгъогубэрэ сыдкыкы ищыкылагъ зыфилонэу. Хэбзээ унэ-шшошлэу хымэ хэгъэгу иуцоныр ары анахэу ащ зыщидзыецыгээр.» [22:27] [5:25] Пычыгьор тыркубзэм хэтэп. Ерстэм ежъ унашэо зыфишлыжыкыхэрэм тыркубзэм еджэхэрэр хэны ыкли Ерстэм кьэрабгээ фэдэу кьальэгъу.

«Етлани фэкьоллхэр нахыбэх, мы шэошжыем ятэ фэдэ лы дэгъухэ-ри маклэпщтын. Етлани оркьхэр зыфаер яхабзэу, щыкыгээхэу апшгэ дагээсых.» [22:29] [5:27] Мы пычыгьом изэдзэклыклэ уеплымэ мэхэнэр фэныкыо мэху. Тхакломи Ерстэми пщы-оркь купым яеплыкыкы кьэпшлэшурэп тыркубзэм узеджэклэ. Тхылтыр ухыфэу нэхыбэу Ерстэм ыгу иль упчлэр мыщ кышырегъажэ. А упчлэр бэрэ ышхэ кьехьа Ерстэм: пчъагэклэ оркьрэ пщырэ нахь макл, ау сыдэуштэу мыщ фэдиз тетыгэо ялэ хурэ? Мы пычыгьом ар нафэ кыхэшы, ау тыркубзэм кыхэшырэп.

«Кло, бзыльфыгээмэ апкырыпкыкыхэныр кыыригэклурэп, ыпкыкыхэрэр шыухэр арыти ахэр зэхэмыкылокыкыкы щытыгъ: оркь шыухэмрэ фэкьоллхэмрэ.» [22:29] [5:27] Мы пычыгьор зэдзэклыгээп. Ерстэм ищыфшыкыкы кьегэлыагээ бзыльфыгээхэр зэрымгыгэумэклрэм. Оркьрэ

фэкьолрэ язэфэпакли хабзэ горэ зэрэхьэлъым щыгъуазэ уфэхьушъурэп тыркубзэкIэ зэдзэкIыгъэм уеджэмэ.

«ФэкьолIхэм яплъэкIэ-шыкIэхэр пый хэгъэгу ифэгъэ цIыфмэ афегъадэ Ерстэм. Оркъ бгъакъэмэ ащыщ горэ къащыхъаным, губгъэн тхъамыкIагъо горэ къяхъулэнным, пщы-оркъмэ яфэшIэн лыагъэ горэ къатыралъхъаным е оркъ хъункIакIо къатебэнэным ищынагъо ашъхъащытэу, фэкьолIхэр ренэу сакъын фаеу мэхъух. Ащ епэсыгъэу, яплъакли, яшыкIи сакъыныр, тхъамыкIагъом пэплъэн гумэкIыгъо тыгъугъэр хэгъэшагъ.» [22:30] [5:28] Пычыгъор пхэнджэу зэридзэкIыгъ. Ащ къыхэкIрэр: тыркубзэм еджэрэм фэкьолIмэ яIокIэ-шыкIэхэр къызхэкIрэр къагурыIоштэп. КъагурыIуагъэри пхэндж хъушт. Сыда пIомэ; фэкьолIхэр ежъ яхэку гъэр пIонэу исых еIо Тембот. Ар къытгуригъэIонэу фай . ‘Пый хэгъэгу ифэгъэ цIыфмэ афэд’ еIо адыгабзэм; тыркубзэм ‘Пый хэгъэгу ихъэгъэ цIыфмэ афэд’ еIо. Ащыгъуми имэхъэнэкIэ пхэндж мэхъу. Тембот цIыфмэ захаплъэкIэ агу дэхъыкIырэр къешIэ ыки еджэрэми ар дэгъоу къыгурегъаIо. Ау тыркубзэм уеджэмэ ар зыхапшIэрэп.

«Ары шъхъай а сыхъатым кIыIунэхэр фэзыгъэпытэжъын унэм исыгъэп. Ышыпхъу закъо янэшмэ адэжъ кIуагъэу къэтыгъ. Янэ, набгъэ хъужьыгъэу, кIыIунэм пигъэлъын ыдагъэп, ‘Уишъхъагъусэ кIимыгъэтэрэзыжърэ да?’ _ къыриIонми шIолIыкIыгъ. Нысэ нахъыжъитIуми ары дэдэр къыралоным, ежъ ишъхъагъусэ зэрэмытэрэзым игугъу къыпалэтынэм енегуагъ.» [22:31] [5:29] ГушыIэхыгъэ купыр тыркубзэм хэтыхэп. Тыркубзэм еджэрэр Ерстэм иунагъо, ишъхъэгъусэ нэIуасэ фэхъурэп. Ишъхъэгъусэ изтетыкIэ, Ерстэм къызэрэфэщытыр, иунагъокIи зэрэбзаджэр (къыкIэлъыкIорэ нэкIубгъэмэ ари ахэт) умышIэмэ зыфиригъэкIыжъыгэр къыбгурыIоштэп.

«Ерстэм ЕтIэкъо бжъапэ къызытехъэм, мэзыр къыухыгъ. Гъэхъунэ пIонкIэ мыхъужьынэу, губгъошхо-мэкъупIэшхо ыпашъхъэ къитэджагъ. ЕтIэкъо псы шъугъэм ыбгъуитIукIэ мэз шъолъыр псыгъо къыIунагъэу рекIокIы. Чыжъаплъэм къэлъэгъорэ жэгъум мэзэу тетым нэсэу, шъоф шъхъонтIэ дах.» [22:32] [5:30] Тыркубзэм нэхъбэрэ пхэнджэу зэридзэкIыгъэхэр чIыгу теплъэхэр ары. ‘Гъэхъунэр ‘ ‘мэз цIыкIу’ ыIуи зэридзэкIыгъэм къыхэкIэу мыш фээдэ теплъэхэр тэрэзэу зэдзэкIыгъэ хъурэп. ГушыIэм пае; ‘Мэзым къыхэкIи

гээхунэм кыхьягъ.’ еломэ адыгабзэм, тыркубзэм ар зэрэхурэр ; ‘Мэзым кыхэк1и мээ цык1ум кыхьягъ.’ Мыщ фэдэ зэдэк1ык1эм тыркубзэм еджэрэм ышхьэ зэхегъэхьэ.

4

«Мыщи, фэкьол1мэ афэдэкьабзэу, илыгъэ 1эдэбыгъэ а гук1эе нэшхьэигъо шьэфыр хэгъэшагъ. Зэрэхурэк1э, а ыпашхьэ ит мэлахьор пщыл1ыгъэ хыльэу тегъэуагъэм зытх езымыгъэуфэрэмэ ащыщ...» [22:38] [5:36] Имэхьанэ тыркубзэм едзэк1ыгъэм тэрэзэу кытырэн. Ет1анэ ‘шхьэуфэтхыуфэу’ зыфилорэм кык1рэр пщыл1мэ ятхьамык1агъу, фитыгъуджэ зэрэщытхэр ары. Ык1и ар гущылэ симбол. Тыркубзэм уеплымэ ар кыбгуригъалорэн.

«Чылэр_ Алджэрыкьуай. Улэпсынэки еджэх_ Улэ 1ушъо а чыплэм псынэк1эчъэшхо и1агъ, ары арэуштэу зык1еджэхэрэр.» [22:40] [5:38]

«Хьау, чыжьэп. Куогъуих нахьыбэ хьуштэп.» [22:40] [5:38]

Ыпшэк1э кьэтыгъэ гущылэухыгъэхэр тыркубзэм хэтэп. Алджэрыкьомэ чылэ зерялэр пш1эн фай. Сыда 1ломэ; ет1энэрэ нэк1убгъохэм Суанд пыйэу кыфыхэк1ыщтых. Ет1ани ‘Куогъуих’ зыфилорэ пчъак1эр нафэу кыбгуригъэ1он фай. Сыд фэдиз ащ кыыригъэубытырэр? Мыхэр фэныкьо мэху тыркубзэм еджэрэмк1э.

5

«Ау Ерстэм нэхьоинчъэу шагухэр кыплыхьанхэр кыыригъэк1урэн, ыльэгъурэр инэбгъуз нэплъэгъум кыыридзэу, сурэт пщагъоу ыбгъук1э блэзэрэхых.» [22:41] [5:39] Гущылэухыгъэр тыркубзэм тэрэзэу едзэк1ыгъэ хьугъэп. Ар нахь гуры1огъу хьун пае тыркубзэм кы1орэр адыгабзэк1э кьэп1ожьын фай: Ерстэм нэмык1хэмэ яшагу дэплыхьэнк1э мэук1ытэ. Нэбгъузк1э кыльэгъухэрэри мок1э мык1э блэзэрэхыхэр ары.

«Ерстэм ыгъэшлагъоу инэплъэгъу клалэм фидзыгъ. Апэу ыналэ кы-
 клэуцаугъэр ынэпцитлу ары: лужъоу, шлуцлэу, зыкъамыуфэу занклэхэу нэпцэ
 зэхаклэх, бгъэнышъхъэ шлуцлэу ынапшлэмэ къяхыльэклэу кьеушьохыгъэу
 ашъхъащылъым фэд. А ынэпцэ зэхаклэхэм яонтэгъугъэ клалэм инэплъэгъуи нэ-
 гые плъаклэу къашлы. Къеблагъэр кызеломи, кыфэчэфми. Къыфэнэпшлэхыльэми хэмшыклынэу, ынэгу зы лыпцэ налы щымыхъыеу,
 чыгэм фэдэу щытыгъ.» [22:42] [5:40] Мыщ фэдизэу клэгъэклыгъэ кылорэ
 клалэр романым хэт характэр шъхълэмэ ащыц: Батым. Батым джырэ
 кыщегъэжъагъэу бэрэ кыыхэхъащт романым. Ар тхаклом еджаклом нэлуасэ
 фишлын зыригъэжъагъэ пычыгъор тыркубзэм клэклэу зэридзэклыгъ ыкли
 Батым кызышилорэм хэт лэдэбыят_ къэлөклэ дахэр_ тыркубзэм еджэрэм
 зыхишлэрэп. Нахъ шъыпкъэр плон фаемэ итыркубзэ зыхиугъашлэрэп. Ар
 тыркубзэм итхъамыклагъэ кыыхэклэу арэп.

‘Пшъэшгъэ зэкъо къашъу’ гущылэ купыр ‘зэкъо къашъу’ елошь зэредзэ-
 клы. Зэкъо къашъом пшъашъэр кыыхэмгъэхъэмэ имэхъэнэклэ фэныкъяугъэ фэ-
 хъу. [22:46] [5:44]

«...гощэнысэми илэгъунэ лут пшъашъэмэ ащыц.» [22:46] [5:44]
 зыфилорэ гущылэр тыркубзэклэ ‘сагъдыч’ елошьы зэредзэклы. Ау ‘сагъдыч’
 гущылэр тыркубзэм хъульфыгъэм пае егъэфедэ. Къэзыщэрэ клалэм
 ыныбджэгъухэр ары ар зэралорэр. Пшъашэм пае ‘сагъдыч’ ынэрынэ ‘недимэ’
 алошь ау ‘недимэ’ гущылэри мыщ еклурэп. ‘Недимэ’ зыфалорэр ящэрэ
 пшъашъэм ыпшъэшгъэгъухэр ары. Романым хэт пшъашъэхэр гоцэнысэм
 ыпшъэшгъэгъухэп. Ахэр гоцэнысэм ифэло-фашлэхэр фэзгъэцаклэрэ пшъашъэх
 нылэп.

6

«Къыхъэрэ пстэуми Ерстэм а ыгу зэлурэ локлэ-шыклэр ахелъагъо:
 шъырытых, шъхъэклафэм ежъхэм замыгъэцлыклуныр дыклыгъоу, лы шы-
 клэу зэшлотых. Ягущыли, ящытыкли фэсакъыжъхэу адыгэ хэбзэ зэкъолъых. Ау
 Ерстэм сакъэу акъоплъыхъэшъ, шъорышлыгъэ нэшани гущылэ нэпцли ахилъа-

гъорэп.» [22:47] [5:45] Мы купым имэхьэнэ тыркубзэм едзэклыгъэм тлэклу тхьамыклэ ешы ыкли тэклу зеблэху.

«Ящырытыгы, ялыгъэ шыкли, языфэсакъыжьыкли, ежь яшыклэ лъапсэу хьугъэ, апкъынэ-лынэ хэльэу къэхьугъэхэм фэдэх.» [22:47] [5:45] Гушылэхыгъэр зэридзэклыгъэп. Ерстэм клэмгуехэм зэраплъырэр, клэмгуехэр къызэрэщыхьурэр тыркубзэм еджэрэм къыгурылорэп. Етланэ къэкlorэ пычыгъом къыlorэ ‘Клэмгуер_ ар, иунэ исэуи закьоу зыщыси, цыфмэ апашьхэ исым фэдэу, зыфэсакъыжьэу, зэнэкъокъужэу щысыщтын’ гушылэхыгъэм мэхьэнэ фигъотышурэп.

«Етлани клэмгуе фэкълорхэр зэу абдзахэмэ зэрафэмыдэхэр гуклэе шьэф тлэкlorэ пстэуми зэфэдэу къахэщрэр ары. Дунаеу, шылаклэу зыхэтхэр жьалы-мэгъэ заклэу зэрэгъэпсыгъэр къызэрагурылорэм игуклэе шьэф фэдэу Ерстэм ар ельэгъу. Шыпкъэ дэдэмкли, ахэмэ ашъхьащыт пщы-оркъмэ яжьалымагъэ фэдэр пшъхьащылэу, гуклэе маклэпышь, угу къыбдэлэу чэфыгъо къыомыклу-ным фэд. Арын фае мы клэмгуе фэкълорлмэ ясэмэркъэуи, ящхыкли, зызэтра-лажэрэм фэдэу, къезгъэлыхырэр.» [22:47] [5:46] Мы пычыгъом имэхьэнэ зэблэхьугъэ хьугъэ ыкли фэныкъуагъэхэри хэль. Оркърэ-пщырэ ягугъу къышырэр тыркубзэм. Етлани къэкlorэ ‘Арын фае мы клэмгуе фэкълорлмэ ясэмэркъэуи, ящхыкли, зызэтра-лажэрэм фэдэу, къезгъэлыхырэр.’ мы гушылэхыгъэри зэридзэклыгъахэп.

«Апэрэмклэ хьаклэмрэ хэгърейхэмрэ зыфэсакъыжьхэу, зэфычлэплъы-хэу заулэрэ зэрэушэтхэу щысыгъэх.» [22:47] [5:46] Мыщ итыркубзэ уеплъымэ; ‘хьаклэмрэ хэгърейхэмрэ зэщымыгугъэу щысыгъэх.’ ело.

«Хьаклэм хымэ лъэпкъ нэгъоджагъи къуалъагъорэп, ычлэ щытхэу дау-шэу пылъым елытыгъэуи нэпшлэ лэтыгъэ бгъакъэуи хапльэхэрэп.» [22:47] [5:46] Бысымхэр хьаклэм пае морэуштэу егупшысых, ау тыркубзэм ар къыбгуригъалорэп. Тыркубзэм уеплъымэ а шыклэр Ерстэм ежь къызхегъэщы плонэу къыбгурегъало.

«Цыф хьалэл гупсэу ыгу кьафызэлухыгъэу ахэс.» [22:47] [5:46] Гушылухыгъэм имэхьэнэ зэблэхъугъ. Тыркубзэм уеплымэ 'Ыгу зэпстэуми апае кьытео.' ело.

«Аузэ ежьыхэми оркъхэмэ апашьхьэ зэрэзыфэсакъыжьрэ шыклар алэ-кларыжьыгъ, агу хьаклэм физэлуахыгъ.» [22:47] [5:46] Гушылухыгъэм итыркубзэ кьыларэр мыры: 'Ахэми оркъмэ апашьхьэ шамылошгьухэрэр гупсэфэу кьалоу рагъэжьагъ.'

«...шьынэмэ ягъо хъоу, гъэм мэлым ихэлэгъу зыхъурэм, кьушьхьэхъум тет мэлахъомэ тлы цыклы матэм рагъэтлысхьэу шьо класеклэ 'Тыедзы-хып' зыфалорэ бгы лъэгэ зандэм зэрэратлупщэхрэр.» [22:49] [5:47] Пычыгъом имэхьэнэклэ фэныкьуагъэ илэу хъугъэ итыркубзэ. Матэми класэми игугъу кьышырэп. Абдзахэ щырагъэклокларэ мы хабзэр Тыркубзэм еджэрэ еджаклом кьыгурыларэп. Ащ фэдэ хабзэ горэ зэрэщылэм икьэбар ышларэп.

«Иныжь нэзакъуи, блэгъожь шьхьибли. Итау-Итыкуи, бгызэкъоуи_ зы-луклагъэу, зэзуагъэу кьалотэжьрэр гъэшлэгъоны. Ижыгум ит унэшхо закъом фэшъхаф мы дунэешхом темыт фэдэу кьытшагъэхъу.» [22:49] [5:47] Мы пычыгъом хэт иныжь нэзакъомрэ, блэгъожь шьхьиблымрэ нэмыклар адырэхэр зэридзэкларыгъэп ыклар имэхьэнэ фэгъэхьыгъэ зы гурылогъуи хэтэп. Итау-Итыку, бгызэкъоу, ижыгум ит унэшхо закъор сыд, тыркубзэм еджэрэм ар ышларэп. Иныжь нэзакъори, блэгъожь шьхьиблыри тырку культурэм хэтмэ ащыщых, ахэр зэридзэкларыгъэх ау Итау-Итыку, бгызэкъоу, ижыгум ит унэшхо закъо зыфилорэхэр зэридзэкларыгъэхэп ахэр адыгэ культурэм ехьылагъэх. Ахэр зыщыщыр сыдми тыркубзэм еджэрэр хэны. Пшы, оркъ, фэкьоллар, пщылар зыфилорэ гушылэхэр зэримыдзэклэу ацларэ етхых тыркубзэ зэдзэкларыгъэм ау ахэмэ ямэхьэнэхэр нэклубгъо члэгъым члэтхагъэх. Еджаклом мыры мыры елошгы кьыфелуатэ ау 'Итау-Итыку, бгызэкъоу, ижыгум ит унэшхо закъо' зыфилорэхэр ащ фэдэу кьыгъэнафэрэп.

«Итау-Итыку зыфалорэм афэдэу кьочлар-бгычларэу, анахь мэз цунэу члы-плэ зэгьоклар нэмыклар хэгъэгухэм анахьы тэ ти Адыгэ хэгъэгу нахь щыплэгъушт.» [22:49] [5:48]

«К1о, ц1ыф псэуп1эк1э кьемык1ушт ч1ынальэхэм_ ащ арысын альэ-к1ына. Нахьыбэу кьок1ып1э лъэныкъомк1э щы1эх афэдэ ч1ынэлъэ нэк1ыш-хохэр» [22:49] [5:48] Ыпшгэк1э кьэтыгъэ пычыгъохэр тыркубзэм хэтэп.

«Исыр, инахьыбэмк1э, кощрыпсэу щылак1эм хэтых, пщып1эмэ ач1эсых, нахьыбэу былым хъуныр ары зыпылхэр.» [22:49] [5:48] Гущы1эхуыгъэм щыщэу зэридзэк1ыгъэ закьор; былым хъуным зэрэпылхэр ары. Кощрыпсэу щылак1эр тырку культурэми хэт. 'Кощрыпсэу щылак1э' гущы1э купым ипэгъок1 гущы1и хэт. Ахэр игъэфедзэрэ зэридзэк1ын фэягъ.

«Сэ сынэсыгъэп, ау чыжъэ дэдэу Къохьап1эмк1э ц1ыфыр 1ужьу дэдэу исэу кьалуатэ_ француз, инджылызхэр зыдэщы1эхэмк1э. Ц1ыфыр щызэхэгу-к1эпагъэу 1ужьоу зыдэс кьэлэшхохэри бэк1аеу а лъэныкъом щы1эу а1о.» [22:49] [5:48] Романыр зыщык1орэ уахътэр кьэзылуатэрэ мы гущы1эхуыгъэ купыр зэридзэк1ыгъэп. А уахътэхэм к1эмгуе щыпсэурэ ц1ыфхэмэ мыхэр зэрамыш1эрэр тыркубзэм еджэрэм джыри ыш1эрэп. Тыркубзэм французум, инджылызым игугъу ыш1ырэп.

«Ащк1э нахь агъэлъап1эу, анахь зыпккъ итыр кьырым хъанэу Довлэтчэ-рые кьыдигъэк1ыгъэгъэ тыжбын пиастрыр ары.» [22:51] [5:50]

«Азык1и Тыркум тырихыжышгъуцтыгъэп, Петр нэмык1 зеошхом ышгъ-хъэ хэгъэнагъэу щымытыгъэемэ. Ильэсыбэрэ шведмэ язаоу апылгыгъ ар, ык1и атек1уагъ.» [22:52] [5:50] Ыпшгэк1э кьэтыгъэ гущы1эхуыгъэхэр тыркубзэ зэдзэк1ыгъэм хэтэп. Ахышгъэ уасэрэ тарихъ гугъурэ кьэзыш1ырэ гущы1эхуыгъэхэр хэмытмэ тыркубзэм еджэрэм иш1эныгъэ фэныкьоу ык1и роман тхыным янахь пшгъэрыль инэу и1э 1ахьбэгъухэмэ язырэмк1э _ уахътэмк1э _ укъуагъэ мэхъу. Мы гущы1эхуыгъэхэм романыр зыщатхыгъэ уахътэм фэгъэхьыгъэ кьэбарыбэ хэль.

Джэгурэ аш1ыщтыгъэ шгъозехъэ хабзэр тыркубзэм хэтэп. Тыркубзэм еджэрэр а хабзэм хэны, зэригъэш1эшгурэп.

«О мы чылэм узэрэщыхьак1эр ахэлогъах, уидауши зэхэзымыхыгъэ а чылэм дэсэпщтын. Уил1ыгъэ зыфэдэр агъэунэфынэу анахь зэшэщтхэри оры.»

[22:55] [5:53] Тыркубзэм едзэк1ыгъэп мы гущылэухыгъэхэр. Оркърэ ц1ыф бзаджэрэ (Хатыу) Ерстэм ык1уач1э аушэтынэу ыужъ зэритхэр кыбгуры1орэп ащыгъум.

«_О кыпфэнэжырэр мак1э, _1угуш1ук1ыгъ Батыми. _ О кыпфэнэжырэр л1ыгъэмрэ блэнагъэмэ ары ны1эп...» [22:55] [5:54] Мы гущылэмэ ахэль сэмэркъээр тыркубзэм еджэрэмэ а1ук1эрэп. Гущылэухыгъэм ыныкъуи зэридзэк1ыгъэп. Зэридзэк1ыгъэр мыры: О кыпфэнэжырэр мак1э, _1угуш1ук1ыгъ Батыми. Мы т1эк1ум Батым Ерстэм зэрэшыгугъурэр кыыхэщырэп. Ет1анэ Ерстэм кы1орэ гущ1эу тыркубзэм едзэк1ыгъэр мэхъэнэнчъэ мэхъу. Ерстэм кы1орэр: Бащэк1э шъукъысщэгугъмэ?

‘Цыф пстэумэ анахъ лъэши, анахъ блани къэхъугъэп’ е1о адыгабзэм, тыркубзэм уеплъымэ: ‘ц1ыфц1ык1ум нахъ лъэш къагъэхъугъэп’ е1о. Ащыгъум кыльык1орэ гущылэри гупшысэри мыщ ек1урэп. [22:57] [5:54]

«...ылъабжъэхэри шъобгъожъэу, пхъаны1оу ч1ыгум теу1убагъэм фэдэх. Ышхужы кыуапэхэмрэ ыблантхъэхэмрэ 1уашъхъэу кытепшэу шы шъоецые к1ыхъажъ.» [22:57] [5:54] Батым иш къэзы1уатэрэ параграфым мы пычыгъор зэримыдзэк1эу кыгъэнагъ. Шы лъэпкъ дэгъум инэщанэхэр кымы1оу зыблыригъэхыгъ.

«Е ‘хъафы’ алон 1ахынышъ ш1уатхъакъушт, е тырахышт, е ш1уатыгъушт.» [22:57] [5:55] Тэрэзэу зэдзэк1ыгъэ хъугъэп мы гущылэухыгъэр. Тыркубзэм кык1рэр ‘шыр аук1ышт’ е1о, ау аук1ырэр фэкъол1ыр ары. Ук1ын 1офыр кык1лэльык1орэ гущылэухыгъэм хэт. ‘Е шыр дэгъу дэдэу, фэкъол1ри афемыгъэуцуал1э хъумэ, кыпэт1ысыныхэшь тыраук1ыхъэпэшт.’

«Уапэуцужын, уяони ащыщэу зыт1у-зыщ уук1ынышъ, зэрэхэкоу оркъэу исыр кыюк1унышъ, уахын, уашхын, уагъэстын. Ар, ет1ани, о пшъхъэк1э уаук1ынри 1офэп, шъуз-к1алэрэ нэжъ-1ужърэ ары нахъ 1офыр_ащк1э оркъэмэ зэхэдзи, шъхъаси, гук1эгъуи аш1эрэп. Арышъы, тэ, фэкъол1хэм, тиш идэгъугъэ имызакъоу, тил1ыгъэ кыхыщтри тыушъэфын фаеу мэхъу. К1о, шъыпкъэ, гъаш1эм ренэу зыуушъэфэу ущылэн плъэк1ынэп, яш1уагъэ къэмык1охэштмэ, л1ыгъэми шы дэгъуми сыд апк1. Ш1ок1ып1э зимы1эжъ жэхэтхъогъум нэсыфэ

тигу ильымрэ тфэшлэщтымрэ тыушэфэу тэло тыхэт. Зыфэмыщылэу шхьээзэ-кьо-шыу закьоу апэуцуужьынэу кытхэклырэри, мэзо-мэбанэшты, кыдэхьу-рэ щымылэу хэклодэжы...» [22:56] [5:55] Мы пычыгъор тыркубзэм клэклэу хэт. Ыкли пщы-оркъ купыр пщыл-фэкьолхэмклэ зэрэщытым ыкупчлэ кыбгуригъалорэп. Пщырэ оркърэ ящытыклэ щыгъуазэ ухурэп тыркубзэм едзэклыгъэм узеджэклэ.

«Ерстэм лофышхо, шлэныгъэшхо горэм хэгъозэным ыщыпэ лэклэхьагъэ фэдэу, хэгупшысагъэу щытыгъ. Ау а лофымклэ клалэм рилощтри ышлэрэп: зыушэфи щыс, зыхэмыгъэклэуд рилонти, шлотэрэзэп, армырэу лы фэдэу апэуцуи зыкыгъэукл, зягъахь, зягъэшх ылонти, ари шлогуклэгъунчъагъ.» [22:56] [5:55] Параграфыр тыркубзэм хэтэп. Ар тхылыр зэрэщытэ къапштэмэ тыркубзэм еджэрэ еджакломклэ фэныкыуагъэ мэхьу. Ерстэм пщы-оркъ лoфхэм зэрэхэклыщтхэм щыгъозагъэ фэдэу зэрэщыхьугъэри; клалэм рилощтхэмклэ фэгутлу зэрэхьугъэри тыркубзэм еджэрэм нэсырэп.

«Яунагъо тлэклу, яшъуз-клалэмэ атешынахьэу зызыутлылоу щысри нахьыбэжъ.» [22:56] [5:55] Гущылэухыгъэм хэль мэхьэнэ купчлэр тыркубзэм хэльэп. Яунагъо тешынэхьэрэ цыфхэр ямылку тешынэхьэ фэдэу кышегъэхьу тыркубзэм еджэрэм.

«Шъыпкъэ, имыло-мышлагъэ емыпэсыгъэу, шыр клэджэгуклэу шы чан,...» [22:56] [5:55]

‘имыло-мышлагъэ’ гущылэ купыр ‘оды’ елошь зэредзэклы. Етлани; ‘чан’ зыфилорэ гущылэр тыркубзэклэ тхыгъэм уеплымэ ‘лэжъаклу’ елошь зэредзэклы. Ау тыркубзэ узегупшысэклэ ‘лэжъаклу’ гущылэр шым пае агъэфедэрэп. Ыкли адыгабзэм кылорэм имэхьэнэкли тефэрэп.

«Шлолъэ лъакъохэр, кьо лъакъом фэдэу зандэу зэшлот. Ыкьолыпщлэхэри, шыхьэ кьолыпщлэм фэдэу лъэшых, ынэхэри кьужьым фэдэу, чанэу кыщэтлысыклы. Ыбгъэ зэхэлыкли сыгу рехьы. Клуачлэ хэль а шым. Ыкли лъэшъэрыхьын фай. Ыпшъэбгъуи цы хьырзэ илэу сэльэгъуи..._ ыуи, Ерстэм шым еклуалли, адрэ ыпшъэбгъу лъэныкыуи ыплыхьагъ.» [22:56] [5:55] Шы

чээр дэгьум инэшанэхэр кылуатэ зыхьурэм зыфигьадэрэ псэушхьэмэ ацлэ кылорэп. Кьо,шыхьэ гугьу хэтэп тыркубзэм зэдзэклыгьэм.

«Къамылхэм кырашлрэ оред тхыпхэ клэраклэм хэтэу пхэжкычэр, ошъушхо макъэу, зэпымыоу чыльэм кыхепхэ.» [22:59] [5:58] Мы гуцылэухыгьэ дахэр тэрэзэу зэридзэклыгьэп. Ыкли хэль кэлөклэ клуачлэр, дэхагьэр тыркубзэм еджэрэм луклэрэп. ‘...ошъушхо макъэу, зэпымыоу чыльэм кыхепхэ.’ гуцылэухыгьэм хэль лэдэбятим хэны тыркубзэм еджэрэр. Мы пычыгьомэ яизэдзэклыклэ тлэку мышыу хьугьэ.

«Джэгум ымакьэ кызди луклрэ лъэныкьор зэу кьэшлэгьуай_ зыдэщылэ чылэ кыльэныкьом зэфэдэу хэпхьагьэу кыпщэхьу. Урамым уздищэрэ лъэныкьомкли джэгур зыдэщылэр хэгьэунэфыкыгьуай_ а пэсэрэ чылэ урам лонтлэшантлэмэ удащэщт лъэныкьор кэпшлэнэу щытыгьэп, ащыщрэ кэлонтлэгьоу джэгу лъэныкьом фэзыуэнкыщтри фал уеплыгьэкли кэпшлэн плъэкыщтэп. Ау Ерстэм изеклоллы сэнаушыгьэклэ джэгур зыдэщылэ лъэныкьор паклошгы, члаплэу зыщызэхэт шыпкьэр кышлэгьах: кьолэжьэу занклэу быбыхэрэм, джэгур зыдэт шагум зэрэнэсхэу, клэклэу кьалуантлэшгы, кьэохьэ чыжьэклэ кьабыбыхьэ...» [22:60] [5:58] Параграфыр клэклэу, мэхьэнэнчэу ыкли мытэрэзэу зэдзэклыгьэ хьугьэ. Адыгабзэм еджэрэм тхаклом ыклуачлэ зыхешлэ. Икьэлотаклэм илэшлугьэ хэхьэ, зэу ар егьэклэды. Етлани Ерстэм изеклоллы сэнаушыгьэ тыркубзэм еджэрэм кыгурылорэп. Кьолэжьхэм якьэбар тэрэзэу зэдзэклыгьэ хьугьэп. Адыгабзэм, ‘кьолэжьэу занклэу быбыхэрэм, джэгур зыдэт шагум зэрэнэсхэу, клэклэу кьалуантлэшгы, кьэохьэ чыжьэклэ кьабыбыхьэ...’ ело. Тыркубзэм кылорэр : чылэм ычлыу хьураеу кьаклухьэзэ быбырэ бзыухэр (кьолэжь ылорэп) джэгур зыщашлырэ чыплэм кызнэсыхэклэ ошлэ-дэмышлэу кьагьэзэжы.

«...зыдэщылэ чылэ кыльэныкьом зэфэдэу хэпхьагьэу кыпщэхьу.» [22:60] [5:58] Усэм фэдэу мы локлэ дахэр тыркубзэм хэтэп.

«Зы кон цыкыуи унэ гупэ хьазырэу пчэгуплэм кыхьагьэу щытыгьэти, ари зэщаути, ахьи лощым дэжь шагьэуклорэйгьэу щылыгь.» [22:60] [5:58] Гуцылэухыгьэм хэукьуагьэ илэу зэдзэклыгьэ хьугьэ. ‘кон’ зыфилорэ псэуальэр

чэмэщ-шэщ-мэлэщ (тыркубзэм мыхэр нахыбэм зы гуцылэклэ егъэфедэ 'лахьыр' ело) фэдэу зэредзэкли.

«...унагъоу зышлрэри зыми шъхьасыжыщтыгъэп.» [22:60] [5:58] Мыщ имэхьэнэ уеплымэ шъхьамысрэр джэгу зышлрэ унагъор ары, ау тыркубзэм уеплымэ джэгум къеклолагъэ хьаклэхэр ары.

«Джэгум унэшъошхорэ хэбзэшхорэ хэлъыгъ. Цыф лъытэнымкли, зэхэ-тыклэ лэдэпкли, зеклуаклэкли, щытыклэкли, къэшъогъу чэзыумкли, къытехьэ-клэ-теклыжыкклэмкли_цыфыгъэ хабзэу адыгэмэ ахэлъыгъэр зэклэ анахь пхъашэу, анахь ябгэу щызэрахьэщтыгъэ. А хабзэхэр зезгъэклонэу, дэх ямылэу зэрахьаным фэсакъынэу тхэмэтэ пашэу ялагъэри джэгуаклор арыгъэ.» [22:62] [5:60] Параграфыр тыркубзэклэ зэдзэклигъэм хэтэп. 'джэгуаклор' тыркубзэм еджэрэ еджакомклэ фэныкыуагъэ мэхьу. Техьэклэ-теклыжыкклэм хэт хабзэмрэ джэгуаклом ыклуачлэрэ тыркубзэм еджэрэм къыгурылорэп. _Романыр тлэкли зыхэклуатэклэ нахь гурылогъу пфэхьу: оркъ Алджэриекъор ымышлахэу къэшъонэу къамыщыр ылыгъэу къызтехьэм джэгуаклом тыригъэклижыгъ. Къыдэшъонэу къытырашэгъэ фэкъолл пшъашэми къамыщклэ къызэретехьагъэм пае къызэрэдэмышъоштыр еклуклэ къырело; къырелошъу плэми нахь еклу._ Ащ фэдиз тетыгъо зилэ оркъ клалэри джэгуаклом едэлун фэеу мэхьу, джэгуаклом ари регъэуцоллэшъу. Ар къызхэклрэр адыгэмэ ахэль зэхэхьэ-зэхэкл хабзэр ары. Уоркъми хабзэм нэрылъэгъоу утеклишъуштэп.

Джэгуаклор адыгэ культурэм хэт лахьагъумэ ащыщ. Ари тыркубзэм еджэрэм къыгурылон фай. Адыгэ культурэм ехьылагъэ мыщ фэдэ романыр нэпэмыкл бзэм зыридзэкликлэ еджаком пшы,оркъ, фэкъолл... гуцылэмэ афэдэу имэхьэнэ нэклубгъо члэгъым члитхээ ыцлэклэ къылон фай. Ар къызимылоклэ тыркубзэм еджэрэмклэ Адыгэ культурэм фэгъэхьыгъэу зэригъэшлэщтмэ ящыклагъэ мэхьу.

«Сыдым fimыхьыгъэми, ар теубытагъэу Ерстэм хигъэунэфыклын ыльэклигъэп. Ау ащ ишъхьаклорэ игуклаерэ зыфэгъэзагъэр бэ темышлэу еж пшъашээм къыгъэльэгъуагъ.» [22:66] [5:64] Параграфыр тыркубзэм хэтэп.

Романым хэт характэр шъхьалэмэ ашыш Суанд тэрэзэу нэлуасэ кышырырп тыркубзэк1э зэдзэк1ыгъэ тхылъым. Тхак1оу К1эрэщэ Тембот анахь зыужь ит, кыыхигъэщынэу анахь ш1оигъор пщы-оркъ, фэкъол1 1офыр адыгабзэк1э тхыгъэ тхылъым дэгъоу кыгурегъало еджак1ом. Фэкъол1 пстэуми бзыльфыгъи-хъульфыгъи а зы гукъеор зэфаугощы. Ащ кыыхэк1эу Суанди а гукъеор зэрищэчрэр тыркубзэм еджэрэ еджак1ом кыгуры1орэп. Ет1ани Суанд и1ушыгъэрэ, изэхэш1ык1рэ, фэкъол1мэ ашъхьащыт шъхьак1ом ари зэристырэр тыркубзэм едзэк1ыгъэм еджэрэм гуры1орэп.

8

Псэгъэ еоним игугъу къэзышырэ пычыгъом уеплъымэ адыгабзэм лъэбэкъуишь е1о; тыркубзэм лъэбэкъу шыищ е1о. Ащ кыик1рэр: шхончаохэр лъэбэкъу шыит1ум, щэбзаохэр лъэбэкъушыщым уцунхэр ары. Шхончаохэр нахь благъэу щэбзаохэр нахь чыжъэ егъэуцу тыркубзэ зэдзэк1ыгъэм. Ари зы упч1эу къэуцу тыркубзэм еджэрэмк1э: щабзэра шхончыра нахь чыжъэ орэр? [22:73] [5:71]

Батыми щэбзащэмэ ягугъу кызыщишыгъэ ч1ып1эм адыгабзэм кы1о-рэмрэ тыркубзэм кы1орэр шъхьафы: бгъэжъ зыфилорэр къолэжъ е1ошь зэр-дзэк1ы: ныбэджек1эф бгъэжъым ибзый зыдэль щэбзащэр ары Къырым бэдзэр-хэм нахь ацагъэлъап1эрэр. Ащ кыыхэк1эу тыркубзэм еджэрэм ыгу къэк1ынк1и хъун; къолэжъ бзыим игъотын ащ фэдизэу къина? [22:79] [5:77]

9

«Хьак1эщыр ц1ыф к1оп1э-щысып1эу зэрэщытым инэшанэу, пхъэнт1э-к1у к1ыхъэхэри пхъэнт1эк1ужьыехэри бэк1аеу ит. Ерстэм зэу ыналэ тыри-дзагъ: пхъэнт1эк1у к1ыхъэхэм апак1э пхъэк1эн джэгуп1э пхъанэхэри ахэбзы-к1ыгъ. Гъоплъэ къумган-лэджэн зэрыти зепэлыдыжъэу пчъэкъуахэм къот.» [22:90] [5:88] Мыр тыркубзэм хэтэп. Ар зыхэмытк1э тыркубзэм еджэрэр адыгэ культурэм щыщэу анахь зигугъу къэпш1ын фае; хьак1эщ культурэр тэрэзэу къэмы1уагъэ мэхъу. Хьак1эщэ кы1уатэрэм хэт 'пхъэк1эн джэгуп1э' зыфи-1орэр къэмы1омэ а хьак1эщым ренэу ц1ыфхэр щызэрек1орэр къэмы1уагъэ мэхъу.

«1э ждабгъу 1эпищыр бзэпсымэ арэчъэ, мэкъэ дэгү шыабэхэр, чыжьэу кы1ук1ырэм фэдэу, кьарэчъэ, жьгъау мэкъэ зэпыблэу орэдыр зэпашы. Бзэпс пэпчы мэкъэ зэмышьогъухэр кыпызэу, мэкъэ зэпыблэми, гьэш1эгъонэу 1упк1эу, дахэу орэдыр зэпышхагъэ мэхъу. Ц1ыфым кызыри1орэм фэдэ шыпкызу гур ыгъэт1ысэу пщынэ орэд кы1оу Ерстэм апэу зэхехы.» [22:99] [5:97] Мы пычыгъор к1эк1эу зэридзэк1ыгъ. Музыкэм ехылаагъэ ш1эныгъэхэр егъэфедэ Темьот: мэкъэ дэгү, мэкъэ жьгъау... зыфи1охэрэр. Ау тыркубзэм ахэр хэтэп.

«Ау ахэр зиорэд ц1ыф лъэпкхэм ящылэк1э-гъэпсык1э зэрэфэхымэм фэдэу, яорэди фэхым, ыгу ет1ысыл1эрэп. Щылэк1э хымэу зыхаплъэрэм гупшысэ зэхэмыфэу ыгу кышчалэтрэмэ афэд яорэдхэм ыгу кышчалэтрэри _ гьэш1эрэ гук1аехэм ятхьаусыхэ, гугъэп1э-хьопсэп1э бэ дэдэу нэш1ош1 гъэпцлагъэу хьугъэхэм ягүхэк1 чыжьэк1э пщэгъо- 1угъуашьом хильагъо фэдэу ыгу ашы. Ау ащ блэк1эу ыгурэ ыпсэрэ анэсрэп.» [22:100] [5:98] Тыркубзэм хэтэп мы пычыгъор. Тыркубзэм еджэрэмк1э фэныкыуагъэ хьурэр: Ерстэм иадыггү кыгуры1орэп. А зы параграфым щыщэу зэдзэк1ыгъэ т1эк1уми кы1орэр адыгабзэк1э кьэпложьымэ: ахэмэ яорэдхэм ящылэк1э-псэук1эр кыгъэлыагъорэп. Ц1ыфым ыгу кы1этрэп.

«Ау адыгэ орэдыр... Адрэхэри мыдрэхэри орэдых. Ыш1эрэп к1оч1э лыагъэу адыгэ орэдым хэльыр_ыгурэ ыпсэрэ ят1ысыл1э, гьэр 1уп1ащэм фэдэу, фэмышьоу гупшысэ фыртынэмэ ахещэ. Ыгуи ыпкышьоли зыгорэуштэу псынк1э хьугъэу ч1ыгум тырелэтык1ы, бзыоу ошьогум итым фэдэу, дунаем идэхагъэ кыыхегъаплъэ, дэхэгъэ хьырахъышьэхэр идунэе 1эрыльхьэу кышцегъэхьу, щылэныгъэм илэш1у ыгу кырагъачъэ, ц1ыф тхьамык1эу насып фэхьуапсэхэм гук1эгъушхор ыгу кышафелэты, ыпсэ ц1ыфыгъэ 1эш1у кырегъачъэ.» [22:100] [5:98] Тыркубзэм хэтэп. Мыщ фэдизэу кьэлок1э дахэр хэмыты зыхьук1э тыркубзэм еджэрэ еджак1ор Тембот зэрэтхэк1ошхор, ытхыгэмэ ахэль к1уач1эр зыхиш1эрэп, кыгуры1орэп. Тембот и1эдэбият нэ1уасэ фэхьушьурэп. Ащ нэмык1эу характэрэу Ерстэм иц1ыф гъэпсык1и кыгуры1орэп. Ерстэм зек1о кьодыеп, зэуак1о кьодыеп. Ащ хэль ц1ыфыгъэ 1эш1угъэр, ащ к1оц1ыль

гуклэгъур, ащ хэль гумэхэ-гумэклыр тыркубзэклэ зэдзэклыгъэм еджэрэ еджаклор шыгыуазэ хьурэп.

Суанд кызаорэ орэдхэм ягушылэхэр зэридзэклыгъэп. Ахэр латин хьар-фхэмклэ адыгабзэу итых тыркубзэм. [22:101] [5:99]

11

«Лыгъэ гугъаплэу шлугъо фэхьуапсэу орэдым зыфилэтыгъэ лъэгаплэм кьэфэхьыжи, члылъэ нэшхэигъом кытрагъэуцожьыгъэ фэдэу, Ерстэм игъусэхэм кьалорэми хэмыдалоу, зиушъэфыгъэу кьэкложьыщтыгъэ.» [22:102] [5:99] Мы кьэлуаклэ дахэхэр тыркубзэклэ зэдзэклыгъэм хэтэп. Тхаклом хэль лэзагъэр анахь кьэзгъэлягъорэр мыщ фэдэ гухэльхэм якьэлотакл. Ау тыркубзэклэ зэдзэклыгъэм хэмыты зыхьуклэ тхаклом ихьакъ емытыжыгъэу фэдэ мэхьу.

«Сыдми Темгъанэмэ яунагъо гумэклышхо хэфагъ. Оркъым ихьаклэгъу фэкьолымклэ гугъу, агу кызэрэобгъэнэу, джэгъогъу кызэрэпфэхьуцтыр пшлэхэнэп. Пщым ихьэклэгъушъ_нахь бэлахьыжъ. Ау анахь щынэгъожьыр _гуащэмэ уакъыдеклоклыныр ары. Гуащэхэр ары анахь тесыхэу, еклурабгъу зыфэмыгъотыщтхэр. Анахь ябгэх, гусалэх, шхьухьэ зэкьуадзэм фэлазэх, мышлэ хэукьогъэ анахь маклэми мыхьэр кырагъэклыщт.» [22:103] [5:101] Параграфыр хэтэп тыркубзэм едзэклыгъэм. Ащ фэныкьуагъэ фэхьурэр: фэкьолрэ пщы-оркъ купым язеклуаклэ кыуегъашлэ. Пщы-оркъ купым уакъыдеклоклыныр зэрэкыныр кыбгургьало. Ахэмэ нахь лэташхьэу гуащэмэ уакъыдеклоклыныр зэрэкыныр кыбгургьало. Ар сыд пае кьлорэ; романыр хэклуатэ зыхьуклэ гоцэнысэм Суанд зыкызэрэфишлырэмрэ, Ерстэм ишхьэгъусэ гоцэнысэм, Ерстэм иунагъо зызэрэфишлрэм лъапсэ фэхьун пае. Ау мы пычыгъор хэмытмэ еджаклор гуащэмэ нэлуасэ афэхьуныр щыклагъэ мэхьу.

«Ау Суанд ашкли кьахэщыгъ: ащ фэдизэу ехьопсэни ыгъэшлэгъони кызыхигъэщын ыдагъэп. Нысэр зэриджагъом фэдэу, ихымэ дэхагъи, ишъошэ клэракли шломышьатэ фэдэу зишыгъ. Гоцэнысэ лушым, бзаджэм ащи гу кылытагъ, ашкли губгъэн зэкьуадзэ кыфишыгъ.» [22:107] [5:104] Тыркубзэ тхылбьым хэтэп мы параграфыр. Ар зыхэмытклэ Суанд ицлыф шлыклэ,

шъхьакло зэрилэр, зызэрилъытэжърэр тыркубзэм еджэрэм кыгурылорэп. Ащ нэмыклэуи гошэнысэхэр зэрэбзаджэри кыуигъашлэрэп.

«Таур пчэдыжыпэ чылэбжыым джэдыгу шьогъур клэкъэц щыгъыгъ. Джэдыгум ылуэ нэзхэмрэ ылэшъхытлурэ ластыч шлуцлэ атедагъэу щытыгъ. Ылэшъхытлу апыдагъэр, ылэхэр члаухъумэу, кыхъэу кыпылэлыщтыгъэх. Джэдыгу кылум бгырыпх клэпхагъ, къэлати къами голъ.» [22:109] [5:106] Мы пычыгъор хэтэп. Ар зыхэмытклэ ыужьклэ къаклорэ ыкли тыркубзэми хэт, Болэтыкъом, ‘мафэ пфэхъу Таур, джэдыгу шлагъо ябгъэшлыгъ’ гущылэхэр мэхъэнэнчъэ мэхъу.

Етланэ къаклорэ пычыгъом ‘джэдыгу шлагъо ябгъэшлыгъ’ гущылэхыгъэр ‘джэгу шлагъо ябгъэшлыгъ’ елошь зэредзэкли. Ащыгъуми тыркубзэм еджэрэмклэ джэгурэ, кымафэм чылэ умылэныр зэпхыгъуае мэхъу. Тыркубзэм едзэклигъэм кылорэр адыгабзэклэ къэпложыымэ: мафэ пфэхъу, мафэ пфэхъу, Таур, джэгу шлагъо ябгъэшлыгъ! Ылуи Таур иджэдыгу еплъы фэдэу зишыгъ. Адэ лэшъхъэхэри кыхъэ ябгъэшлыгъ, кымафэм чылэ уллэнэп. ‘джэдыгумрэ’ ‘джэгумрэ’ зэхигъэхьагъ.

4.2.ЯТІОНЭРЭ ПЫЧЫГЪУ

1

Щылэ мазэр чъэпыогъу маз елошь зэредзэкли. Къылыкlorэ гущылэхыгъэми ‘мышъэхэр мы лъэхъаным мафэу ягъо къыкыштхэп’ ело ау Адыгабзэклэ тхыгъэм ‘мышъэ къэтэджыжыгъо хъугъахэп’ ело. Мыщ къыхэклэу тыркубзэм едзэклигъэм еджэрэм ышъхъэ зэхэхъэ. Чъэпыогъу мазэр бжыхъэ маз, мышъэхэр джыри гъолыжыгъэхэп плэмэ нэхъ екы кымафэр кызэрэнэсырэм пае. [22:113] [5:111]

«Тхьамыклэгъэ лоф горэ къыфыкъокли зэпигъэугъагъ.» [22:116] [5:112] Гущылэхыгъэр мэхъэнэнчъэ дэдэу зэридзэклигъ. Клэмгуе зэрэмыклошьугъэр: ‘сшъхъэ зыгорэ къырыклэмэ ылуи щыни кыуагъэп’ елошьы къырелокыкы. Тхьамыклагъэр Ерстэм фегъэшъуащэ ау романым уеплъымэ тхьамыклагъэм

хэфагъэхэр Ерстэм ыунэгъухэр ары. Ахэр кыгыотыжыным пыльзэрэ гъэр ыгъэк1уагъ.

2

«Мы аужрэ лъэхъанэхэм ильэс фэдиз хьугъэу, а 1уашъхьэм епхыгъэу кьэбарык1э горэ ц1ыфмэ кьахэхьагъ.» [22:120] [5:117] Гущы1эухыгъэм хэт 'ильэс фэдиз' гущы1эр 'ильэсищ' е1о зэрэдзэк1ы. Ащыгъуми романыр уахътэк1э укъуагъэ мэхъу. Ыпэрэ нэк1убгъомэ кызыралорэмк1э Ерстэмрэ Суандрэ нэ1уасэ зыфэхъугъэхэр ильэсит1у ны1эп зэрэхъугъэр. Ет1ани а шыу закъо зыфалорэр Суандмэ ильэсищ ыпэк1э Тамбыр 1уашъхьэ сыд фэдэу тетъшъушт?

«Шыур иш1ык1э-зек1уак1эки, ишъуашэк1и, итеплэк1и шыу кызырык1оп, джынэ 1оф хэлъын фай, а1о.» [22:120] [5:117] Гущы1эухыгъэм хэт 'джынэ 1оф' гущы1эр 'Китай щыщк1и хъун' е1ошъ зэрэдзэк1ы. Ар кызыхэк1ырэр: тыркубзэк1э 'Китай' 'Чин' рало. 'Джынэрэ' 'Чинрэ' ямакъэхэр зэрэфигъадэрэм кыыхэк1ынк1и хъун.

«Арэу ицахъ темылыжъэу Шыу закъом игугъуи шъхъащык1ыжыгъ. 1ошъхьэжъ нэгъуцоу ыпашъхьэ итым Ерстэм игупшысэхэм нэмык1 гъэзап1э кьаритыгъ. Ары зэрэхъурэр: 1уашъхьэ ыпэ кьифэ кьэсми гупшысэп1эшхо фэхъу. 1уашъхьэхэр ч1ыгу к1ышъом кыыхэбэгык1ыгъэ фэдэу кыщэхъу. Ахэр кьэзгъэбэгыгъэри Ерстэм еш1э фэд. Иш1э ащ нэсыгъэ фэдэу зыхъугъэри бэк1ае маш1э.» [22:124] [5:120] Ерстэм иц1ыфш1ык1э ехыллагъэ мы пычыгъори зэдзэк1ыгъэп. Характэр шъхъалэу романым хэт Ерстэм ц1ыфмэ язэхэтык1и, нэпэмык1 лъэпкъхэм яхабзэхэри зэригъаш1эмэ зэрэш1оигъом фэдэу кьэзыуцухъэрэ дунаери зэригъаш1энэу фай. Ащ пае ыгу фэшагъэу еплы, 1уашъхьэхэр дунаем кызырэтэхъухьагъэм егъапэ. Ыш1эныгъэ ащи нэсы. Ерстэм ыщэн; сыд шыщрэми игъэпэн, сыд шыщыри зэригъэш1энэу фэхъуапсэ. Зек1о, зэуак1у ык1и ыш1эныгъэ хигъэхъонэуи пылъ.

4

«Илалъмэкъ ушъагъи шыбгым кырихи, кондэ лужъу горэм хигъэтлѳс-хъагъ, пклашъэклэ члѳгъэбылъхъажыгъ. Ежъ мэз гъунэм плъэплэ тэрэз щыхихыгъ _ гъогужъыр мэзым зыщыхэхьэрэ пэклитлѳри, зэклэ гъэхъунэри иплъаплэ итынэу.» [22:136] [5:131] Тыркубзэм хэмыт пычыгъомэ ащыщ мы пычыгъори. Шы закъом дэлэпылэнэу зызэрѳхъазырыгъэр гурылогъу хъурэп мы пычыгъор хэмытмэ.

«Морарыба шыу цлѳкылѳри!» [22:139] [5:133] Гущылѳухыгъэр, ‘Морары! иши цлѳкылѳ’ елошъ зэредзэклы тыркубзэм.

«Дышъэ-тыжъынэу пылъымклэ тыгъэм пэшлэтэу, мыжъосыным фэдэу, гъэчъыгъэу мыхъыеу щыт. Оркъ шыу купэу, тыгъужъ купэу шъыхьэр зылэклэ-лъэгъуагъэм фэдэу, зынэхэр тедыагъэу еплъыхэрэм апашъхъэ мыгумэклыхэу плыеу ит...» [22:139] [5:133] Тыркубзэм клэклэу ыкли мэхъэнэкли тлэклы зэхъоклыгъэу зэридзэклыгъэмэ ащыщ мы пычыгъори. Ащ кыыхэклэу тыркубзэм еджэрэр мэхъэнэнчъ техстым еджэ ыкли Тембот ыкъэлэклэ дахэ хэны. Тыркубзэм тыгъужъ фэдэу еплъых ело нылэп, шъхьэр кыыхигъэхьэрэп. Тембот, тыгъужърэ шъыхьэрэ шысэ зыфѳихыхьэрэр оркъмэ ялалыгъэ кыыхигъэщын пае, тыркубзэм ар кыуигъашлэрэп.

Алджэрыкъом ихъадэ мэзым кызэрэхашыжыгъэр къаблэр зэрагъэпсы-гъэр тэрэзэу кыылорэп. Хъадэр шым рапхыгъ елошъ Тыркубзэм. [22:143] [5:137]

«Ары зэрэхъу хабзэр: анахъ ипый джагъуи, хъадэу ыпашъхъэ кызы-фѳифэрэм, гухэкл щэхъужы. Хъадэм узэу хэльыр хэклыжы зэралоу, бзэджэ шлагъэу къольри фэгъужы_ ыпсэклэ ыгъэгъужыгъэ фэдэу мэхъу. Хъадэр зэрылъэу хъугъэ унагъори ащ фэд: анахъ иджагъохэр арыми, ыгу афэмыгъун ылъэклырэп.» [22:144] [5:137] Клэкэу ыкли мэхъэнэнчъэу зэдзэклыгъ мы пычыгъори. Тыркубзэм еджэрэм зи кыгылорэп. Ерстэм хэль гуклэгъур, гу мэхагъэр, гуегъур, ыгу зэрэшъабэр тыркубзэм еджэрэм зыхишлэрэп. Ащ нэмыклэу романым хэт характэрмэ ялаташъхъэ ыщлѳфшыклэ нэлуасэ фэхъурэп тыркубзэм еджэрэр. Анахъ ипыими, иджагъоми гуклэгъу зэрэфѳишлырэм хэны тыркубзэм еджэрэр.

Къэлат зыфилорэ лашэр ренэу аркъэн елошь зэредзэклы. Ащыгъуми мы пычыгъор нэпэмык1 дэдэу зэдзэклыгъэ мэхъу: «язиузхъан зеуклы уж, игъусэ оркъэхэм якъэлат къырамышхэу, апэу аркъэныр къылыбрахыжьэныр ышлэгъа-хэпщтын. Арэу амышлэу, оркъ нахыжъым псынклэу икъэлат къырипхъотэу къык1элыуагъэемэ, ыпсэ хильхэгъагъи.» [22:144] [5:138] Тыркубзэк1э зэдзэклыгъэр джыри зэ адыгабзэк1э зэбдзэклыжъмэ мыры къык1рэр: зиузхъан зеуклы уж адырэхэр ясэшхо къамыштэу аркъэнхэр къаштэгъагъэмэ, нахыжъым псынклэу иаркъэн къыштэу къыубытыгъэемэ егъаши гъэрыплэм хэк1ыжьышъуныепи.

5

«Ерстэми адрэ ыкъуит1уи язи къыдэхъажы пае янэ къапежьэ ихэбзагъэп_ нысэхэмрэ ялхэмрэ къык1ыгъэу алуакъомэ зыфилоным тыригъэпсыхъэу.» [22:146] [5:140] Параграфыр зэдзэклыгъэп. Мы параграфыр зэмыдзэклыгъэ зыхъук1э адыгэ хабзэмэ ащыщ къэмылуагъэ мэхъу. Адыгэ хабзэмк1э зэшхэгъусэхэр зэк1ыгъоу янэ-ятэмэ апашъхэ иуцохэрэп. Мы хабзэри нэклубгъом к1этхагъэу зэридзэк1ын фэягъ.

«Ил1 заом зыхэк1одэ ужи, Мэзагъо иунагъо ригъэ1ыхыгъэп.» [22:152] [5:145] Гущы1эхыгъэр Мэзагъо, ежь иунагъо ритэкъухъажыгъ фэдэу зэдзэклыгъэ хъугъэ. Мы хэукъоныгъэр зы хьарфзакъом къыхэк1ы. Едзэджак1ом ымышлахэ къышлэхэфагъэк1и мэхъу.

«...Къазмэкъ панэм къыпык1эрэ жъгъыбэ гъожъым икыпычын арыгъэ.» [22:152] [5:145] Гущы1эхыгъэм 'Къазмэкъ панэр', 'Къазбэч 1уашъхэм къыщык1ырэ уц' елошь зэредзэклы.

6

Адыгабзэк1э тхыгъэм 'мэфэныкъу' ело, тыркубзэм мэфит1у ело. Мэфэныкъо къызэрэнэжыгъэм пае шымэ дэгъоу зарагъэпсэфы. Тыркубзэм уеплымэ мэфит1у гъогу зилэм дэгъоу зебгъэпсэфыныр, бгъэхэзырыныр мэхъэнэнчъэ мэхъу.

‘Азовыхыр’, ‘Хышлуц1’ е1о зэредзэк1ы. Ащ кык1элъык1оу кы1охэрэр Хышлуц1э итеплэ фэдэп. Мэзи, 1ушъхыи хэтэп е1о, гущылэм пае.

«Гъогурык1омэ кыыхагъэщтэрэ псэушъхьэмэ бгъэхэр яшэхэу шъофым щесэгъэнхэ пае.» [22:178] [5:170] Гущылэхуыгъм хэт ‘бгъэр’, ‘кьолэжь’ е1ошъ зэредзэк1ы. Ык1и имэхъэни зеблэхъу. Ащ кы1орэр к1эк1эу кьэпложьымэ: кьолэжьхэр гъогурык1омэ кьалэжьыхэрэр ашхынэу есагъэх. Бгъэр шэк1о бзыу ау кьолэжьыр шак1оп.

11

‘Е ул1ын,е ул1эн’ гущылэжьыр,‘е ул1эн, е бгъэл1эн’ е1ошъ зэредзэк1ы. [22:198] [5:190]

«...Батымрэ Шыу закьомрэ зэдря1офыр Суандмэ...» [22:202] [5:193] Зыфилорэ гущылэхуыгъэр ‘Шыу закьор Суандмэ’ е1ошъы зэредзэк1ы. Ет1анэ кылык1орэ 1эхъэгъуми ‘Шыу Закьом’ пае ‘Суанд илъыш1эжь’ е1ошъ. Ащыгъуми гущылэ зэпхыгъэхэр, кылык1орэ гущылэхуыгъэхэр мэхъэнэнчъэ мэхъу.

11.1эхъэгъур зэрэщытэу кьапщтэмэ Ерстэм Суанд пае ыгу илъыр, ар ш1у зэрилъэгъурэр, ыгу зэрэфэфабэр, дахэу, зафэу, щабэу, еджэрэм ыгу ригъэк1оу кьело адыгабзэк1э тхыгъэм. Ау ахэр тыркубзэм к1эк1 дэдэу зэредзэк1ы ык1и романым хэль 1эдэбятыр мышыу еш1ы.

12

12. 1эхъэгъу зэрэщытэу кьапщтэмэ Ерстэм ‘Шыу закьом’ ыужь ефы, Темботи еджак1ом ы1эпэ ыубытыгъэу кырещэк1ы фэдэу кьелуатэ. Еджак1ори Ерстэм дэлыхъо, кыдеклухъэ фэдэу шъэхъу. Ау тыркубзэм ар ащ фэдизэу зафэу кы1орэп. Загьорэ ч1ып1эхэр к1эк1эу кьело, загьорэ ч1ып1эхэр зи кы1уахэрэп, загьорэ ч1ып1эхэри романым зэрэхэтым фэдэу кы1орэп, зэблехъу.

«Ерстэм нэтемыхэу маплэ, адрэр гугъу емыл1ыхэ фэдэу, мы зэгьок1ып1эм щильэгъурэ ц1ыфыр зыфэдэр кыш1энми пымыл1ыхэ фэдэу,

мыхыжбахэу кьакло. Блэгэ дэдэу кьеклолэфэклэ Ерстэм шыур зэхэзешхон ышлэу паплэу щысыгь. Етланэ, кьызеклолапэм, зэу кьышлэжи, кьызщылэтыгь_ Шыу закьор арэу кьычлэжыгь.» [22:211] [5:200] Мы параграфым Шыу закьом ыкьэкуаклэ икьэбар кьыlorэп тыркубзэм. Ерстэм иплэакл нылэп кьыlorэр. Ари тлэку итекьухагэу кьело. Кьызэлэькlorэ гуцылэухыгэхэр ямэхэнэклэ зэтефэрэп. Гуцылэм пае: ыкли Ерстэм кьакlorэ шыум ынэ тырихэрэп ело ыкли занклэу шыум еплэьрэп, ело.

«Ау зимыльку атыгьугьэрэ зишьэф аlотагьэрэ гуцэфэшлылэ мэхьу зэ - раlоу, зыгорэклэ сишьэф пыймэ кьашлэу лые кьысахмэ, гуцэфэшлылэ хьушт- хэм ащыц ухьунэу сыфаеп.» [22:215] [5:203] Тыркубзэм кьыкlorэ мэхьанэм уепльымэ Ерстэм цыхьэ фишлырэп. Етланэ кьыклэлэькlorэ гуцылэухыгэм оркьхэр Ерстэм пый фишлыным зэрэфэмыер кьыхегэшы, ау тыркубзэм а гуцылэухыгьэр хэтэп. Хэмыт гуцылэухыгьэр: Етлани, ситхамыклагьо lоф укьыхахэу, Кlэмгуе оркьхэр лышлэжь пый кьыпфэзгьэхьунхэуи сыфаеп.

«Сэри сызщыц кьамышлэу сигуклэе lоф арэу шьэфэу зэшлос- хыжынэу сыкыпыльри, зыгорэклэ сыпсаоу сыкьанэмэ, пыймэ сыкьамышлэ- жьынэу тичылэжь сыхэтlысхьажьын слэжкыныр ары.» [22:215] [5:203] Мы пычыгьори мэхьэнэклэ тэмэмэу тефэу зэридзэклэьгьэп. Ащ зэридзэклэьгьэм кьыlorэр: сшлэхэрэр зыфэсыушьэфрэр, псаоу сыкьанэмэ сичылэ сыкложыны унагьо сыхьунэу сфай зары.

«Кlо, етланэ нэмыкл шлыклэу уилоф фэбгьотыштми нахь тэрээу уегуп- шысэн.» [22:215] [5:204] Гуцылэухыгьэр хэтэп тыркубзэм.

«Кlалэм ынэгу аргорэу кьэумзэхьыжыгь, еплэьхэу тлэклурэ щысыгь. Етланэ, ар кьыдэхьун-кьыдэмыхьуным ицыхьэ темыльыпэ фэдэу, пильэшьоу кьыlожыгь:

-ар дэгьугьы, ау...

-Сыда адэ дэгьумэ, 'аур' зыкыхэтыжып? Кьырым уклоныр афэдиэу lоф екьуа! Некlо!» [22:215] [5:204] Мы зэдэгуцылэьгьухэр хэтэп. Зекlо зэдэклонхэу рахьухэ, ау Шыу закьом зигьэхьэзырынэу уахьтэ иlэн фай.

13

«Ерстэм, а гукъэк1ым ыгъэкъыгъэ фэдэу, шьодэн пак1эу лэпит1ук1э дицэхыщтыгъэри зэтригъэуцуагъэу, гупшысэ пльызэм хэтэу ынэхэр чыжыаплъэу зэтеуцуагъ.» [22:217] [5:205] Е1о адыгабзэм, тыркубзэм кыти1орэр к1эк1эу къаплэмэ: ык1и мэгупшысэ ык1и и1оф еш1эжы, е1о.

14

«Игъусэ Шыу закъо к1алэм фэсакъэу кыфзэплъэк1ыныр Ерстэм 1оф гузэжыогъэу зыхэтми щигъэгъупщэщтыгъэп. К1алэр ащ фэдэ чэщ гьогу кьиным фэмыкъулаиным тещынахъау фэгумэк1ы. Ау адрэр, ишык1э кыхэгъэнагъэ фэдэу, ренэу ыужыы итыгъ.» [22:227] [5:216] Мы 1эхьэгъум имэхьэнэ зэхьок1ыгъэу ридзэк1ыгъ. Аш кыти1орэр: Ерстэм Шыу закъор щыгъупщэжыгъагъ. Ыгу кызэк1ыжыым чэщ гьогум емысагъэк1э шынагъ. Ау Шыу закъом иш ык1э 1атыгъэу Ерстэм готэу къак1ощтыгъэ.

Тембот тигъэльэгъунэу ш1оигъор сыди орэхъу фаеми гьогум зыдырищэжыагъэ к1алэр Ерстэм щыгъупшэрэп. Ар щыгъупщэныр Ерстэм иц1ыфш1ык1э еклурэп. Тыркубзэм кыти1орэр гузэжыогъу хэхьагъэ Ерстэм игъусэ щыгъупщагъ.

4.3.ЯЩЭНЭРЭ ПЫЧЫГЪУ

3

«Сыдэу щытми, адрэ зэримы1опхъэ пстэуми ахимыльытэу ежъ ышъхъэ фигдадэу, цыхъэш1эгъу лыягъэ кыфиш1ынк1э щыгугъыгъ. К1о, пшьашъэр,ежъ шъхъэк1о гукъанэу и1эмк1э, лыш1эжыым нэмык1эу зыщыгугъыжыи, зыфэежыи щымы1эу, ыпсэ хильхъанэу морад ыш1ыгъэу, ишъэф ц1ыф римы- гъэш1энэу, ишыпккъэу пыльыңри зыгорэм фэд. Ащ ишъэфэу ц1ыф римыгъэш- 1эштыр Ерстэм кыфызэ1уимыхыгъэк1и угу ебгъэнэу щытэп. Суандк1э Ерстэм сыда адрэ ц1ыфмэ зэрафэмыдэри! Ащ цыхъэ лыягъэ кыфимыш1ымэ мыхъунэу сыда

фишлагъери, сыда зэрэзэпхыгъэри. К1о, ежь Ерстэм ыгу зэрэ- фэхьугъэм фэдэу пшъашъэми ыгу кыфэхьугъэу ышлагъэмэ, цыхъэлыягъэ кызыэрэфимыш1ыгъэмк1э щыгусэнк1э хъуныгъи. Ау зэзакъо хъак1эу зэрэ1у-к1агъэм, зэзакъо зэрилъэгъугъэм нэмык1эу сыд азыфагу илбыгъ, ежь Ерстэм ыгу фильри сыдык1э фыхигъэщыгъ?

Ау Батым... Батым нахъ ныбджэгъугъэ шъыпкъагъэ кыфыри1энэу гугъагъэ. 1оф башэ азфагу дэмык1ыгъэми, зызэрэш1эхэрэр башэ мыхьугъэми, агу лъагъо зэфагъотыгъэу, шъыпкъагъэк1э зэгоуцагъэу ылытэгъагъ. Ныбджэгъугъэ хъалэлыгъэк1э 1офыр зытэтым хигъэгъозэгъагъэмэ, ежь пшъашъэмк1и нахъыш1угъ, джы тхъамык1агъоу къехъуулагъэр кыыригъэхъулэныеп. Зыгу е1агъэу, зыш1эри зымыш1эжырэ бзылъфыгъэм зыгорэ е1о ылуишь, ежь Батыми фэшъуашэр кыгуры1уагъэп. Батым хэукъуагъ...» [22:271] [5:259] Суанд ишъэф Батым кызыэримы1уагъэмк1э Ерстэм ащ ыгу ебгъэ. Мы 1эхъэм, ш1у ыльэгъухэрэмк1э Ерстэм ыгу зэрэмак1эр дэгъоу къе1уатэ, ау ар тыркубзэм хэтэп. Ерстэм ыгу ихъык1ырэм тыркубзэм еджэхэрэр щыгъуазэ хъурэп.

«Аби, джани зэхэмыш1ык1ынэу шэк1 къолэн зэмышъогъубэ къешэ-к1ыгъ.» [22:274] [5:261] Мы гуцы1эхыгъэр мэхъэнэнчъэ дэдэу зэдзэк1ыгъэ хъугъэ. Къы1орэр зи кыбгуры1уахэрэп.

6

«А лъэш1эжъ хъэлэ-балыкъым нэмык1 ц1ыф химыщэнэу, нэмык1 горэ-ми тхъамык1агъо кыфимыгъэтэджынэу, ежь ык1оч1э мак1эк1э и1оф зэрихъа жьынэу пытагъэ ыш1ыгъ. Шъхъэк1ошхо зи1э пшъэшъэ пагэм игъаш1э ащ щигъэт1ылынэу, нэмык1эу и1ахъ а дунаем хэмылбыжъэу ылытагъ.» [22:298] [5:284] Суанд игупшысэхэр къэзы1орэ 1эхъэр хэтэп. Ар зыхэмытк1э тыркубзэм еджэрэр Суанд мы 1офым сыд пае изакъоу фежъагъэми гуры1огъу фэхъурэп. Ык1и Суанд ыц1ыфшык1э тэрэзэу нэ1уасэ фэхъурэп. Зэрэбзылъфыгъэм емыплъэу илбыш1эжъ ыужъ ехъэ, ау а 1офым нэмык1 хигъэк1одэнэуи фаеп. Ежь и1оф ежъ ыгъэц1эк1эным ыужъ ит.

«Ау сьд рилон, сьд иамал. Зэрэзеклуагъэу, зэрэхэтыгъэм, тхьамыклагъуа бэу кьэхуулагъэм ауж сьд ьосэжъ, сьдынэклэ кьэплъынха, сьд уаси илэжьына. Шьхьаклом кьыхихэу, хьульфьыгъэ гусэгъэ тлэку Ерстэмы ыгу кьихьагъэми, угу ебгъэ хьунэп. Ау ахэри шыгъупшэжьын, зэрэхымэу кьэнэжьын. Гугъаплэмрэ насыпымрэ ащ хьоеу ьпэклэ кьэт, ежъ Суанд ары гугъапли зимылэжьэу, зигъаши уасэ имылэжьыр. Сьд рилон, сьдэу зыфишына? Ищыклагъэу хьумэ, емыхьырэхьышахэу ьпсэ кьурмэн фишын, а зыр арышгы илэжьыр. Ау ари ащ ищыклагъэп. Гущылэ лые ищыклагъэп, ситхьамыклаплэ серэс. Ар тлэку кьысщыгусэми, щлэхы дэдэу ыгу зэфэшлу хьужьын.» [22:299] [5:285] Суанд ежъ ьшхьэрэ Ерстэмрэ зытегупшысыхьэрэ мы лэхьэгур хэтэп. Ар хэмытымэ Суанд ежъ зэреплывжрэр гурылогъу хьурэп. Ышхьа кьырыклуагъэ тхьамыклагъор ежъ мыгъо зыфельэгужьы. Ерстэм зырипэсрэп. Ышхьэ кьырыклуагъэхэм пае уа- сэ имылэжьэу зельэгужьы. Ерстэм кьеггэгъунэ елошгы ыгу фирылхэр ригъа- шлэрэп. Кьэхуулагъэхэр ежъ илаж плонэу егупшысэ. А шэныжъ еплъыклэр Суанд ьшхьы иль. А уахьтэм бзыльфьыгъэм зерэплывхэрэри кьыуегъашлэ. Ау мы гупшысаклэр кьэзгъэлягъорэ лэхьагур тыркубзэм еджэрэм луклэрэп.

7

«Да бгъээзэжьынэу кьэбгъэнагъэр? Сэ нахьыпэм сыкьызэклом, зэпэрож кьээзэкхэм язэхэтыклэу сызхэплвагъэмклэ, яшызакъо нэмыклэу, зи унагъуи мылкъуи апылэу слъэгъугъэп, _кьылуагъ Ерстэм._ Ори ащ зыклэ уащыщ ны- ла! » [22:303] [5:288] Гущылэхуыгъэр зыгорэ фэдэу зэридзэклыгъ. Тыркубзэм еджэрэм зи кьыгулорэп ыкли, сыда мыщ ьлорэр, регъало еджаклом. Тыркубзэр джыри адыгабзэклэ кьэплэожьмэ: Да бгъээзэжьынэу кьэбгъэнагъэр? Сэ сшлэрэ Зэпэрож кьээзэкхэм яшызакъо нылэп узэхьопсэнэу ялэр. Яунэхэри, яунагъохэ- ри а фэдизэу уфэенэу зыгорэп, ьлуагъ Ерстэм.

«...хьэнцэгущэм клэрышлагъэм фэдэх...» [22:311] [5:297] Гущылэхэр тыркубзэм хэтэп. Адыгэ культурэм хэт 'хьанцэгущэр' нэклубгъо члэгъым имэхьэнэ члэтхагъэу зэридзэклын фэягъ.

«Уилэми, уиунагъуи, уишгъэфи сэ сыхэгъуазэ хьуштэп ныла!» [22:311] [5:297] Мы гуцылэхуыгъэм кытрэ гые гупшысэр тыркубзэм зэблэхъугъэу хэт. Тыркубзэм зэрэхэтыр: уилэми, уимылэми о уишгъэфхэр сэ сшэн фэягъ.

‘Джэгу машор’ нысэщэ джэгу фэдэу зэридзэкыгъ. ‘Джэгу машор’ унагъо зэрэхъужыгъэхэм исимбол. [22:312] [5:297]

«Пшгъашгъэм ышгъхъэ лофи зышлуихыгъахэу кычлэкымэ, ащыгъум ежъ сьдэу зыкыигъэлэгъошт_ кыызхимгъэщыныр иллыгъэ кыхына?» [22:319] [5:303] Ерстэм ыгу зыгъапэхэрэ мы гупшысэхэр тыркубзэм хэтэп. Ащыгуми тыркубзэм еджэрэр Ерстэм игузэжъогъу диугощышурэп.

«Етланэ укытэ нэплэедзыхи хэмылгъэу шгъхъэ лэтыгъэ нэгуихыгъэу, шлушлэмрэ гуфэбагъэмрэ ынэгу кыкылыдыкылу Ерстэм кьеклоллагъ.» [22:320] [5:305] Мы пычыгъори имэхъэнэкылэ зэблэхъугъэу зэридзэкыгъэмэ ащыщ. Укытэзэ Ерстэм кьеклоллагъ, ело.

Тыркубзэм едзэкыгъэм ыпшгъэкылэ кьэтыгъэмэ янэпэмыкылу хэукъуагъэхэри, фэныкыуагъэхэри илэх. Лэхъэшхоу е зэрэпараграфэу зэрымьдзэкыгъэхэмрэ, мэхъэнэр лае дэдэу зэблэзыхъугъэхэмрэ нахъ кыыхэгъэщыгъэ хъугъэ мы лэжымы.

Мыхэмэ янэпэмыкылу мыщ фэдэ фэныкыуагъэхэри илэх тыркубзэм едзэкыгъэм:

1) Загъорэ гуцылэхуыгъэхэм ямэхъэнэхэр зэрехъокы.

2) Гуцылэ пэпчэу зэридзэкынынэу зыпыль гуцылэхуыгъэхэми ямэхъэнэкылэ тыркубзэм тефэрэ гуцылэхэр кыыхырэп. Гуцылэм пае; ‘чан’ гуцылэр тыркубзэм нэхъыбэм цыфым пае егъэфедэ, ау Енэмыкыо шым пае егъэфедэ. Ари тыркубзэм еклурэп.

3) Гуцылэхуыгъэхэр фэныкыуагъэ ялау зэрэридзэкылэрэм кыыхэкылу мэхъэнэхэр зэтефыгъэ мэхъу. Батым иш пае кылорэ гуцылэхуыгъэр мыщ шысэ техыплэу фэхъу: ‘Ежъ шымэ ямышлыкылэмэ, ямышлыкылаци ерэл слуи фэсыу-

сыгь.' гущылэухыгээр 'Сиш ыцлэ нэпэмыклмэ яшымэ яцлэ фэдэу орэмыхьу слуи фэсыусыгь.' ело.

4) Романыр зэрэщытэу кьапштэмэ имэхьанэ зэблимыхьоу, романым фэныкьуагьэ фэхьуштэп ылоу зэгупшысэрэ параграфхэр зэридзэклыгьэп. Ау мыхэр романым фэныкьуагьэ фэхьух.

5) Адыгэмэ япсэуклэ кьэзылуатэрэ чыплэхэр тыркубзэм дэгьоу едзэ-кыгьэ хьугьэп. Зышхьэщыригьэхыгьэу фэдэ хьугьэ. Адыгабзэклэ тхыгьэ тхылбым мыхэр лупклэу, псычэрым фэдэу кьызэклэлъыклоу кьегьэлыагьо. Ау итыркубзэ тлэклу мышьу хьугьэ.

6) 'Джэгуаклом' фэдэу адыгэ культурэм хэт гущылэхэр нэклубгьо члэгьым имэхьэни чытхэзэ зэрзэрымьдзэклыгьэм кьыхэклэу тыркубзэм едзэклыгьэм еджэрэмклэ адыгэ культурэм нэлуасэ фэхьунклэ фэныкьуагьэ фэхьу.

7) Тембот идунэе еплъыклэ пщырэ оркьэрэ иджагьу. Мыр тхылбым на-фэу кьыхэщы. Пщырэ оркьэрэ кьызщилотэрэ чыплэхэм уеплъымэ ахэр изэри-джагьор, ахэр кьилуатэ зыхьуклэ кьыхихырэ гущылэхэмкли, икьэлота клэкли кьыуегьэлыэгьу. Еджакломи ащ дыригьащтэу пщырэ оркьэрэ иджагьо мэхьу. Ащ фэдэ кьэлотэклэ лазагьэрэ кьэлотэклэ дэхагьэрэ тыркубзэм хэтэп. Рома-ным хэль лэдэбатыр тырку еджаклом луклэрэп. Кьэлотэклэ дахэхэр е зэридзэкл-рэп е икьун фэдизэу зэридзэклрэп. Загьорэхэри клэклэу зэредзэкли.

8) Едзэджаклом музыкэм ехьылагьэ гущылэхэр зэрымьдзэклэу кьыгьэнагь. Суанд пщынэ кьызеорэ чыплэхэр...

9) Характэрхэм яцлыфшыклэ ехьылагьэу, еджаклом убытыплэ фэхьун фэдэ лэхьэхэр зэридзэклыгьэп. Ащ кьыхэклэу тыркубзэм еджэрэмклэ характэр-хэм яцлыфшыклэ зэрэщытыр ныкьоу кьагурэло. Хьатыу тэрэзэ кьызэрымьло-тагьэм кьыхэклэу Ерстэм ипыйи ежь епэсыгьэу зэрэщытыр, зэрэмытлырыр, зэрэлыхьужьыр кьыгурылорэп еджаклом.

10) Романым еджэрэмклэ, фэныкыуаггэ мыхьунэу зэгупшысаггэ пычыгьохэр зэридзэклыггэп. Ерстэм Шыу закьо ыужь зыщифрэ пычыгьухэр зэридзэклыггэп. (Ятлонэрэ пычыгьу 12. 1эхьэгьу)

11) Хьэйуаныцлэхэр, уцмэ ацлэхэр, нэпэмыкл ламэ-псымэмэхэм ацлэхэр тэрээу зэридзэклыггэп:

Кьырым шыр-арап шы, пхьэуатэр-кьэггаггэ, махьщэр-шыды, анахьыжьыр-анахьыкл, бггэжьыр-кьолэжь, баджэр-бэдж, чьыгаер-кьуанцэ, уцонклэ шынагьоу-гупшысэм хихьаггэр... елошь зэредзэклы. Ащ нэмыклэу романым илэхьэгьумэ ащыщ, тырку кьэрэлыгьом щыщ горэм ыцлэ тыркубзэм кьыхэклыггэу кьыпаггэуцаггэ 'бей' гущылэри бай елошьы зэредзэклы амакьэклэ зэтефэшьы.

12) Итыркубзэкли мэхьэнэ кьэзымыгьотыггэ гущылэухыггэхэри хэт тыркубзэм едзэклыггэм.

13) Джэгуклэхэм ашышэу 'шьозехьэр' тыркубзэм хэтэп. 'кьэлат' зыфилорэ лашэри тхылгыр еухыфэу 'аркьэн' ылуи зэридзэклыггэ тырку еджакломклэ мы чыплэхэр гурылогьошлу хьурэп.

22) Псэггэеон пае аггэпсыггэ чыплэхэри тыркубзэм тэрээу едзэклыггэ хьуггэп. Гущылэм пае; шабзэклэ оштхэм ачыплэ, шхончклэ ошт- хэм ячыплэ нахь чыжьэу аггэпсыггэу ело.

5. KİTAPTA GEÇEN ATASÖZLERİ/ ТХЫЛЫМ ХЭТ АДЫГЭ ГУЦЫЛЭЖЪХЭР

5.1. ATASÖZLERİNİN TÜRKÇE ÇEVİRİDE YER ALIŞ ŞEKLİ/ ГУЦЫЛЭЖЪХЭР ТЫРКУБЗЭКІЭ ЗЭДЗЭКІЫГЪЭМ ЗЭРЭЩЫХЪУХЭРЭР

Адыгэм идунай инэу кызылотыкырэмэ ащыц гуцылэжъхэр. К1эрэщэ Тембот зэк1э ытхыгъэмэ гуцылэжъхэр инэу ащегъэфедэх. Романэуи «Шыу закъом» гуцылэжъмэ ч1ыплэшхо щаубыты. Л1эшлэгъу пчъагъэмэ къапхырык1ыгъэу гупшысэ псыхъагъэхэр кызылотыкырэ гуцылэжъхэр сыд фэдэрэ лъэпкыи егъэфедэ. Гуцылэжъхэм бзэр дэгъоу зытетым тетэу къагъанэ ык1и гупшысэк1э амалэу лъэпкъым кыырихъак1ыгъэр къаушыхъаты.

Гуцылэжъхэр зэдзэк1ыгъуаеу щытых. Романэу «Шыу закъу» тыркубзэм илты зэхъуми гупшысэхэр зыхэк1одык1ыгъэ къэлуак1эхэри кыыхэфагъэх.

К1эрэщэ Тембот икьэлэмыпэ кыпык1ыгъэу Енэмыкьо Мэулыт Аталай тыркубзэк1э зэридзэк1ыгъэ тхылъэу «Шыу Закъу» хэт гуцылэжъхэр кыыхэщыпык1ыгъэу ыхэк1э къэтыгъэх. Гуцылэжъхэр язэдзэк1ык1э ык1и ямэхъэнэк1э тыркубзэм кызыэритыгъэр гуцылэжъ пэпчъэу уплэклугъэ хъугъэ.

Гуцылэжъэу тхылъым хэтхэм ихэтык1эрэ тыркубзэм ихэтык1эрэ гуцылэжъ пэпчъэу зэгъэпшэгъэмэ къахэк1ырэр ыхэк1э ч1этхагъ. Гуцылэжъмэ загъорэхэр имэхъэнэк1э кыырилотык1ыгъ, загъорэхэр гуцылэ пэпчъэу зэридзэк1ыгъ, загъорэхэми адыгабзэм хэт гуцылэжъым имэхъэнэк1э тефэу тыркубзэм хэт гуцылэжъхэмк1э зэридзэк1ыгъ, загъорэхэри мэхъэнэуи гуцылэжъэуи зэтемыфэу зэридзэк1ыгъ, загъорэ гуцылэжъхэри зэдзэк1ыгъэп.

Мэхъэнэк1э тефэу кыырилотык1ыгъэхэр: «Инхэр зыпылгыр цык1ухэм япк1ыхъ», «Блэ зэуагъэр аркъэным щэштэ», «Цыф зыщымылэгъужьын тхэ уехъ», «Т1эсхъап1э зыфэмыхъу цыф хъурэп», «Нэк1э зэ зытеплэрэм фэш1оу шыуашэр фегъэчъы», «Мыхъумэ зэрэхъоу шы», «Джэгузэрэ гыжыгъэ», «Тхамык1агъоу къэблагъэрэр гум зэхеш1э», «Ыгу илгыр ыбзэгупэ тель», «Гузажъорэр ш1обэш1эх», «Ш1у зылэгъурэр гусэрыл», «Шъэфэу нэбгырищ зэдаш1эрэр шъэфы хъужьэрэп»...

Адыгабзэ хэт гуцылэжъым имэхъэнэк1э тефэу тыркубзэм хэт гуцылэжъхэмк1э зэридзэк1ыгъэхэр: «Лыгъэ мак1эм рыкьэйрэр, лыгъэшхом

лгылэсышъуцтэп», «Цыфмэ кыбдамыльэгъуцт шхыни, шъуаши, бгъахы блэжы сыд апкIа», «Унэхъуцтым гуащэ къешэ», «ШъхъакIор зыфэмыщэчырэр ишъхъакIо текIодэжы», «Умыуцумэ кыиуцукI улукIэн», «Чыр зэгози дэфагъ», «Шъхъадж икIуапIэ икIодыжыпI»

Зэтемыфэу зэридзэкIыгъэхэр: «Зэогъум шышъхъэ мыгъаз», «Е улын е улIэн», «Мэзрэ чэщрэ уишгъэф шымылу», «Лэгъупыжъ ипщыпIэ шъхъал», «МышкIу ифэн джанэ кысфахъ», «Сулыкъу из аргъоилърэ, щыбзэ из псынэпсрэ кысфахъ»

Гуцылэ пэпчэу зэридзэкIыгъэхэр: «Оркъхэр, цыфмэ захэтым, оркъ хэбзэ закIэх, мэзым зыхэтым, тыгъужых», «Ижыгум зихьэрэм, пщэгъо корэнэу мэуцу», «Къыуаджэрэм дэжъ кIо», «Гугъэрэ шъэфрэ зимылэ щылэп», «Зэфэмыдэ зэдашъорэп, зэмышъогъу зэрэщэрэп», «Гурэ гурэ лъагъо зэфыхачы», «Зыгорэм ишгъэфэу уигъэшIэнэу зыфэмыер зэбгъэшIэнэу упымыхъ», «Зимылъку атыгъугъэрэ зишгъэф аIотагъэрэ гуцэфэшIылэ мэхъу»

Тыркубзэм хэмытхэр: «Хъадэм узэу хэлъыр хэкIыжы», «Нэрэ Iэрэ азфагу», «Удэпльыемэ палор пшъхъарэзы», «ЗыхамыIо сипэлэшху»...

Тыркубзэм хэмытхэр зыхэт параграфыр зэдзэкIыгъэ зэрэмыхъугъэм пае хэтэп.

Гуцылэжэу хэтмэ зырызэу яплыгъэн фаемэ:

Ихэр зыпылгыр цыкIухэм япкIыхъ: мы гуцIыжыр гуцылэ пэпчэу зэридзэкIыгъэп имэхъэнэ кыриIотыкIыгъ.

Лыгъэ макIэм рикъэйрэр, лыгъэшхом лгылэсышъуцтэп: гуцылэжэу ыкIи имэхъэнэкIи тефэу зэридзэкIыгъ.

Оркъхэр, цыфмэ захэтым, оркъ хэбзэ закIэх, мэзым зыхэтым, тыгъужых: гуцылэжэу ыкIи имэхъэнэкIи тефэу зэридзэкIыгъ.

Зэогъум шышъхъэ мыгъаз: гуцылэжэуи ыкIи мэхъэнэкIэуи тэрэзэ зэдзэкIыгъэ хъугъэп. 'шышъхъэ мыгъаз' гуцылэм кыкIрэ лыхъужыгъэр тыркубзэм едзэкIыгъэм кыгъэлъагъорэп.

Е улын е улIэн: 'лIэными лыгъэ хэлъ' ыуи зэридзэкIыгъ апэрэм, етIанэрэ къэлогъуми имэхъэнэкIэ тефэу зэридзэкIыгъэп. Тыркубзэм хэтым ыIорэр 'узэон фэе ухъумэ е улIэн е бгъэлIэн'

Блэ зэуагъэр аркъэным щэщтэ: блэ кыуаомэ аркъэным ущыщынэн ыIуи зэридзэкIыгъ.

Цыф зыщымыльэгъужьын тхьэ уехъ: гущылэжъ фэдэу кымылоу мэхьэнэкӀэ зэридзэкӀыгъ. Имэхьэни кьегъоты.

Цыфмэ кыбдамыльэгъушт шхыни, шьуаши, бгъэхьы блэжьи сыд апкӀа? : цыфмэ кыбдамыугощышт шхыным, шьуашэм, блэжьиным сыд епшлэщтыр ело тыркубзэм.

Мэзрэ чэщрэ уишьэф щымылу: ‘нэмыкӀым зэхыхынэу узфэмые уишьэфхэр хьакӀэщым кыщылуат’ ылоу зэрэдзэкӀы. Тхылъыми шьэф луапӀэу хьакӀэщ ело, ау ай зыфилорэ хьакӀэщыр хьакӀэш зэгъокӀыр ары.

Унэхьуцтым гуащэ кьещэ: ‘тхьэм бэлахьэ зытирильхьагъэмэ гуащэ кьащэ’ ылуи зэридзэкӀыгъ.

ТӀэсхьапӀэ зыфэмыхьу цыф хьуреп: имэхьэнэкӀэ еклоу зэридзэкӀыгъ.

НэкӀэ зэзытеплэрэм фэшлоу шьуашэр фегъэчъы: имэхьэнӀэкӀэ еклоу зэридзэкӀыгъ.

ШьхьакӀор зыфэмыщэчырэр ишьхьакӀо текӀодэжьи: имэхьэнэкӀэ тыркубзэм еклоу зэридзэкӀыгъ.

Ижыгумзихьэрэм, пщэгъо корэнэу мэуцу: гущылэ пэпчэу зэри дзэӀыгъ.

Умыуцумэ кьиуцукӀ улукӀэн: имэхьэнэкӀэ тэфэу тыркубзэм хэт гущылэжькӀэ зэридзэкӀыгъ.

Кыуаджэрэм дэжъ кӀо: гущылэ пэпчэуи, мэхьэнэкӀэуи еклоу зэридзэкӀыгъ.

Хьадэм узэу хэльыр хэкӀыжьи: мы гущылэжьыр тыркубзэм хэтэп.

Мыхьумэ зэрэхьоу шы: ‘сыд фэдэу еклуми ащ фэдэ шы’ ылуи зэридзэкӀыгъ.

Джэгүзэрэ гыжьигыгъэ: ‘джэгүрэ тетэу гыжьиырэ сабиймэ афэдэу’ елошь тыркубзэкӀэ зэдзэкӀыгъэм.

Лэгъупыжъ ипщыпӀэ шьхьал: ‘лэгъупэжъ ихьакӀэщ’ ылуи зэридзэкӀыгъ.

Чыр зэгози дэфагъ: имэхьанэкӀи, игущылэ пэпчьики мы гущылэжьиым фэдэу тыркубзэми хэтышь ездэкӀакӀоми ар ыгъэфедагъ.

ТхамыкӀагъоу кьэблагъэрэр гум зэхешӀэ: ‘цыфмэ ягурышӀэхэр шьыпкьэкӀэ сенэгуе’ ылуи зэридзэкӀыгъ.

Нэрэ лэрэ азфагу: тыркубзэ зэдзэк1ыгэм хэтэп мы гуцылэк1эр. Имэхэнэк1эу тефэу тыркубзэми хэт ащ фэдэ гуцылэк1эр, ау ар ыгьэфедагьэп.

Мышк1у ифэн джанэ кьысфахь: ‘кьуанцэ чьыг зыщильэшгунэу джанэ сфай’ е1ошь зэредзэк1ы

Сулыкьу из аргьоилтэрэ, щыбзэ из псынэперэ кьысфахь: мы гуцылэми ыныкьо зэридзэк1ыгьэп. ‘Щыбзэ из псынэ псыр кьысфахь’ зыфилорэ лэхьэгьур ары зэридзэк1ыгьэр.

Игу ильыр ыбзэгупэ тель: мы гуцылэжьыр имэхэнэк1э кьырилотык1ыгь.

Гугьэрэ шьэфрэ зимылэ щылэп: гуцылэ пэпчэу зэридзэк1ыгь.

Зэфэмыдэ зэдашьорэп, зэмышьогьу зэрэщэрэп: гуцылэ пэпчэу ык1ы имэхэнэк1и тефэу зэридзэк1ыгь.

Удэплыемэ палор пшгьхарэзы: лэгагьэм иинагьэ кьэозгьаш1эрэ мы гуцылажьыр зыхэт параграфыр зэридзэк1ыгьэп.

Зыгорэм ишьэфэу уигьэш1энэу зыфэмыер зэбгьэш1энэу упымыхь: гуцылэ пэпчэу ык1и мэхэнэк1и тефэу зэридзэк1ыгь.

Зимылкьу атыгьугьэрэ зишьэф а1отагьэрэ гуцэфэш1ылэ мэхьу: имэхэнэ ымыгьэк1одэу зэридзэк1ыгь.

Шьэфэу нэбгырищ зэдаш1эрэр шьэфыхьужьэрэп: имэхэнэ кьырилотык1ыгь.

Шьхьадж ик1уап1э ик1одыжьып1: имэхэнэк1э мы гуцылэжьым тэфэрэ гуцылэжьк1э зэридзэк1ыгь.

Гурэ гурэ льягьо зэфыхачы: имэхэнэк1и гуцылэ пэпчьык1и кьызэрэу-бытэу зэридзэк1ыгь.

Гузажьорэр ш1обэш1эх: имэхэнэ кьырилотык1ыгь.

Зыхамыло сипэ1ошху: мы гуцылэжьым ыныкьу тхылъыми хэтыр. Гуцылэжьыр: ‘зыхамыло сипэ1ошху тэджи пчэу1угьэ’, ау мы гуцылэжьыр зыхэт пычыгьор Тыркубзэм едзэк1ыгьэм хэтэп.

Ш1у зыльэгьурэр гусэрыл: мэхэнэк1э кьырилотык1ыгь мы гуцылэжьыр.

6. SONUÇ/ ЗЭФЭХЬЫСЫЖЬ

Мы клэух зэфэхьысыжьым кьыхэдгээцы тшлоигьу темэу тштагээр – Адыгэ тхэклошхоу Клэрэщэ Тембот ироманэу «Шыу закьу» адыгэм идунай зыфэдэр рышлэнымклэ анахь зишлуагьэ кьэклошт тхыгьэхэм зэрэщытыр.

Клэрэщэ Тембот зэклэ ищылэныгьэ зыфитыгьэр ильэпкь итарихь кьыгьэлэгьоныр, адыгэмэ япсэуклэ-зэхэтыклэ философиёу хэлъыр кьытигьэшлэныр ыкли жэбзэ дахэу алульыр губзыгьэу зэрэщытыр арых.

Романэу «Шыу закьор» зэклэмэ анахь роман гьэшлэгьонэу я 70-рэ ильэхсэм XX- рэ лэшлэгьум адыгэмэ кьахэхьагьэмэ ащыщ. Сыда плэмэ адыгэ тарихьым кьызэлурыхыгьэу джыри бэ хэтыр. Художественнэ гупшысэклэ лээш зылэклэль тхэкло-классикым ар ыгьэцэклэнэу пшээрль зыфишлыжыгь ыкли кьыдэхьугьэу тэлытэ.

Тэ тилофшлагьэклэ кьыхэдгээцымэ тшлоигьуагь адыгэм идунай художественнэ псалэклэ кьыгьэлэгьуклыгьэ Клэрэщэ Тембот зэришыгьэр. Тэ тишлэш кьызэрехьыгьэу лэхьэ-лахьэу гошчыгьэхэу щылэныгьэм игьэпсын (Клэрэщэ Тембот кьызэритрэмклэ) адыгэмэ лэф зэрадашлагьэр кьыхэдгээцыгь. Умыгьэшлэгьон умыльэклынэу адыгэм ифилософиё епхыгьэу тхыльыр зэрэщытыр кьэтыушыхьаты тшлоигьуагь.

Амалэу тэ тлэклэлыхэмклэ тигупшысэхэр кьитлотыклыгь, романым кьыхэхыгьэ текстыхэмклэ кьэтыушыхьатыгьэх. Мы романым итекстхэм узлапашэу, зэгьээфагьэу, бзэ дахэу зэрэтхыгьэхэм яхьатырклэ тэри тымыукьоу ащклэ тигупшысэхэр кьэдгьэпытэжыгьэх.

Романэу «Шыу закьор» тыркубзэклэ зэрэщылэм имэхьанэ лээшэу инэу кьычлэклыгь. Зэгьэпшэнхэр тшыгьэх. Тиепльыклэхэри кьэтлошгьугьэу тэлытэ.

Зэдзэклыным иамалхэр гьунэнчэхэп. Оригиналымрэ зэдзэклыгьэмрэ зызэбгьапшэхэклэ гульымытэн плэжкыштэп зэдзэклыгьэ текстыр нахь тхьамыклэ зэрэхьурэр. Сыда плэмэ сьд фэдэрэбзи пштэмэ ежьым ихэбзэ-гупшысэклэ-кьэлуаклэхэр шьхьафых, зэтегьэфэгьуаеу щыт зыгупшысэ купклэ мэхьанэхэр. Ау щытми, дунэе литературэр зэрэтшлэрэр зэдзэклыным иамалэу щылэхэм яхьатырклэ ары.

Мы лэф шлагьэм унэу тинэлэ зытетьдзагьэр адыгабзэ текстымрэ тыркубзэ текстымрэ зэдгьапшэзэ адыгэм идунай зэдзэклыгьэм кьызэрэщылыагьорэм шыклагьэ илэхэр кьэдгьэлэгьонэу ары.

Текститур зэбгъапшэмэ, тыркубзэкIэ зэдзэкIыгъэм оригиналым фэдэу къэлэокIэ дахэ иIэп.

Пычыгъо пычыгъоу бзитIукIэ тхыгъэр зэдгъапщэ зэхъум къэнэфагъэр зэдзэкIыгъэм адыгэм идунай кыыригъэлъэгъукIы зыхъукIэ шыкIагъэхэр зэрэфэхъугъэр ары.

Загъорэ гушыIэ ухыгъэхэр имэхъэнэкIэу шъхъафэу зэдзэкIыгъэ хъугъэ. ГушыIэ пэпчъэу зэдзэкIыгъэ гушыIэухыгъэхэмэ ахэт гушыIэхэр тыркубзэу имэхъэнэкIэ тефэрэ гушыIэхэмкIэ зэдзэкIыгъэп. «Чан» зыфилорэ гушыIэм тыркубзэкIэ чан, лэжъакIу фэдэу мэхъэнэ зэфэшъхъэфхэр иIэх. Тыркубзэм зэдзэкIыгъэм мы гушыIэр лэжъакIу ыIуи зэридзэкIыгъ.

ГушыIэухыгъэхэр шыкIагъэ иIэу зэрзэридзэкIыгъэм кыыхэкIэу мэхъэнэхэр зэхъокIыгъэ хъугъэ: Батым иш пае ыIорэ «Ежъ шымэ ямышIыкIэмэ, ямышIыкIацIи ерэл сIуи фэсыусыгъ» зыфилорэр « сиш ыцIэ адырэмэ яшымэ яцIэ фэдэу орэмыхъу сIуи фэсыусыгъ»

Романым зэрэщытэу уеплымэ шыкIагъэ фэмышъунэу зыфилуагъэ параграфхэр зэридзэкIыгъэп. Ерстэм 'Шыу закъо' ыужь ыфы зэхъум кыкIухъэгъэ чыпIэхэр зэридзэкIыгъэп. ЗэримыдзэкIыгъэ пычыгъохэр тыркубзэкIэ зэдзэкIыгъэм шыкIагъэ фэхъу.

Адыгэ культурэм ехылаIагъэ гушыIэхэм ямэхъэнэхэр нэгубгъо чIэгъым чIэтхагъэу пщы, оркъ, тещэрыпI еIошгъы зэримыдзэкIэу зэрэщытэу къеты ау джэгуакIор ащ фэдэу кытырэп. ДжэгуакIори чIэгъымкIэ имэхъанэ къэтыгъэу зэрэщытэу ытхыгъэн фэягъ. Ар зэримышыгъэм пае адыгэ культурэм хэт джэгуакIор тэрэзэу къэтыгъэ хъугъэп.

Тембот пщы, оркъ купыр иджагъу ар тхылъыр зэрэщытэу къапщтэмэ нафэу кыыхэщы. Ахэр кыIуатэ зыхъукIэ кыыхихырэ гушыIэхэмкIэ, ыIотакIэкIэ олъэгъу. ЕджакIоми ащ дыригъэщтэзэ пщы, оркъхэр иджагъо мэхъу. Ар кыызхэкIрэр тхакIом икьэлотэкIэ Iазагъ, ытхырэмэ ахилъхэрэ Iэдэбатыр, илексикэ ибаиныгъ. ТыркубзэкIэ зэдзэкIыгъэм ащ фэдизэу зыхиугъашIэрэп. Мыщ фэдэу къэлотэкIэ дахэхэр зыхэт пычыгъохэр е зэдзэкIыгъэп е шыкIагъэ иIэу зэдзэкIыгъ е кIэкэу зэдзэкIыгъ.

ЕджакIом тхылъым хэт характерхэм яцIыфшыкIэ кыгурызгъалорэ пычыгъохэр зэдзэкIыгъэ хъугъэп. Ащ кыыхэкIэу зэдзэкIыгъэ тхылъым еджэрэ еджакIом характерхэм яцIыфшыкIэ кыгурыIорэп. Ерстэм ыкIуачIэ къэзгъэлягъорэр ыпый Хьатыу ыкIуачI. Ау Хьатыу къэзыIуатэрэ чыпIэхэр

тэрээу зэдзэклыгээ зэрэмыхьуггэм кыыхэк1эу Ерстэм ыц1ыфш1ык1и еджак1ом гуры1орэп.

Анахьауи гущы1эжхэм ямэхэн кьэтыггуае хьуггэ. Сыда 11омэ: гущы1эжхэр адыгэм идунай кыыхэхыггэ шыпкьэхэу бзэмк1и гупшгысак1эмк1и щытых льэпкь акьылым исауггэтэу. Арыти мэхьанэ шгыпкьэр кьэтыггуаеу щыхьуггэ.

Льэпкь пэпчь икультурэ ехьылааггэу гущы1эжхэр и1эх. Гущы1эжхэм язэдзэклын кьин зэрэхьурэр гуры1оггу. Тыркубзэм едзэклыггэ романым хэт гущы1эжхэм язэдзэклык1э тыхэпльаггэ. Ащ кыыхэтхыггэхэр: загьорэ гущы1эжхэр имэхьанэ кьыри1отык1ызэу зэридзэклыггэ, загьорэ гущы1эжхэр гущы1э пэпчэу зэридзэклыггэ, загьорэ гущы1эжхэри тыр-кубзэм хэтэу имэхьанак1э зэтефэрэ гущы1эжхэмк1э зэридзэклыггэ.

Тэ мы текстит1ум талгыплээнэу кык1ыхэтхыггэр адыгабзэм иамалхэр, илексикэ зэрэбаим тына1э тетыдзэнэу ык1и бзэм изэггэш1энк1э мы текстит1ум изэггэпшэн амалыш1оу зэрэщытыр кьэтыушыхьатыныр ары.

Анахьэуи, адыгэ литературэм иклассикэу К1эрэщэ Тембот ыбзэ ибаиныггэ нэрыльэггу кьэтш1ыггэ. Ащ итхыльхэр кьэбар кьэлотэным кьыщыуцухэрэп, ахэмэ адыгэм идунай зыфэдаггэр, джы зыфэдэр ык1и зыфак1орэр кьыуаггэльэггуным фэлажьэх. Тхэк1ошхом ищы1эныггэрэ иггэхьаггэхэмк1э кьыушыхьатыггэ адыгабзэм ибаиныггэр. Мы бзит1умк1и щы1э романэу «Шыу закьу» адыгэм идунай икьоу кьыраггэльэггук1ыггэу тэлытэ.

Зэфэхьэсыжкым хэдггэунэфык1ымэ тш1оиггэр адыгэ класикэу тхак1оу К1эрэщэ Тембот куоу ык1и дахэу адыгэм идунай кьыггэльэггэуаггэ. Адыгэ щы1эк1эм и1энсиклопэдэу плытэнэу щыт. Гупшгысэмрэ жабзэмрэ дахэу щызэггэклуггэу адыгэм идунай уапашьхэ кьыреггэуц1о. Адыгэ ц1ыфым ихарактэрэу а лэш1эггэу япш1ык1уенэрэ лэш1эггэу кыыхэхыггэ кьытыггэр зэмыхьок1ыггэ фэдэу гум кьынэсы.

Зэрэдунаеу1эдэбият зэдзэклынхэр аш1ы. Ар уцуггэ 1оф, ау зэдзэклыным и1оф бггэцк1эн зыхьук1э ащ инэу уфэлэпы1эсэу бзит1ури дэггу дэдэу пш1эу льэпкь шьэныр психологир кьыбгуры1оу щытын зэрэфаер хэтк1и нафэ. Мы 1оф ш1аггэмк1э ар нафэ кьэтэш1ы. Адыгабзэм хэш1ык1 ин фиу1эн зэрэ - фаер кьэнафэ.

Мы романэу «Шыу закьор» зэк1э тырку диаспорэм зэльаш1эным пае а
лэхъанэу кызыщыдэк1ыгэм инэу ищык1агъэу щытыгъ тыркубзэк1э зэдзэк1ы-
ныр. Енэмыкьо Мэулыди а 1офыр зэшъу1ихыгъ. Мыр япэрэ 1оф щ1агъэу
мэхъу.

Тэ мы тез 1оф ш1агэмк1э тиш1уагъэ кьэк1онэу тэльытэ кыыхэдгъэщы-
гъэ фэныкьуагъэхэр ык1и хэукьоныгъэхэр ят1онэрэ тыркубзэ тедзэгъу аш1ы-
жъын хъумэ.

KAYNAKÇA/ ЛИТЭРАТУРЭР

1. Ayvaz G. (2013) Sözcükler, Söz Öbekleri, Deyimler ve Atasözlerinin Çevirisi ve Çeviri Eylemine Etkisi. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*. 2, 211-221
2. Baykan A. Sosyal-Kültürel Faktörlerin Çevirideki Rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14, 177-197
3. Bella, A, Hotko, S (2008). *Çerkesya 'Ada' Uygarlığı*. (Çev. Orhan Uravelli) Ankara: Birlik Matbaası, Kaf-Dav Yayınları
4. Beztorov, R (2009). *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, (Çev. Orhan Uravelli) Ankara: Kalkan Matbaası, kaf-Dav Yayınları
5. Ç, Tembot. *Tek Atlı*. (Çev. Mevlüt Atalay) Ankara: Kuzey Kafkasya Halk Kültür Derneği Yayını
6. Ersoy H. (2011). Çevirinin Üst Alan ve Alt Alan Adlarının Terminoloji Kuralları Açısından İncelenmesi. *Dil Dergisi*. 151, 036-052
7. Hotko, S (2011). *Çerkeslerin (Adigelerin Tarihi)*. (Çev. Orhan Uravelli) Maykop
8. Kadir Natho, (2009). *Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler*. (Çev. Ömer Aytek Kurmel) Ankara: Kalkan Matbaası, Kaf-Dav Yayınları
9. Kaya, Y (2015) *Çerkesler Tarih – Mitoloji – Gelenek* (1. Basım), İstanbul: Dahi Yayıncılık
10. Kızıltan, R. (2001) Tarihte Çeviri *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 41 (1), 037-068
11. Komissarov, V.N. (2016) Çeviride Dil ve Kültür: Paydaş mı Yoksa Rakip mi? (Çev. Mehmet İli) *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (1) 091-102
12. İzzet, M, Ç, Y, (2009). *Kafkas Tarihi*. (Çev. Fahri Huvaj) Ankara: Kalkan Matbaası, Kaf-Dav Yayınları
13. Nalcioğlu A. U. (2015) Edebi Eserlerde Çeviri Sorunları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 55, 01-09
14. Namıtok, A (2003) *Çerkeslerin Kökeni*. Ankara: Kaf-dav Yayıncılık
15. Polovinkina ,T.V (2007) *Çerkesya, Gönül Yaram*. (Çev. Orhan Uravelli) (1. Basım), Ankara: Kaf-dav yayıncılık
16. Serbes, N, (2016) *Benim Yolum Xabze*. Ankara: Phoenix Yayınevi
17. Taş, S. (2017) *Kültürel Unsurların Çevirisi ve Çeviri Stratejileri*. Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. 5 (10), 01-014
18. Yalçın P, Büyüksaraç Z (2017). *Atasözü ve Deyim Çevirilerinin Mona Baker Çeviri Stratejilerine Göre İncelenmesi*. 5 (4), 817-829
19. Абу,Ш (2010) *Адыгэ Фольклор* (1. Basım), İstanbul: Nart Yayın
20. Адыгэ литературэм и тарихъ, Мыекъуапэ,
21. Адыгэ республикэм итхаклохэр.- Мыекъуапэ, 2004.
22. К1эрэщэ Тембот. Шыу закъу.- Мыекъуапэ, 2002.

23. Псалъ : 1(4) (2003) Мыекъуапэ
24. Псалъ : 3(6) (2006) Мыекъуапэ
25. Псалъ : 5(8) (2008) Мыекъуапэ
26. Тембот, К1, (2002) Хэщыпкыгъэ Тхыгъэхэр Зыдэт Тхылит1у Мыекъуапэ Адыгэ Республикэм итхыль Тедзап
27. Хьак1эмыз Мир. « Уахътэм диштэу...» (В ногосовременем. К 110-летию соднярожденияТ.Керашева) //Материалы Международной конференциипо литературе «Кросс-культурноепространство...».- Майкоп, 2012.- С.
28. Хьак1эмыз Мир. Гъэш1э нап,- Мыекъуапэ, 2002.
29. Хьак1эмыз Мир. Ц1ыфыгъэмрэ л1ыгъэмрэ зехъэгъош1оп// Альм. Дружба. – Майкоп, 1989.- №1- С.66-68.
30. Хьак1эмыз Мир.Адыгэпсалъэр ищы1эныгъэ щыщыгъ (Егослово: К 100-летию соднярожденияТ.Керашева)// Ж. «Псалъ» («Слово») - Майкоп,2003.- №1(4) –С.49-56.
31. Шъхьалэхъо Абу. Адыгэ фольклор. Мыекъуапэ,